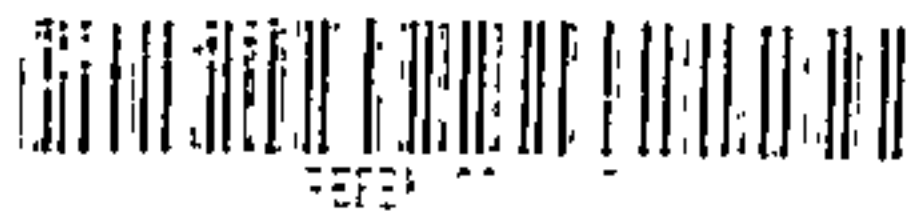

यय धी ३
क. १२ २-३
१९६५

न नदीच्या तीशार

कुसुम पटवर्धन

REFBK-0014447

सा ध ना प्र का शा न

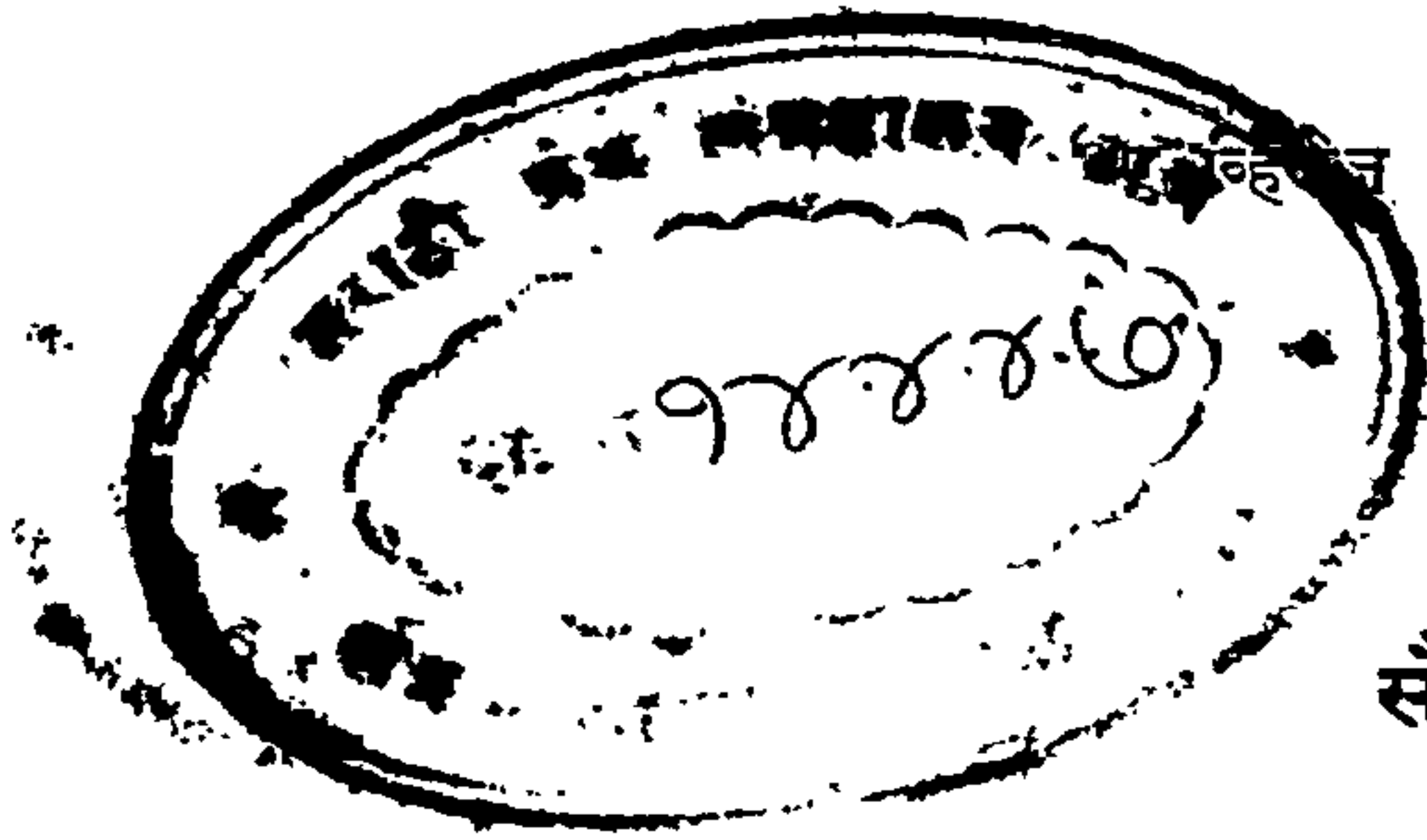
४३०-४३१ शनिवार पेठ : पुणे २

जॉर्डन नदीच्या तीरावर

बराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.

अनुक्रम... ३८६३४... वि: ... २४३११...

क्रमांक ..... १२२३३... नोंद वि: २५६१५५

युसुफ बराट्झ यांच्या

बाय दि जॉर्डन 'वरून

सौ. कुसुम पटवर्धन

REFBK-0014447

साधना प्रकाशन पुणे

प्रथमावृत्ति

जानेवारी २६, १९६५

प्रकाशक

प्रभाकर सिद्ध

साधना प्रकाशन

४३०-३१ शनिवार, पुणे

मुद्रक

ह. म. गद्रे

जनवाणी प्रिंटिंग प्रेस

४५ बुधवार, पुणे

किंमत अडीच रुपये

इस्राएलमधील
डेगानिया वसाहतीतील
पुरुषार्थाची
रोमांचकारी कहाणी

अनुक्रम

१. जमनीशी ताटातूट झाल्यानें उपरेपणा	१
२. जेरुसलेममधील बिकट जीवन	८
३. उम जुनीला आगमन	२१
४. आमचा संसार !	२६
५. चटका लावणाऱ्या आठवणी	४०
६. देशासाठी वणवण	५०
७. जीवनक्रम	५७
८. विविधतेतील वैभव	६२
९. बलिदानांतून प्रेरणा	७२
१०. गोड फळे	७५
११. नवे आशादायी जीवन	८२

सहा

गोष्टी करतांना, प्रसंगा-प्रसंगानें सहजस्फूर्त असे जे जे बराट्झ बोलले ते ते या इंग्रज मित्रानें साक्षेपानें अक्षरबद्ध केले. त्यांतून निर्माण झालेलें हें पुस्तक.

डेगानियाची ही कहाणी इंग्लंड, अमेरिकेंत एकदम प्रकाशित झाली आणि पाहतां पाहतां त्यांच्या आवृत्त्या संपून गेल्या. फ्रेंच, स्पॅनिश आणि हीब्रू भाषांत मग तिचे अनुवाद झाले. पुढें आंधळ्यांसाठीं ब्रेल लिपींत देखील तिच्या आवृत्त्या निघाल्या. डेगानिया वसाहतीच्या संस्थापनेची पन्नास वर्षे १९६० सालीं पूर्ण झालीं आणि तिचा सुवर्ण महोत्सव आला तेव्हां इस्राएलमध्येहि ही कहाणी प्रकाशित झाली. डेगानियाच्या स्थापने-नंतर तिथेंहि दोन नव्या पिढ्या आल्या आहेत. त्यांनाहि डेगानियाची ही पूर्वपीठिका, डेगानियाचा पाया घालणाऱ्यांच्या पुरुषार्थाची कहाणी तितक्रीच मनोज्ञ वाटण्यासारखी होती.

१९१० सालीं ही सहकारी वसाहत स्थापन झाली. बारा जण निर्धाराने डेगानियाचें भवितव्य घडवण्याला निघालें. पन्नास वर्षांत आतां डेगानियाच्या पुरुषार्थी प्रयोगांत जीवनाची कृतार्थता अनुभवणारे चारशे आसामी झाले आहेत, एवढेंच नव्हे तर इस्राएलमधील डेगानियाच्या नमुन्याच्या वसाहतींची संख्या अडीचशेंच्या घरांत पोंचली आहे. लाखावर लोक अशा प्रयोगांत सामील झाले आहेत. नव इस्राएलच्या निर्मितीचें तें एक आंदोलन आज बनलें आहे. न्याय, समता आणि संपन्नता असलेलें जीवन निर्माण करण्याचा एक अभिनव मार्ग या वसाहतींनीं दाखविलेला आहे.

श्रीमती एलिनार रुझवेल्ट डेगानियाच्या ह्या कहाणीनें विशेष प्रभावीत झाल्या होत्या. डेगानियाची ही कहाणी म्हणजे युसुफ बराट्झ यांच्या जीवनाचीच कहाणी बनली आहे. इतके ते दोघे एकरूप झालें आहेत.

विज्ञानयुगानें आज मानवाचें विश्व विशाल केलें आहे. रक्तसंबंधांच्या सीमा उलंघून माणूस मोठें कुटुंब करूं लागला आहे. ग्रामपरिवार हाच विश्वपरिवाराचा घटक होऊं शकतो. विज्ञानामुळे दुसऱ्याला आपल्या सुखांत वाटेकरी केल्याशिवाय आपल्याला सुखोपभोग लाभत नाहीं आणि आपलें नुकसान करून घेण्याला तयार असल्याशिवाय इतरांचें नुकसान करण्याचा विचारहि माणूस करूं शकत नाहीं.

सामुदायिक सहकारी जीवनाचा हा प्रयोग युगानुकूल असाच आहे. साम्याच्या आकांक्षेची लाट साऱ्या जगभर उठली आहे. व्यक्तिगत विकासाला अनिर्वध वाव देण्याला बांधलेल्या देशांतहि संपन्नतेबरोबर अपरिहार्यपणे समताहि येत चालली आहे. दुसरा विचार तर उघड-उघड समतेसाठीं समाजांतील सर्व प्रवृत्तींचें नियंत्रण करण्याची प्रतिज्ञा करूनच उभा आहे. संपन्नतेतच समता फुलू शकते, संपन्नतेतच समतेचा गौरव आहे, ही गोष्ट विज्ञानानें स्पष्ट केली आहे. संपन्न जीवनाचा सामूहिक निर्धार हाच आज समतेचा इसार बनलेला आहे. संपन्न जीवनाची व्यक्तिगत आकांक्षा ही समाज शतखंड करणारी ठरते आणि केवळ समतेची आकांक्षा समाजाला निरामय करूं शकत नाही, हा अजचा जगांतला अनुभव आहे. हा अनुभव ध्यानांत घेऊन संपन्नता आणि समता अशी सीता-रामाची उपासना करणे अपरिहार्य आहे.

आफ्रिका आणि आशिया खंडांतील नवस्वतंत्र राष्ट्रांना इस्त्राएलपासून पुष्कळ शिकतां घेण्यासारखें आहे. इस्त्राएलच्या प्रयोगशाळेंत, कांहीं अंशीं कृत्रिम हवामानांत, जे मार्ग शोधले गेले आहेत त्यांचा मागोवा भारतानेंहि घेण्यासारखा आहे. इस्त्राएलनें सीमासंरक्षणासाठी उभारलेली किबुत्झ पद्धतींची गांवे वसवण्याची यंत्रणा, अश्मयुगापासून अणुऊर्जा युगापर्यंतच्या विविध सांस्कृतिक पातळींवरील मानवसमूहांत भावनात्मक ऐक्य निर्माण करण्याचा इस्त्राएलमध्ये चाललेला प्रयत्न, लोकशाही आणि समाजवाद यांच्यात मेळ घालण्यासाठी त्यांनी स्वयंप्रेरित प्रयत्नांची राखलेली बूज आणि या स्वयंप्रेरित संस्थांनी आपल्या घटकांत निर्माण केलेली कर्तव्याची उत्कट भावना, सामुदायिक मालकीमुळे उत्पादनाचे खुले झालेले कुंठित स्रोत आणि सामायिक मालकीमुळे येणाऱ्या सुस्तीचें केलेलें उच्चाटन, शेती व उद्योगांत मेळ बसवण्याचा त्यांचा प्रयत्न, उर्वरा भूमि सुजलसुफल करण्यासाठी त्यांनी चालवलेले भगीरथ प्रयत्न या सर्व गोष्टी ध्यानांत घेण्यासारख्या आहेत.

इस्त्राएलमधील जीवनाची ओळख करून देणारे 'ध्येयधुंद' हें श्रीमती कुसुम पटवर्धन यांनी तयार केलेलें पहिलें पुस्तक प्रकाशित केल्यानंतर

आठ

‘ जॉर्डन नदीच्या तीरावर ’ ह्या युसुफ बराद्दुल्ल यांच्या पुस्तकाच अनुवाद मराठी वाचकांपुढे ठेवतांना विशेष समाधान वाटते. अशा प्रकारचा पुरुषार्थ करण्याची प्रेरणा मराठी प्रदेशांत कुठे अंकुरित झाली तर ह्या पुस्तकाचे सार्थक होईल.

खादी-ग्रामोद्योग कमिशनच्या पटविभागाचे श्री. ए. वी. सरण यांच्या-मुळे पुस्तकाच्या अनुवादाची अनुमति मिळू शकली याबद्दल त्यांचे आभार. साधना परिवारांतील ज्येष्ठ कार्यकर्ते श्री. अण्णासाहेब सहस्रबुद्धे यांच्या सूचनेवरून हे प्रकाशन आज होत आहे. त्यांच्यासारख्या विधायक कार्यकर्त्याला ही कहाणी आवडली. इतरांनाहि ती आवडेल असा विश्वास बाळगायला हरकत नाही.

आपली पत्नी मिरियम इच्यासह लेखक युसुफ बराट्झ

बराट्झ मायलेकी

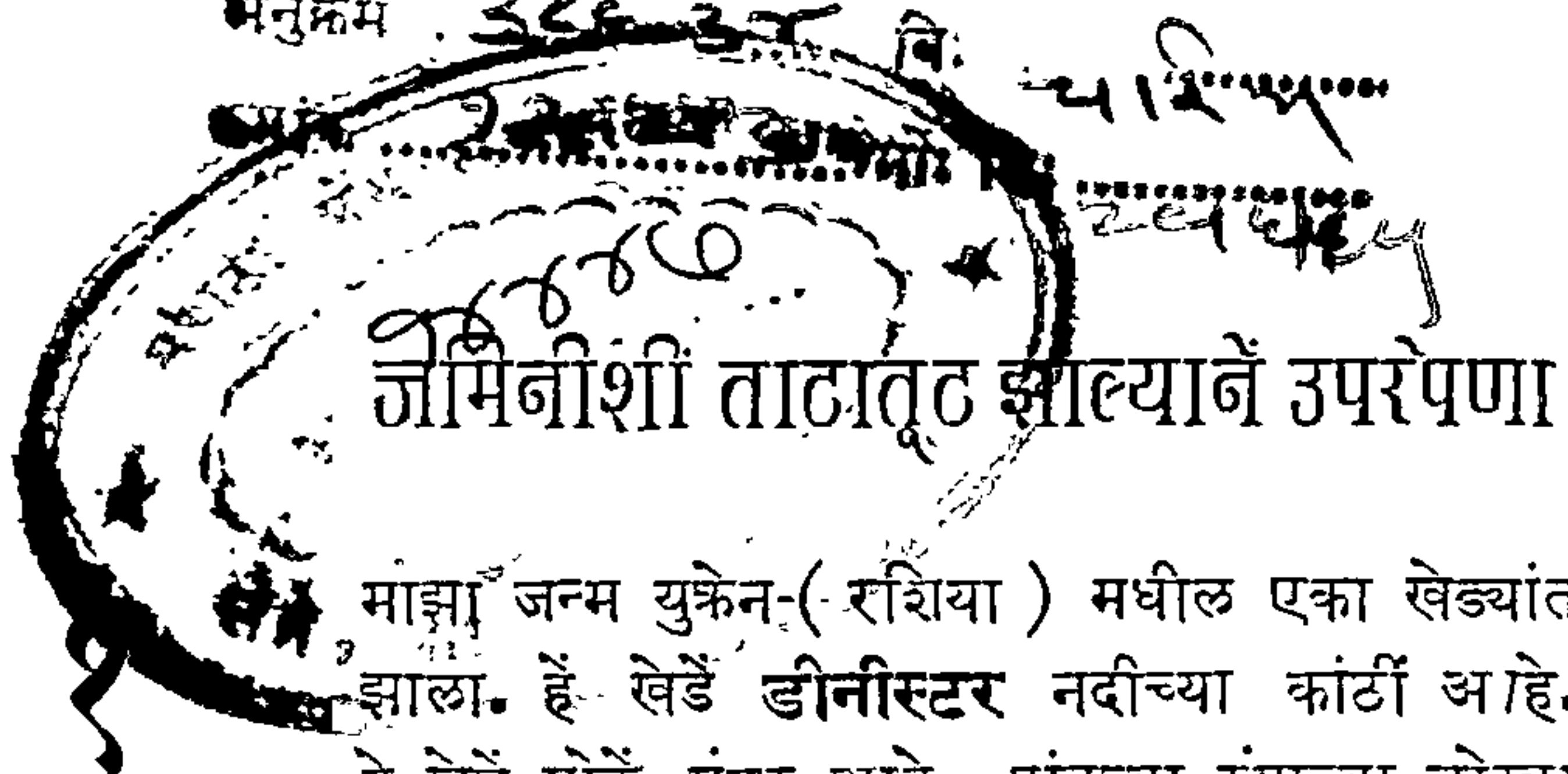
११२ - १११

मिरियम बराट्ज़ (१९१०)

युसुफ बराट्ज़ (१९०७)

मनुक्रम ३६६-३७७ वि. च. दि. ५५५५५५

जमिनीशीं ताटातूट झाल्यानें उपरेपणा

माझा जन्म युकेन- (रशिया) मधील एका खेड्यांत झाला. हें खेडें डीनीस्टर नदीच्या कांठीं आहे. हे खेडें मोठें सुंदर आहे. पांढऱ्या रंगाच्या छोट्या छोट्या झोंपड्या-सभोंवार चेरी व सफरचंद यांनीं लादलेल्या बागा आणि त्यापलिकडे क्षितिजापर्यंत पसरलेला उंच गवताचा प्रदेश. माझे वडील झीडेट बराट्झ एक लहानसे होटेल चालवीत. ते अत्यंत धार्मिक ज्यू होते. स्वभावानें फार प्रेमळ. त्यांचा आवाज फार गोड. मी तिसऱ्या वर्षीत पाऊल टाकलें तेव्हांच माझी रवानगी ज्यू शाळा 'चेडर' मधें झाली. आणि गोमोरा व कित्येक साम्समधें (ज्यू लोकांचीं धार्मिक पुस्तकें व काव्यग्रंथ) माझी चांगली प्रगति झाली. मी हुशार विद्यार्थी गणला गेलों. तरी मात्र पुस्तकांतला किडा मात्र कधींच मी वनलों नाहीं.

युकेनमध्ये त्या वेळीं ज्यूंच्या विरुद्ध अनेक कायदे बनत चालले होते व हळूहळू ज्यूंना जीवन कठिण बनत चाललें होतें. १९०० च्या सुमाराला आम्हीं किशेनेव्ह नांवाच्या वेसारेबियाच्या राजधानीच्या गांवीं रहायला आलों. हें गांव फारसें मोठें नव्हतें. पण द्राक्षें पिकवणें व दारू गाळणें आणि अन्य छोटे उद्योग यांमुळें गांव गजबजलेलें होतें. बरेच ज्यू लोक या द्राक्षाच्या धंद्यांत होते. इथें माझ्या वडिलांनी एक किराणाचें दुकान काढलें. यांत चामड्याचा माल, मेणबत्या असलें सामानहि असे. पुढें वडलांनीं पुन्हां एक हॉटेल काढलें. ते श्रीमंत कधींच नव्हते, मात्र लोकांत त्यांच्याबद्दल आदर-भाव होता. जे कांहीं ज्यू व्यापारी किंवा धर्मगुरु येत ते बराट्झ हॉटेल-मधेंच उतरत.

आम्ही ज्यू वस्तीत राहत होतो. आणि बाकीच्या रशियन ज्यूंपेक्षां आम्ही जास्त जुन्या पद्धतीने राहत होतो. आमच्यांत पुरुष लांब कोट घालीत व दोन्ही बाजूला केसांची झुलपे ठेवीत. लग्न झालेल्या स्त्रिया सर्व केस कापून टाकीत आणि काळे फडके डोक्याला बांधीत. आमची भाषा यिडिश होती. हीब्रू केवळ प्रार्थना म्हणण्यापुरतीच येत होती. थोडी-फार रशियनहि येई. आम्ही आमची जुनी परंपरागत गाणी म्हणत असू. आमचे नाच-मेजवान्या सारे आमच्यापुरते चालूच असे. आमच्या जातीसाठी वेगळ्या शाळा होत्या. तेथे यिडिश भाषेतच शिकवीत. या शाळेला 'येशिवा' म्हणत. ज्यांना धर्मगुरु बनायचे असे त्यांच्याचसाठी या शाळा असत. मी तिथे आठवड्यांतून एखादा दिवसच जाई. कारण माझे आई-वडील फारसे कर्मठ ज्यू नव्हते. मी 'राबी' (धर्मगुरु) झालेच पाहिजे असा त्यांचा आग्रह नव्हता. आमच्या आवतीभोवती फार कडवे ज्यू होते. राबीइतका मान कुणालाच नसे. राबीच्या बायकोने जर धर्मग्रंथाच्या अभ्यासांत कांहीं व्यत्यय आणला तर ते कारण घटस्फोट घेण्यालाहि पुरत असे. श्रीमान् किंवा सुट्ट नवरा पहाण्यापेक्षां राबीशीं लग्न करावे ही तेव्हांच्या तरुणींची आकांक्षा असे. माझ्या आईनेहि असेच एका हुशार पण रोगी राबीशीं पहिले लग्न केले होते. त्यांचा लग्नानंतर कांहीं महिन्यांतच त्याचा अंत झाला ! माझ्या वडिलांचेहि तेव्हां एक लग्न झाले होते. त्यांना एक मुलगाहि होता. पण त्यांची पत्नी वारली. त्यामुळे त्यांचे व माझ्या आईचे लग्न झाले. माझा मोठा सावत्र भाऊ व आम्ही चार भावंडे असे आमचे कुटुंब होते.

माझा सावत्र भाऊ इशा याची शेतकरी बनण्याची इच्छा होती. रशियांत ज्यूंनी जमिनी विकत घेऊं नयेत असा सर्वत्र कायदा होता. पण बेसारेबियामध्ये थोड्या प्रयत्नाने ज्यूंना जमिनी विकत मिळत. ज्यूद्वेष थोडाफार कमी होता व त्यामुळे माझ्या भावाला क्लेशेनेव्हच्या आसपास थोडी द्राक्षाची बाग मिळाली. बहुतेक ज्यू हॉटेलवाले, वाणी वा व्यापारी असत, तरी क्लेशेनेव्हजवळ अनेक ज्यू शेतकरीहि होते. यामुळेच की काय आम्ही अन्य ज्यू जमातीप्रमाणे 'शहरी' 'उपरे' व समाजापासून तुटलेले नव्हतो ! क्लेशेनेव्हमधे आणखी एक वैशिष्ट्य होते. रशियाभर राजकीय चळवळीत

‘नको असलेले’ किंवा ‘समाजविघातक’ ठरलेले चळवळीचे पुढारी किशेनेव्हमधें ‘हद्दपार’ होऊन येत. कारण मोठाल्या शहरांपेक्षा व मजूर वस्तीपेक्षा किशेनेव्हसारख्या खेड्यांत या जहाल पुढाऱ्यांचा उपद्रव कमी होईल, अशी रशियन सरकारची अपेक्षा होती. यामुळे कॉकेशसचा स्वतंत्र बाणा किशेनेव्हमधें जिवंत होता. पुष्किन लार्माटाव्ह इत्यादि स्वातंत्र्यप्रिय लेखकांची व कवींची परंपरा किशेनेव्हमधें जिवंत होती. ही हद्दपार झालेली पुढारी मंडळी सर्व समाजांत—ज्यूंमधेंहि सर्रास मिसळत. यामुळेच ज्यू लोकांमधे ‘शिऑन’ प्रेमींची चळवळहि लवकर रुजली.

आमची परिस्थिति बिकट होती. थोडेफार श्रीमान ज्यू सोडून बाकी आम्ही कुणी आमची ज्यू वस्ती सोडू शकत नव्हतो. आमची वस्ती मुख्यतः बेसारेत्रिया व युकेनमधे होती. तेथून अन्यत्र जाण्याला आम्हांला बंदी होती. मोठाल्या शहरांत धंदा करण्यावरहि जबर निर्बंध होते. रशियन शाळा व विश्वविद्यालयांत आम्हांला प्रवेश नव्हता. कोणतीहि रशियन अधिकारी आमच्यावर अत्याचार करी. न्याय ज्यूंच्या वाट्याला कधी येत नसे. या सर्वांवर कडी म्हणजे आमच्या धार्मिक सणांवरून नेहमीं कुरापती काढल्या जात व त्या निमित्तानें नेहमीं ज्यूंचे शिरकाण करण्याची संधी सर्व रशियनांना मिळे. अशा शिरकाणाला ‘पोग्रोम’ म्हणत.

अत्यंत कर्मठ ज्यूंना फारसा त्रास होत नसे. श्रीमंत ज्यूहि ज्यू वस्तीशीं संबंध ठेवीत नसत. त्यांचे मुलगे कांहीं लटपटी करून रशियन शिक्षण घेत किंवा परदेशी जात. असे अनेक प्रसिद्ध ज्यू डॉक्टर, वकील, बँकर्स किंवा व्यापारी होते. ते रशियन बनले होते ! ज्यू जातीशीं शक्यतो संबंध तोडणें हाच मार्ग त्यांचा होता. मात्र आम्हां ज्यूंच्या दृष्टीने त्यांनीं ‘ज्यू’ असणें विसरणें हाच सर्वांत मोठा अधःपात होता ! कारण आम्ही म्हणत असूं, “परमेश्वरानें आमच्या नशिबीं वनवास लिहिला आहे. तो अटळ आहे. त्यांतून तोच आमचा उद्धार करील व आम्हांला पुन्हा आमचा देश निर्माण करून देईल. पण आम्ही जर आमचा धर्म-संस्कृति व परमेश्वराचें वचनच विसरलों तर जगण्यासारखे काय उरणार आहे ?” ज्यूंचा धर्म हा केवळ कांहीं सण वा आचार साजरा करणारा नाही. धर्म म्हणजे त्यांचें जीवनच आहे. व्यक्तिगत मुक्ती देणारा आणि सामाजिक जीवन घडवणारा असा हा

धर्म आहे. धर्मग्रंथांचा कीस काढून कांहीं कर्मनिष्ठ अखंड वादंग माजवीत. मात्र आमच्या कीशेनेव्हमधें फारसा कर्मठपणा नव्हता. आमची वस्तीहि अन्य जगापासून दूर व रशियांतील ज्यूविरोधी भावनेला भिऊन अशीच रहात होती.

या कूपमंडूक वृत्तीमुळें अनेकांना गुदमरल्यासारखें होई. अनेक शिक्षित ज्यू यामुळें युरोप वा अमेरिकेंत निघून गेले. तरुण मुळें नेहमींच अस्वस्थ असत. रशियांतील समाजव्यवस्था बदलली तर ज्यूद्वेष जरा कमी होईल अशा आशेनें अनेक ज्यू तरुण रशियांतील राजकीय पक्षांत सामील होत. पण रशियांतील १९०५ सालाचा क्रांतीचा उठाव निष्ठुरपणें दडपला गेला आणि त्याचा फायदा घेऊन रशियाभर ज्यू-द्वेषाची प्रचंड लाट उठली. पण त्यामुळेंच झिऑन चळवळ ही रशियांतील ज्यूंमध्ये फोफावू लागली.

झिऑन चळवळीचा इतिहास असा आहे—जेरुसलेमच्या पवित्र भूमींत जाऊन मरावे अशा इच्छेनें वृद्धापकालांत जेरुसलेममध्ये जाऊन रहाणारे अनेक ज्यू आहेत. पण १८८१ मधें खारकोव्ह—(रशिया) मधील एक तरुण मुलांचा गट पॅलेस्टाईनमध्ये जाऊन राहिला. ज्यू लोकांची एक वस्ती नव्हे नवराज्य निर्माण करण्याची त्यांची आकांक्षा होती. त्या संस्थेचें नांव ‘ हीब्रू ’ आहे व त्याचा अर्थ “ आपण जेकवचें राज्य पुन्हा वसवूं ” असा आहे. या मुलांप्रमाणें प्रत्यक्ष पॅलेस्टाईनमध्ये जाऊन वस्ती करणारे थोडेच निघाले. पण वैचारिकदृष्ट्या ही चळवळ मात्र फोफावली. ज्यू लोकांनीं प्रत्येक देशांत निर्वासिताचें जिणें न जगतां आपलें राष्ट्र पुन्हां निर्माण करावें आणि परमेश्वराच्या वचनानुसार पुन्हां पॅलेस्टाईनमध्ये जावें हा या चळवळीचा पाया बनला. हीच ‘ झिऑन ’ चळवळ ! या चळवळीचे सहानुभूतीदार अनंत होते. सर्व शहरांतून या चळवळीचें लोण पांचलें. घरोघर, गल्लीगल्लींतून सभा, चर्चा, योजना यांचें पेव फुटलें. हीब्रू शिक्षण्याची चळवळ यांतूनच निघाली.

झिऑनची जागतिक चळवळ ही १८९७ मधें सुरू झाली. पॅलेस्टाईन-मधील ज्यू वस्तीसाठी पैसा उभारण्याला १९०१ मधें सुरुवात झाली. तुर्की सरकारकडून पॅलेस्टाईन विकत घेण्याचें ठरलें. पण त्याच वेळीं ब्रिटिश सरकारनें आफ्रिकेतील युगांडामधें बराच मोठा भूप्रदेश ज्यूंच्या पुनर्वस्ती-करणासाठी देऊं केला व पॅलेस्टाईनचीं स्वप्नें विरून गेलीं. झिऑन

चळवळीचें एक प्रवर्तक विहणनाचे श्री. हेरझल यांनीं या ब्रिटिश सूचनेचा स्वीकार करावा असें सुचविलें. पण या पाश्चिमात्य ज्यूपेक्षां आम्ही पौर्वात्य रशियन ज्यू जास्त पुराणमतवादी होतो. ज्यू राष्ट्र पॅलेस्टाइनमध्येच पुन्हां निर्माण होणार, या परमेश्वराच्या वचनावर आमची दृढ श्रद्धा होती. अन्य कुठें वस्ती करण्याचा प्रश्नच आमच्या मनांत कधीं येणें शक्य नव्हतें.

पॅलेस्टाइनमधील भौगोलिक व राजकीय परिस्थिति किती कठीण आहे याची आम्हांला कल्पना होती. पण रशियांतील वाढत्या ज्यूद्वेशामुळे आम्हांला पॅलेस्टाइनमध्ये पुन्हां जाण्याचीं स्वप्ने पडूं लागलीं. परमेश्वरी दूत 'मसिहा' पुन्हां आपल्याला परत नेईल अशा श्रद्धेवर स्वस्थ राहणारांपासून आणि ज्यू धर्म हीन मानणारे असे अनेक तऱ्हेचे लोक आमच्या छोट्या वस्तींत होते. माझे आई-वडील कर्मठ नसले तरी धार्मिक होते व झिऑन चळवळीबद्दल त्यांना सहानुभूति होती.

मी तेरा वर्षांचा होईपर्यंत या कोठल्याच विचारांचा फारसा माझ्यावर परिणाम झाला नाही. १९०३ मध्ये आम्ही जेथें रहात होतो त्या वस्तीवर ज्यूद्वेष्या रशियनांची धाड आली. आम्ही तेथून सर्व पळालों. सुदैवानें कुणाला फारशा जखमा झाल्या नव्हत्या. पण यावेळीं अनेक लोक मृत्युमुखी पडलेले मी पाहिलें. अनेकांच्या अंत्ययात्रेला मी हजर होतो. माझ्या मनांत हळूहळू झिऑन चळवळीचें बीज पक्कें रुजू पाहत होतें.

माझा एक मित्र होता. त्याला आणि मला सर्व जुळीं भावंडे म्हणत ! आम्हांला अभ्यासापेक्षां काम करायला फार आवडे. आम्ही लायब्ररींत जाऊन तेथें पुस्तके लावणें आणि फारशा धुण्याचें काम करीत असूं. याच वेळीं माझी एका झिऑनी नेत्याशीं गांठ पडली. त्याचें नांव हाइम ग्रीनबर्ग. तो फार नम्र आणि निष्ठावंत कार्यकर्ता होता. त्याच्याशीं आम्ही चर्चा करीत असूं. आणि त्याला शक्य ती सर्व मदतहि करीत असूं. तो एक विद्वान् होता. त्याचीं भाषणें व लिखाण सर्व या विचारांनीं भारलेलें होतें. तो नेहमीं गोठ्यांत वा कोठींत कुठें तरी पुस्तकांच्या ढिगाऱ्यांत बसलेला असे ! मी दिवसभर कुठें तरी काम करून थोडेफार पैसे मिळवी व त्याला जेवण आणून देई. १९०५ च्या कांतीनंतर हाईमला आम्ही आमचा प्रतिनिधी म्हणून पाठवले होते. तो १९५३ मध्ये वारला. त्यावेळीं तो प्रसिद्ध लेखक व

संपादक म्हणून गाजला होता. जागतिक झिऑन संघटनेच्या कार्यकारी-मंडळावर तो होता. मला मात्र त्या पुस्तकांच्या ढिगाऱ्यांतली त्याची मूर्तीच आठवत.

१९०५ ची क्रांति अयशस्वी ठरल्यावर अर्थातच आमचें झिऑन मंडळ बेकायदा ठरलें. या वेळीं जोसेफ स्प्रिङ्गक नांवाचा एक तरुण नेता आमच्यांत आला. नंतर तो इस्राएलच्या पार्लमेंटचा एक सभासद बनला. त्याच्यामुळे आमच्या खुरटलेच्या आशा पुन्हां वाढीस लागल्या. आम्ही पुन्हां गुप्त सभा घेण्याला सुरुवात केली. ज्यूंनीं पुन्हां पॅलेस्टाइनमध्ये जावें, व रशियन गुंडगिरीला सशस्त्र विरोध करावा, अशा घोषणा आम्ही करीत होतो. अशी पत्रकेंहि आम्ही छापून वांटीत असूं. एका शिंप्याच्या दुकानांत आम्हांला जागा मिळाली होती. त्या शिंप्याच्या दोन-तीन, मुली आमच्या संघटनेच्या सदस्य होत्या.

मला चौदावें वर्ष लागलें. मला आतां येथें राहून झिऑन चळवळ करण्यांत कांहीं अर्थ वाटेना. मला प्रत्यक्ष पॅलेस्टाइनमध्ये जायचें होतें. आणि तिथें जाऊन शेतकरी बनायचें होतें. ही कल्पना प्रथम माझ्या मनांत कशी आली, हें मला आठवत नाही. पण आपला देश आपण पुन्हां निर्माण करावा, ती तीव्र आकांक्षा मनात होती. देश जर पुन्हा निर्माण करायचा असेल तर त्यासाठी आपले सर्व जीवन बदलून टाकलें पाहिजे, असेंहि मला वाटूं लागलें. आम्ही सारे पांढरपेशे बुद्धीजीवी होतो. कुणी वाणी, कुणी शिक्षक तर क्लार्क ! नवनिर्मितीसाठीं शारीरिक कष्टांची आवश्यकता होती. ज्यू जमातीचा 'उपरेपणा' हा शेतीशीं-जमिनीशीं संबंध तुटल्यामुळे आला आहे, या विचारानें माझ्या मनांत खळबळ माजवली होती. जमिनीची दुर्निवार भूक, शारीरिक कष्टांबद्दल एक आंतरिक ओढ माझ्यांत निर्माण झाली. कदाचित् त्या वेळच्या आमच्या परिस्थितीचा हा परिणाम असेल. कदाचित् टॉलस्टॉय यांच्या प्रभावी विचारांचा हा पगडा असेल. ज्यू धर्मग्रंथांतहि शारीरिक कष्टाची महती व शेतीची आराधना यांना महत्त्व आहे. पण त्याकडे इतकीं वर्षे कुणाचें फारसें लक्ष गेलें नव्हतें.

६ : जॉर्डन नदीच्या तीरावर

पण माझ्या मनांत मात्र या विचारांनीं पक्कें मूळ धरलें. आणि मी पॅलेस्टाईनला जायचें ठरविलें. मुख्य अडचण होती, हें आईवडिलांना सांगायचें कसें ? माझा एक सावत्र भाऊ होता, पण माझ्या आईचा मी एकूलता मुलगा होतो, तिची समजूत कशी घालणार ? पण शेवटीं मी धीर करून तिला सांगितलें. वडिलांनीं माझा हट्ट पाहून एका रात्री धर्मगुरूंना विचारलें. पण त्यांनीं नकार दिला. माझे वय केवळ सोळा वर्षांचें होतें. शिवाय पॅलेस्टाईनमध्ये माझ्यावर लक्ष कोण ठेवणार ? तिथें तर नवमतवादाचें बंड होतें. मी ' बिघडलों ' तर ?

अनेक वाद-भांडणें-रडारड आमच्या घरीं चालू होती. मीहि हट्ट सोडीत नव्हतो व घरचे लोकही ऐकेनात शेवटीं आमच्या ओळखीचे एक गृहस्थ आधींच पॅलेस्टाईनमध्ये जाऊन स्थायिक झाले होते. कुटुंबियांना भेटण्यासाठी थोडे दिवस ते सुदैवाने परत आले होते. त्यांनीं मला घेऊन जाण्याचे आणि माझ्यावर लक्ष ठेवण्याचें कबूल केलें; मग मात्र प्रश्न सुटला. वडिलांनीं मला जाण्याच्या भाड्यापुरते पैसे कसेबसे जमवून दिले !

माझ्या जाण्याच्या आदले दिवशीं एक मेजवानी झाली. माझे वडीलहि आले. आम्ही खूप नाचलों. गाणीं म्हटली. मला तेव्हांचा प्रसंग अजून आठवतो. वडिलांनीं ज्यूंचा नेहमींचा काळा ' कॅफसान ' घातला होता. दोन तास आम्ही नाचलों. आमचें आवडतें गाणें आम्ही म्हणत होतो. त्याचें पालुपद होतें-“ पुढल्या वर्षीं जेरुसलेममध्ये जाऊं ! ”

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं मी निघालों. सर्व मित्र प्लॅटफॉर्मवर जमले होते. आईच्या डोळ्यांचें पाणी खळत नव्हतें. माझेहि अश्रू ओघळत होते. गाडी हलली. आई हुंदके देत म्हणाली-“ जोसेफ, चांगला ज्यू हो ! ” मलाहि क्षणभर वाटलें, आपण कशाला चाललों आहोंत ? आई-वडिलांजवळच रहाणें काय वाईट ? पण हें क्षणभरच.

◎ ◎ ◎

जेरुसलेममधील बिकट जीवन

गाडी ओडेसापर्यंत गेली. तेथे आम्ही एका छोट्या बोटिंत चढलों बोटिने जाफाचा प्रवास नऊ दिवसांचा होता. तेव्हां खिसमस चालू होता आणि बोट खिस्ती यात्रेकरुंनी भरली होती. कांहीं ज्यू यात्रेला चालले होते. माझ्यासारखे एक दोन तेथे वस्ती करायलाहि आलेले होते. आमचे खाण्याचे डबे अजून भरलेले होते. पण फारसे खाण्याची इच्छा होत नव्हती. भूमध्य समुद्रांत अनेकांना बोट लागली व उलट्या होऊं लागल्या. आंत भयंकर गर्दी आणि मनस्वी घाण होती.

जाफा बंदरांत बोट थांबली. लहान लहान पडाव घेऊन अरब माणसे सर्वांना किनाऱ्याला नेत होती. समुद्र खवळलेलाच होता. कांहीं यात्रेकरु लहान पडावांतून जायला भिऊं लागले. पडाव उलटण्याची भीति होतीच. पण सर्व सुखरूप जमिनीवर पोचलों !

त्या वेळीं जाफा हें एक छोटें अरबी बंदर होतें. तेथे अनेक ज्यूंचीं हॉटेलेंहि होती. आम्ही एका ज्यू हॉटेलमध्ये उतरलों. सर्वच दृश्य नवीन होतें. सरळ छपरांचीं पांढऱ्या पेट्यांसारखीं दिसणारीं घरे ! मधून मधून आकाशांत टोंक निघालेले मिनार, खजुरीचीं आणि ताडाचीं मळकट झाडे आणि सैल कपडे घातलेलीं अरबी माणसे ! पण ज्यू हॉटेलमध्ये जरा घरच्या-सारखें वाटत होतें.

आम्ही पहाटे पोचलों हॉटेलच्या मालकीणवाई कुरकुरूं लागल्या. “ अगवाई, इतक्या पहाटे मी आतां तुम्हांला देऊं तरी काय ? ” आईनेंहि असेंच म्हटलें असतें, माझ्या मनांत आलें ! पण आम्हांला अंडी मिळालीं.

८ : जॉर्डन नदीच्या तीरावर

अंडी म्हणजे आम्हांला मेजवानीच वाटली ! कारण भूक भयंकर लागली होती.

ज्यांच्याबरोबर मी आलों होतो ते जेरुसलेमला जाणार होते. मी व आमच्या बरोबरच्या दोन मित्रांनी इथेच त्यांचा निरोप घेतला. आम्ही अखेर पॅलेस्टाईनला पोचलों पण जाफा हे तर शहर होतें. शहरांत राहून आमचें उद्दिष्ट कसे साध्य होणार ? आतां कुठे जायचें ?

विल्लू या संस्थेवद्दल आम्ही आजवर ऐकत आलों होतो. त्यांनीं 'रिशोन ले झिऑन' नांवाचें शहर वसवलें होतें. रिशोन म्हणजे पहिलें. ही पहिली 'ज्यू वसाहत' होती. येथील रहिवाशांना सामाजिक मूल्ये बदलायचीं होतीं. ते फार ध्येयवादी होते. नव्या ज्यू राष्ट्राची पायभरणी करण्यासाठी ते आले होते. त्यांची कहाणी आम्हांला स्फूर्तिदायक वाटत होती. पण त्यांना प्रत्यक्ष पाहिलेलें नव्हतें. आम्हांला इतकेंच माहित होतें कीं बॅरन रॉथशील्ड यांच्या मदतीनें त्यांनीं 'प्रथम शहर' वसवलें व अनंत अडचणींना तोंड देऊन त्यांनीं वसाहत नांवारूपाला आणली. आम्हीं प्रथम रिशोनला जायचें ठरवलें.

रिशोन तिथून १० मैल होतें. आमच्याजवळ पैसे नव्हते म्हणून आम्ही पारीं गेलों. आज हा सर्व भूभाग आम्ही बदलून टाकला आहे. आज जाफाच्या जवळ 'तेलअवीव' नवीन वसवलेलें बंदर आहे. आणि त्या पलिकडे संत्र्याच्या हिरव्या गर्द बागा आहेत. पण त्या दिवसांत जाफाच्या आसपास सारें वाळवंट होतें. रिशोन आल्यावर पुन्हां हिरव्या बागा दिसूं लागल्या.

रिशोन पाहून आम्हांला विलक्षण आनंद झाला. समोर गांव दिसत होतें. पण आम्हांला वाटलें कीं, कुणाला भेटायचें म्हणजे संध्याकाळपर्यंत थांबले पाहिजे. येथील खेडेहि रशियासारखेंच असेल अशी आमची समजूत होती. रस्ताभर कोंबड्या नाचत आहेत, मुलें नदीकांठीं खेळत आहेत आणि संध्याकाळ होईपर्यंत एकहि मोठा मनुष्य गांवांत दिसणार 'नाहीं' अशीच खेडीं असतात. निदान रिशोन खेडे असेंच असतें अशी आमची समजूत होती. पण हें काय ?

या गांवांत तर सुंदर बांधीव रस्ते होते. लाल विटांचीं पक्कीं घरे होतीं. एका घरांतून पियानोचा आवाज येत होता. रस्ते माणसांनीं फुललेले

होते. आमचा आमच्या डोळ्यांवर विश्वास बसेना. आम्ही विचारले,

“ आपण कोण ? ”

“ आम्हीच इथले वसाहत करणारे. ” विलियम.

“ मग शेतांत काम कोण करते ? ”

“ अरब ! ”

“ मग ज्यू काय करतात ? ”

“ आम्ही मॅनेजमेंट किंवा देखरेख करतो ! ”

आम्हांला ऐकून फारच मोठा धक्का बसला. मी मनांत म्हटलें, “ यासाठी खास मी इथें आलों नाहीं ! ” बाकीचे माझे मित्रहि खट्टू झालेले दिसले.

तरीहि रिशोन हे गांव सुंदरच वाटले. लोकप्रेमळ होते. त्यांनीं आम्हांला खायला दिलें—अंडीं आणि द्राक्षें आणि रात्रीं वस्तीला जागा दिली. पण दुसऱ्या दिवशीं आम्ही तेथून निघून रेहोव्होथ नांवाच्या दुसऱ्या वसाहतीकडे गेलों.

तेथें किशेनेव्हचा माझा जुना मित्र मला भेटला. तो जमिनीवर मजूर म्हणून काम करीत होता ! त्याच्या खोलीवरच मी रहायला गेलों. आम्ही आतां एकूण पांच-सहा जण होतो. त्याच्या मालकाकडेच मलाहि काम मिळालें. एकदांचा मी शेतकरी बनलों !

बॅरन रॉथशील्ड यांनीं रिशोनच्या वसाहतीवर खूप पैसा खर्च केला व तेथील जमिनी विकत घेऊन त्यावर द्राक्षांच्या बागा फुलवल्या. अनेक ज्यूंना त्यांनीं तेथें इतरहि मदत केली. आतां रिशोन हें एक भरभराटीला आलेलें शहर होतें. तेथील रहिवासी शेतकरी नसून ‘ मालक किंवा मॅनेजर बनले होते. ’ ते अरब मजूर लावीत. द्राक्षें पिकवीत. ऑलिव्ह, सर्त्रीं अशीं निर्यातीचीं पिकें घेत आणि स्वतःच्या गरजेचें अन्न जाफा वा अन्यत्र विकत घेत. आदर्श ज्यू खेड्याची आमची कल्पना यापेक्षां फारच भिन्न होती.

रेहोव्होथला परिस्थिति वेगळी होती. तेथील बहुतेक ज्यू स्वतः शेती करीत व आमच्यासारख्या ज्यू मजुरांना कामावरहि लावून घेत. तेथें चाळीस-पन्नास ज्यू मजूर होतेच. अरब मजूर अर्थात् जास्त होते. येथील शेतकरी सुसंस्कृत, बुद्धिमान आणि उदारमतवादी होते. माझ

मालक हा एक प्रसिद्ध लेखक होता ! आज त्याचा पुतण्या येथेच आहे व पार्लमेंटचा सभासदहि आहे. आमच्यासारख्या नवागतांबद्दल त्यांना सहानुभूति होती. पण आमचें सर्वच विचार त्यांना व्यवहार्य वाटत नसत.

हळूहळू या लोकांची माहिती आम्हांला कळू लागली. त्यांना अनंत अडचणी आल्या होत्या. अशा तऱ्हेच्या पांढरपेशा वर्गीला रशियांत सुद्धा स्वतः कष्ट करून शेती करणें कठीणच गेलें असलें; पण पॅलेस्टाइनमध्ये येऊन च येथील कमालीच्या उष्ण हवेंत आणि वाळवंटांत काम करणें किती कठीण गेलें असेल याची कल्पनाच केलेली बरी ! जीवनकलह विकट होता द्राक्षांच्या वागांत राबून भरपूर पीक घेणें हीच पैशांच्या दृष्टीनें परवडणारी आणि अरब लोकांना काम देणारी योजना होती. अरबहि या कामावर खूष होते. कारण त्यांना याची संवय होती. पूर्वीच्या कामापेक्षां त्यांना रोजगारहि भरपूर मिळे. पण हें सारें खरें असलें तरी आमच्या मनाला हें चित्र पटेना. अर्थात् आदर्श खेडें निर्माण करण्यासाठीं नेमकें काय करावें हें आम्हांलाहि स्पष्ट कळत नव्हतें.

आमच्यांतले अनेक नवागत माझ्यासारखे होते. कांहीं वयानें थोडे मोठेहि होते. त्यांत गॉर्डन दोन वर्षांनीं नंतर आला. तो आला तेव्हांच प्रसिद्ध लेखक होता. त्याला गांवांत लगेच शिक्षकाचें काम दिलें. पण त्याला जमिनीची चाकरीच हवी होती. कांहीं मुलीहि नवागतांमध्ये होत्या. पण त्यांना अजिबात काम मिळेना. सारा मालकम नांवाच्या मुलीनें तर पुरुषांचा वेष घालून मजुराचें काम मिळवलें !

एकंदरीत ज्यू शेतकऱ्यांकडून काम मिळवणें कठीण जाई. आम्ही कारण विचारलें तर ते म्हणत, “आहो, तुम्हांला असं राबवतांना आम्हांला बरं वाटत नाही !” एका अर्थीं तें खरेंहि होतें. अरब मजूर हीं कामें सहजीं करी. त्यांना चिखल, थंडी, उन्हाळा, कशाचाच विशेष त्रास होत नसे. आम्हा बाहेरून आलेल्यांना मात्र तें जिणें असह्य होई.

पहिल्या दिवशीं मी कामाला गेलों तेव्हां काय करायचें हेंच मला कळेना ! ट्रॅक्टर वगैरे सोडाच, पण फावडींहि थोडीं होती. जुनीं पातीं, जड औजारें. माझ्या हाताची आग होऊं लागली. पण हळूहळू संवय झाली. हाताला घट्टे पडले. या कामांत मला खरा आनंद मिळाला.

ज्येष्ठ महिने १९३३ जेसलेममधील विकट जीवन : ११

अनुसंधान ३६९३४

१९३३ तों वि. ...

आम्हां नवागतांत अनेक बुद्धिमंत-विचारवंत आणि मजूर-पुढारी होते. माझें शिक्षण अगदींच तोकडें आणि वयहि लहान. याच सुमाराला बेन गुरिऑन (इस्त्रायलचें आरंभीचें प्रसिद्ध व लोकप्रिय प्रधानमंत्री) पॅलेस्टाइनमध्ये आले. ते 'पेटा टिकवा' नांवाच्या दुसऱ्या वसाहतींत गेले.

वहुतेक सर्व वसाहतकार यावेळीं रशियांतून आले असले तरी सर्व हीब्रू वोलू लागले. रशियन किंवा यिडीश भाषाहि अनेक बोलत. मी व इवी नांवाचा एक मुलगा दोघेहि 'तरुण मजदूर संघाचे' सभासद झालों. उत्पादक काम करणें व समानता निर्माण करणें हें संघाचें व्रीदवाक्य होतें !

मी शेतमजुरी करूं लागलों, त्याला तीन महिने झाले असतील नसतील तेवळ्यांत माझी तेथून उचलबांगडी झाली. एके रात्री मी कामाहून येऊन झोंपलों तोंच इवी आला. आणि मला गदागदा हलवीत उठवून म्हणाला,

“ जोसेफ, आपल्याला इथून बदललं ! ”

“ कां ? ” मी डोळे चोळीत म्हणालों.

“ आपल्या पक्षानें जेरुसलेममध्ये घरें बांधण्याच्या कामासाठीं आपल्या दोघांना निवडलं आहे. ”

मला खरें म्हणजे शेतीवर राबणें आवडतें. या बातमीनें मी थोडासा खट्टूच झालों. पण पक्षाची सूचना आव्हेरावी असेंहि माझ्या मनांत आलें नाहीं. जेरुसलेममध्ये काम केलें तर येथील ज्यू तरुणांतहि कामाचा हुरूप येईल आणि जास्त तरुण आमच्या चळवळींत येतील, असेंहि मला वाटलें. दुसऱ्या दिवशीं आम्ही निघालों. पैसे नव्हतेच. पुन्हां आम्ही चालतच निघालों. प्रवास जरा धोक्याचा होता. आसपास अरब वस्ती होती. ते मुख्यतः शेत-मालाची नुकसानी करीत. किरकोळ चोप्या करीत. पण कधीं कधीं मोठ्या रस्त्यावर भटक्या टोळ्या येऊन प्राणघातक हल्लेहि करीत. गॉर्डन नांवाच्या माझ्या मित्राला बुरखेवाल्या तीन दरवडेखोरांनीं असेंच जखमी केलें होतें. पण सुदैवानें आम्ही सुखरूप पांचलों. वसंत ऋतूची सुरुवात होती. हवा सुंदर होती. युक्लिप्टसची उंच झाडे आणि संत्र्याच्या बागा मार्गे टाकून आम्ही जेरुसलेमजवळ आलों. आतां पुन्हां सभोंवार वाळवंट होतें. जेरुसलेमला जाणें म्हणजेच हीब्रूमध्ये 'अलिया' ! अलिया म्हणजे चढ. जेरुसलेमचा चढ

आम्हीं चढूं लागलों. थोडों अरबी खेडीं मागें टाकल्यावर जेरुसलेमची प्रसिद्ध भिंत दिसूं लागली. भिंतीला लागून बाजार होता. दगडी रस्ते, चिंचोळ्या होत गेलेल्या गळ्या आणि खेटलेलीं घरें. पवित्र सिंहमुख, उमरची कबर आणि ' रडणारी भिंत ' (सॉलोमनने बांधलेल्या देवळाची इतकीच काय ती खूण शिल्लक आहे) हीं सारीं दृश्यें पहात आम्ही मुक्कामीं पोंचलों.

जेरुसलेममधें ख्रिश्चन, ज्यू, मुसलमान सर्व होते. येथील बहुतेक ज्यू येमेनमधील होते. ते जवळजवळ अरबांसारखेच दिसत. इथेंहि कांहीं, ' नवागत ' ज्यू होते.

आम्हाला कां बोलावलें होतें, तें लवकरच आम्हांला समजलें. जेरुसलेममधें अनेक ख्रिस्ती मिशनरी, चर्च, शाळा, बांधीत होते. अनेक ज्यूंनींहि तेथें नवीन वसाहत करायची ठरवली होती. सर्व इमारती दगडी होत्या. जेरुसलेममधें उत्तम दगड आहे. चांगली घडाई करण्याचे कसब पाहिजे होतें. इटलीहून कांहीं कसबी पाथरवट आले होते. कांहीं येमेन मधले होते. बाकी सर्व मजूर अरब होते. आमच्या पक्षानें हें काम करायचें ठरवलें होतें. पण आम्हांला हें काम कुठें माहीत होतें ? मी ही शंका विचारली तेव्हां आम्हांला उत्तर मिलालें, " पहा आणि शिका ! "

याच्या मुळाशीं कल्पना अशी होती कीं, आसपासच्या ज्यू मुलांनींहि हें काम करायला पुढें यावें. तेथें अनेक ज्यू स्थायिक झाले होते. पण बरेचसे दानधर्मावरच जगत ! त्यांच्या मुलांवरहि तेच संस्कार होत असत. आम्हांला तर पुन्हां ज्यू राष्ट्र निर्माण करायचें होतें. या ज्यूंच्या प्राणप्रिय शहरांत केवळ दानधर्मावर जगणाऱ्या आणि ट्वाळक्या करणाऱ्या ज्यू तरुणांकडून नवराष्ट्रनिर्मिति कशी होणार ? मला हें म्हणणें पटलें. आम्ही आमचें गाण्याचें पालुपदहि बदललें, " पुढील वर्षीं जेरुसलेममधें— " नव्हे तर " पुढील वर्षीं नवनिर्मित जेरुसलेममधे ! " हें आमचें पालुपद बनलें. जेरुसलेम बांधणें हें केवळ ' दगडी ' काम नव्हतें—जेरुसलेम हीच ज्यूंची " काशी ! " तें बांधण्याइतकें परम पुण्य दुसऱ्या कशाचेंहि नव्हतें ! आम्ही उमेदीनें कामाला लागलों. पण माझें मन मात्र जमिनीकडेच ओढ घेत होतें.

पुन्हां नवीन काम शिकण्याला सुरुवात झाली. पण शिकेपर्यंत खाणार काय ? शिकेपर्यंत फंडांतून थोडीफार मजुरी देण्याची व्यवस्था झाली.

दिवसभर उन्हांत व धुळींत वसून दगड फोडण्याचें काम सोपें नव्हतें ! शेतींत काम करून माझ्या हाताला घट्टे पडले होते. पण बोटें अजून ' घडली ' नव्हतीं. पण कामांत बोटें अशीं रक्तबंबाळ होत कीं, ब्रेडचा तुकडा देखील हातीं धरवत नसे. भूक लागे, पण अन्न जात नसे. झोपहि धड लागत नसे.

जेरुसलेममधील ते पहिले कांहीं दिवस आठवले कीं अंगावर अजून शहारे येतात ! एका ऑलिव्हच्या झाडाखालीं एक झोपडी आम्हांला दिली होती. मी रोज त्या झाडाखालीं जाऊन रात्रीं एकटा रडत बसे ! मला एकाकी वाटे. अंग ठणकत असे. दिवसभर ओढून ताणून आणलेला उत्साह रात्रीं मावळून जाई. मला आई व वडिलांची आठवण होई.

आम्हांला भिळणारें अन्न अगदींच तुटपुंजें होतें. थोडेफार पैसे मिळूं लागल्यावरहि पोटभर खायला मिळेना ! आम्ही तिघे होतो. आम्ही आमची मजुरी एकत्र करून एकत्र रहायचें ठरवलें. यानंतर निदान एकलेपणा कमी झाला. दुःखाची वांटणी झाली ! पैसे थोडे जास्त पुहं लागले. निदान एकत्र भुकी रहाण्याचें सुख मिळूं लागलें. आमच्यापैकीं एक युवक्रेनचा होता. एक गॅलिशियन होता आणि एक पोलंडचा होता ! आमच्या खाण्याच्या आवडी कधीं जमत नसत. त्यावरून रोज वाद माजे. मग कांहीं तरी ठरून कधीं हलवा, कधीं मासे आम्ही खात असूं. पण आश्चर्य असें कीं, त्या तसल्या खाण्यावरहि आमची प्रकृति सुधारत होती.

पैसे मिळावे म्हणून मी आणखी एक काम घेतलें. तेथें हिर्शेनवर्ग नांवाचें एक चित्रकार आले होते. त्यांचें ' मॉडेल ' म्हणून मी काम स्वीकारलें ! तेथें नग्न पुतळ्याप्रमाणें मला किती तरी वेळ निश्चल उभें रहावें लागे. दिवसभराच्या श्रमानंतर कधीं कधीं याचा फार शीण वाटे. पण तेंहि पुढें अंगवळणीं पडलें.

जगण्यापुरतें मिळूं लागलें आणि आमचें लक्षःआसपास जाऊं लागलें. माझ्यासारखे एकूण वीस एक लोक तेथें दगडफोडीच्या कामासाठी आले होते. कांहीं आमच्या पक्षाचे होते. कांहीं दुसऱ्या पक्षाचे. पण कामांत आमचा विरोध नव्हता.

आम्ही आमच्या पक्षाचें एक वर्तमानपत्र काढलें. हें अर्थात् बेकायदेशीर होतें. पण तसें आमचें सर्वच बेकायदेशीर होतें. आमचें या देशांत येणें,

इथें रहाणें. आमचे खोटे पासपोर्ट ! तुर्की लोक त्याकडे डोळेझक करीत. खूप ज्यू येऊन ते मात्र खपण्यासारखे नव्हते. त्यांना मनांतून आमचीहि चळवळ मोडून काढायची होती. पण ज्यूद्वेष त्यांच्यांत नव्हता. एकूण सर्व तुर्की सरकार व माणसेंहि म्हणजे 'आराम' काम होतें ! थोड्याफार वक्षिसीनें सर्व कामें करून घेतां येत होती.

आमच्यांतले कांहीं ज्यू फार कर्मठ व पुराणमतवादी होते. ते आमचेकडे संशयित नजरेनें पहात. आमच्यांतले कांहीं खाण्यापिण्याचें विधिनिषेध पाळीत. आम्ही तेहि झुगारून दिले होते. त्यांचा मुख्य कटाक्ष होता मुली व मुलें यांच्या सहजीवनावर. आम्ही बरोबर काम करीत होतों. बरोबर हिंडत होतों. पण ह्या जुन्या लोकांना तें आवडत नसे. त्यांना वाटे आम्ही बिघडत आहोंत. ते आमच्यावर सक्त नजर ठेवीत. तेथें एक चित्रकला व मूर्तिकलेची शाळा होती. तेथील प्रौढ शाट्झ मात्र आमच्यात पूर्ण मिसळत. त्यांच्या शाळेंतील सर्व विद्यार्थिनींना आमच्यासारखे ध्येयप्रेरित व कष्ट उपसणारे तरुण नवरे मिळाले तर त्यांना आनंदच झाला असता ! मात्र वधू-वर-सूचकाला जो सूचकपणा लागतो तो त्यांच्याजवळ नव्हता ! त्यांच्या डोक्यांत अनेक नवनवीन कल्पना येत. पण त्यांतील क्वचितच कधीं कांहीं प्रत्यक्षांत उतरत. दर वेळीं त्यांचे नवीन विषयाचे क्लासेस चालत. तांबे पितळेचें काम, गालिचे बनवणें, मातीकाम. ब्रेझालेल ही त्यांची संस्था म्हणजे सर्व विषयांची विद्यार्जनाची जागा बनावी अशी त्यांची इच्छा होती.

उन्हाळा संपेपर्यंत काम चांगलेंच माझ्या अंगवळणीं पडलें. जेरुसलेमची हवाहि मला छान वाटूं लागली. जेरुसलेम खूप उष्ण आहे. आणि हवा अगदीं कोरडी आहे. नळ पुरेसे नसल्यानें पाण्याची टंचाईच होती. पण नेहमीं हवा वहाती असल्यानें उन्हाळा असह्य होत नाहीं. कदाचित् आमच्या सुधारलेल्या प्रकृतीचा हा परिणाम असेल ! कोणत्याहि हवेला आम्ही आतां हार जाऊं शकणार नव्हतों. घरून आलों तेव्हां आम्ही कोवळे होतों. आतां असें रूप आलें होतें कीं घरच्या लोकांनीं ओळखलेंच नसतें !

असें आयुष्य बरेंच दिवस चाललें होतें. आमच्यासारख्या एकत्र रहाणाऱ्या मुलांचे बरेच गट तयार झाले होते. आपल्याला कोणतें काम येतें याचा हळूहळू प्रत्येकाला शोध लागत होता. कुणी शाळेंत शिक्षक बनले

कुणी गॅलिलीला नवीन वसाहतींत गेले. कुणी संरक्षक दलें (हाशोमर) उभारलीं. सर्व वसाहतींपुढें संरक्षणाचा प्रश्न होताच. पण गॅलिली हें दूर एका बाजूला होते व तेथें नेहमीं दरवडे पडत. कांहीं ठिकाणीं बदाऊनी लोकांना पैसे देऊन त्यांना संरक्षणासाठीं नेमत. पण आपलें रक्षण आपण न करतां बदाऊनी लोकांकडून करावें याची आम्हांला लाज वाटूं लागली. अरब लोकहि याबद्दल आमची कुचेष्टा करीत. या संरक्षक दलांतील लोकांनीं हळूहळू स्वतःची उत्तम सशस्त्रदलें उभारलीं व सर्व खेड्यांतून त्यांना संरक्षणासाठीं बोलावणीं येऊं लागलीं. हाशोमर ही संघटना उभी राहिली. मलाहि शहरांत रहाण्याचा कंटाळा आला होता. पण पक्षाच्या हुकुमा- शिवाय माझें काम मी बदललें नसतें.

तेलअवीव हें नवीन बंदर बांधायला सुरुवात झाली होती. कांहीं घरें आणि कांहीं शाळा बांधल्या जात होत्या. ज्यू मजुरांसाठीं तेथून मागणी आली. आणि मी तेल अवीवला गेलों. तेथें आम्ही दोघे ज्यू आणि पन्नास अरब मजूर होतो. पुन्हां काम पहिल्यापासून शिकायला सुरुवात झाली. अरब मजूर आमच्याकडे कांहींशा संशयी नजरेनेंच पहात. तेथील ज्यू ठेके- दारांनाहि आम्ही ज्यू मजूर फारसे हवे होतों असें नाहीं. त्या जोडीला आम्हीं बांधत होतों ती भिंत पडली ! हाहि आमचाच गुन्हा मानला गेला !

जाफमधील जुने वसाहतकारच बुद्धिजीवी होते. आतां नव्यानें येत असलेले आमच्यासारखे तरुण झपाट्यानें पुढारी बनत होते. आमच्या- सारख्या 'नवागतां'कडे हळूहळू नेतृत्व येत होतें. आमच्यांतील तरुण शेतकरी, मजूर, मास्तर रोज संध्याकाळीं जमत. आणि इस्रायलच्या पुनरुज्जीवनाच्या चर्चा चालत. याच सुमाराला समारिया येथें अथलिट नांवाचें नवीन शहर वसवलें जात आहे व तेथें पाथरवटांची जहूरी आहे असें मला कळलें. शेतीवर नाहीं, पण निदान शहरांत रहायला नको म्हणून मी तांतडीनें तेलअवीव सोडलें व अथलिटला पांचलों.

अथलिटला खूप काम चालूं असेल, खूप तरुण भेटतील, गजबजलेलें गांव असेल, अशा कल्पनेंत मी होतों. पण तेथें पांचलों तर काय ? सारी

भयाण शांतता ! सारें वाळवंट ! ! थोडेसे अरबी मजूर दगड फोडीत होते. ज्यू मजूर एकहि नव्हता. मी एका तंबूत राहिलों. रोज वारा बारा तास दगड फोडावे व रात्री झोंपावें, असा माझा कार्यक्रम सुरू झाला. पण रोज रात्री मी जागा होई. कुणी तरी रडत आहे, ओरडत आहे असा मला भास होई. अति श्रमानें मला भास होत आहेत असें मला वाटे. पण दररोज रात्री मला हे आवाज येत. हा भाग पूर्णपणें ओसाड होता. आणि येथें भयानक मलेरिया होता. सर्व अरब मजूर व बाया मलेरियानें पछाडल्या होत्या. त्यांना औषध माहीत नव्हतें. ते कानाशीं कापून खूप रक्तस्राव करवून घेत ! यामुळे मलेरिया थांबतो अशी त्यांची समजूत होती. रात्री त्यामुळेंच अरब स्त्रिया किंकाळत. त्यांच्या किंकाळ्या माझे हृदय भेदून जात.

मी तेथें कसाबसा दूध-चहा मिळवीत होतो. माझ्या एका मित्राला मी तेथें बोलावून घेतलें. तो आल्यावर मला जरा बरें वाटलें. कष्टाचें आयुष्य थोडें सुसह्य झालें. त्या माझ्या मित्राला भेटायला एक दिवस त्याची वहीण मिरीयम आली ! ती हंसतमुख असे, आणि आमच्या या जीवनांतहि तिला हंसायला भरपूर कारणें मिळत होती ! त्यानंतर आम्ही आमच्या आणखी एका मैत्रिणीला बोलावून घेतलें. ती आमचा स्वैपाक करी, कपडे धुई, घर संभाळी. पण ती आली आणि मलेरियानें तिला पछाडलें. माझा मित्रहि मलेरियानें आजारी झाला आणि दोघे परत गेले. हिंवाळ्यापर्यंत अथलिटचीं सर्व घरें बांधून झालीं आणि मी झिखरॉनला गेलों. तोंपर्यंत मलाहि मलेरियानें पछाडलें.

रॉथशील्ड मदत मिळालेल्या खेड्यांपैकीं झिखरॉन हें एक होतें. रहिवाशी मूळचे रुमानियामधले होते. पण ते ऐदी बनले होते. सारीं कामें ते अरब मजुरांकडून करवून घेत. आणि दिवसभर आराम करीत ! मात्र, आम्हां नवागतांच्या विचारांचा प्रभाव हळूहळू पडू लागला. हें गांव हैफा व गॅलिलीच्या मध्यावर होते. येथें डॉ. जेफ नांवाचें एक उत्तम रशियन डॉक्टर होते. सगळीकडील मलेरियाचे रोगी इथें येत. त्यामुळें गांवाचें हें ऐदी वातावरण हळूहळू बदलत होतें. तरुण मुलें आमचा द्वेष करीत, पण येथील मुली मात्र आमच्या कष्टांच्या जीवनावर खूष होत्या !

जेरुसलेममधील विकट जीवन : १७

अनेक वसाहतींतून नवे वसाहतवाले व जुने वसाहतवाले यांचा वाद सुरू होतो. देशांतील सर्व काम ज्यूंनींच केलें पाहिजे असा आग्रह धरावा कीं धरूं नये असा वादाचा मुद्दा असे. हा केवळ आम्हां मूठभर मुलांचा प्रश्न नव्हता. ज्यूंना जर मजूर, शेतकरी म्हणून आपण काम दिलें नाहीं तर हा खऱ्या अर्थानें ज्यूंचा देश होईल का ? आणि हजारोंनीं ते ज्यू येतील त्यांना सर्वांना काम काय देणार ? येथील अनेक जुन्या वसाहतकारांचा आम्हां ज्यू मुलांना काम देण्यालाच विरोध होता. शरीरश्रमाची प्रतिष्ठा, ही कल्पनाच ते हास्यास्पद मानीत होते. हे सारे तात्त्विक मुद्दे बाजूला ठेवले तरी प्रत्यक्ष काम न करतां रॉथशील्डचा प्रचंड फंड तरी ज्यूंना किती दिवस पोसूं शकणार होता ? जोंपर्यंत श्रीमंत वा साम्राज्यवादी वसाहतकारांसारखे ज्यू हे केवळ तेथें जमिनी विकत घेत होते आणि अरब मजुरांकडून शेतीपासून सैन्यापर्यंत सारें काम करून घेत होते तोंपर्यंत ज्यू राष्ट्र तरी कसें बनणार होतें ? या आमच्या वैचारिक विरोधाबरोबरच आमचे नवीन आचारहि जुन्या ज्यूंच्या डोळ्यांत खुपत होते. नवीन मुलें-मुली सर्वास एकत्र येत, मोकळेपणानें मिसळत व बरोबर कामें करीत. जुन्या ज्यूंच्या मताप्रमाणें मुलें व मुली एकत्र जेवायला सुद्धा बंदी होती ! या संघर्षामुळें नवीन ज्यू वसाहतकारांवर जुन्यांनीं बहिष्कार घातला. आणि अनेक तरुण मुलें कामाअभावीं वेकार हिंडूं लागलीं. यामुळें अनेक तंटे उद्भवले. हा पराभव केवळ थोड्या ज्यू मुलांचा नव्हता. ज्यू राष्ट्राच्या उभारणीची कल्पनाच यामुळें मुळासकट उखडून निघणार होती. जुन्या वसाहतकारांचीहि ही पीछेहाट होतीच. कारण त्यांनीं केलेल्या आरंभाला आतां तेंच पुढें वाढूं देत नव्हते !

या वेळीं मी एका ज्यू माणसाच्या घरीं शेतमजुरी करण्यासाठीं रहात होतो. तेथें पहाटे चारच्याहि आधीं कधीं उठावें लागे. मला झोंप लागून राहिल अशी सारखी भीति वाटे. चारच्याहि आधीं आमची मालकीण नवऱ्याला सांगे, “आहो, उठवा आतां त्याला.” माझी झोंप उडे. “हो, मी उठलोंच.” मी म्हणे.

या घरांतील मालकीणबाईच्या मुलाची आणि माझी खूपच दोस्ती झाली. एकदां मला आठवतें, मला इतकी झोंप आली होती कीं, दुधाचा

ग्लास हातांत धरूनच मी पेंगलों. अर्थात दूध सांडलें. मालकीणबाई माझ्या अंगावर खेकसूं लागल्या. पण या मुलानें माझी बाजू घेतली. आम्ही रात्री सभांना जात होतो. घरीं यावें तों दार बंद झालेलें असें. पण मी व हा मुलगा दोघे वरोवर असल्यानें मालकीणबाईना दार उघडावेंच लागे.

बाई अत्यंत तोंडाळ होत्या. पण त्या आम्हांला खूप खाऊं घालीत. मी जेवतांना पाहून तिला आनंद होत असे असें नाही, पण माझ्या कामाकडे पाहून तिला बरें वाटे.

यानंतर एका रुमानियन कुटुंबात मी कामाला गेलों. या झिखरॉन या गांवीं या वेळीं खूप नवीन नवीन ज्यू तरुण येत होते. नवीन मुलांपैकीं थिट्झाक नांवाचा एक मुलगा पडला आणि त्याचा पाय मोडला. आतां काय करणार ? आमच्या जवळ मोटरला पैसे नव्हते. त्याला उचलून न्यावें तर पुरेसें अन्नहि नव्हतें. पण त्याला आम्ही उचलून एका इस्पितळांत नेलें. डॉक्टरांनीं त्याचा पाय तोडावा लागेल असें सांगितलें. पण त्या मुलाचा मित्र त्या मुलावर आडवा पडला, तो पाय तोडूं देईना. शेवटीं आम्ही त्याला जेरुसलेमपर्यंत नेलें. त्यासाठीं आम्ही आमची थोडी भांडीं गहाण टाकलीं. थोडा तो शेवटीं लंगडाच राहिला. पण नशिबानें त्याचा पाय तोडावा लागला नाही !

हया नांवाची एक मुलगीहि आमच्या वसाहतींत तेव्हां होती. ती जेवण-घराचें काम पाही. जेवणघर ही आमची सभेची जागा होती. रात्रीं नाचाचीहि जागा होतीच. हया खरोखर आईच्या प्रेमानें आम्हांला खायला घाली ! कुठलाहि सण जवळ आला कीं ती म्हणे, “ जोसेफ, अरे उद्यां सण आहे. कांहीं तरी गोड करायला मिळवून आण ना ! ” पण मी तरी काय करणार ? पण दुसऱ्या दिवशीं कांहीं तरी गोडघोड पोटभर खायला असे. कुठून ती मिळवी कुणास ठाऊक ! तिला मी विचारी ‘ हया, कुठून सर्व मिळवलंस ? ’ ती मनापासून हंसे ! “ तुम्हांला नीट भीकसुद्धां मागतां येत नाहीं. ” ती म्हणे.

दिवसभर आम्ही घाम गाळीत काम करीत असूं. रात्रीं जेवायला एकत्र येत असूं. श्रम इतके होत कीं, धड जेवण प्रथम जात नसे. नंतर झोंप लोटे. पण तेवढ्यांत कुणी तरी पेटी किंवा फिडल वाजवूं लागे. बाकीचे सगळे टाळ्या

देत ताल धरीत आणि आम्ही नाचाला सुरुवात करीत असूं. कधीं जेवणाच्या खोलींत, कधीं बाहेर द्राक्षाच्या बागेंत. रात्र रात्र आम्ही नाचत होतो ! तेव्हां आम्हांला पाहून आम्ही दिवसभर श्रम केले हें कुणाला खरें वाटत नसे.

अशाच एका नाचाच्या वेळीं माझी आणि मिरियमची गांठ पडली. ती आजारी पडली म्हणून तेथें इस्पितळांत आली होती. पण डॉक्टरचा पडून राहण्याचा आदेश न पाळता रात्रीं येऊन नाचे.

दोन-तीन दिवस आम्ही रोज एकत्र नाचत होतो. एकदां मी द्राक्षाच्या घड तिला देत असतांना म्हटले, “ आता तुला कसं वाटत आहे ? ” “ प्रेमाच्या राज्यांत असल्यासारखें ! ” ती माझ्याकडे पहात म्हणाली. मी तिच्याकडे पहातच राहिलों ! क्षणार्धांत तिच्या म्हणण्याचा अर्थ माझ्या मनांत स्पष्ट झाला. हृदयांत कांहींसें हललें आणि आम्ही विवाहाची शपथ घेतली !

◎ ◎ ◎

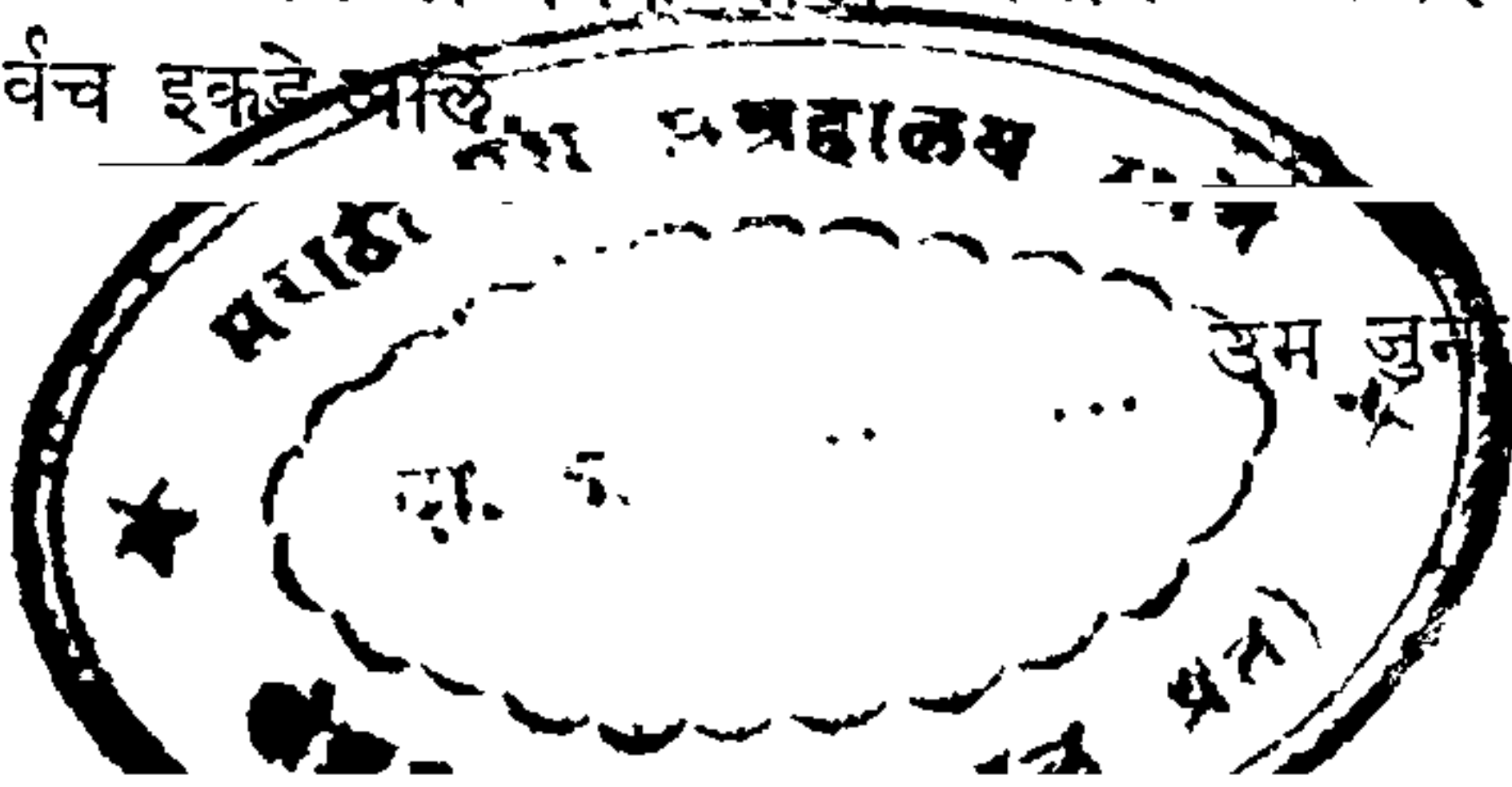
उम जुनीला आगमन

३

मिरियम माझी पत्नी आहे. तिच्या कुटुंबाची थोडी हकीगत मी आज सांगणार आहे. तिचें कुटुंब मूळचें युकेनमधलें. वडील फारसे श्रीमंत नव्हते, पण घर आल्या-गेल्यांनीं भरलेलें असे. कुटुंबियांचा गोतावळाहि मोठा. मिरियमला दोन बहिणी आणि तीन भाऊ होते. पण सर्व नातेवाइकांकडे सर्व मिळून जात-येत. केव्हांहि घरीं जावें तो चहा तयार असे. मिरियमचे वडील वर्षांतून दोन वेळां कपडे करीत. केवळ स्वतःच्याच सुलांना नाहीं— तर भाचे-पुतणे सर्वांना ! प्रत्येकाच्या लग्नांतहि ते खूप खर्च करीत. गांवांत कुणा गरिबाचें लग्न असलें तरीहि तिचे वडील जाऊन वधूवरांना आहेर करीत.

मिरियम अकरा वर्षांची असतांना तिची आई वारली आणि त्या घराचा घरपणा जणू नष्ट झाला. वडिलांनीं हाय खाल्ली आणि त्यांनाहि अकालीं वार्धक्य आलें ! दोनच गोष्टी कायम राहिल्या. सर्वांचे आनंदी व उदार स्वभाव आणि पॅलेस्टाइनला जाण्याची इच्छा.

सर्वांत मोठा भाऊ फार हुशार होता आणि त्याला मोठी नोकरी मिळेल अशी सर्वांना आशा होती. पण त्यानें त्या साऱ्या भरभराटीवर लाथ मारली आणि तो प्रथम जेरुसलेमला आला. हळूहळू सर्वच भाऊ इकडे आले. मोठ्या बहिणीचें लग्न झालें. वडिलांजवळ कुणी तरी पाहिजे म्हणून मिरियम तिकडेच राहिली होती. शेवटीं तिच्या वडिलांनींच वदामाच्या बागा लावण्यालायक थोडी जमीन पॅलेस्टाइनमध्ये खरेदी केली आणि ते सर्वच इकडे आले.

पण शेतीची माहिती नसल्याने तेवढ्यावर कुटुंब चालेना. तिच्या वडिलांनी एक हॉटेल काढलें. पण तेहि चालेना. भावांना कुठें काम मिळेना. मिरियमहि दोन-तीन नव्या वसाहतींत कामासाठी जाऊन आली. प्रथम मुलगी म्हणून तिला शेतीवर कुणी काम देईना. पुढें मुष्किलीने एका ठिकाणी संन्याच्या वागेत तिला काम मिळालें. पण तेहि थोडे दिवस. एका ठिकाणी एक जर्मन तज्ज्ञाच्या, डॉ. रुपिनच्या साहाय्याने जंगल वाढवण्याचा उपक्रम चालू होता. तिथें तिच्या भावांना कांहीं दिवस काम मिळालें. या वेळीं जागोजागीं ज्यू लोक नव्या वसाहती करीत होते. पडीत-वाळवंटी जमीन विकत घेऊन त्यावर शेती फुलवण्याची पराकाष्ठा करीत होते. कारण ही जमीन पुन्हां फुलवली तरच ज्यू राष्ट्र तिथें उभें राहूं शकणार होतें ! दुधामधाचा हा प्रदेश शेळ्या चारल्याने वाळवंट बनला होता. त्याला पुन्हां सुफलाम् करावें यासाठीच तर आम्ही घाम गाळीत होतो.

नवीन वसाहतींत अनेक अडचणी होत्या. जमीन वाळवंटी, पाणी नाही. झाडे-झुडपे नाहीत, घरे नाहीत अशा ठिकाणी आम्ही तरुण नवागत प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत होतो. अशा परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी आम्ही एकत्र गट करून राहात होतो. या एकत्र रहाण्याला आम्ही 'क्वेटझा' म्हणत असूं.

अशा एका सहा-सात जणांच्या गटासाठी स्वैपाकपाणी करण्यासाठी मिरियम एका वसाहतींत होती. ती जागा वाळवंटी तर होतीच, पण यिझपा या जुन्या शहराचें अवशेष तेथें होते. थंडीत बर्फ पडे व उन्हाळ्यांत सावली-साठीही झुडुप नव्हतें ! जुन्या भिंतींच्या आधारांने झोपडी करून सारे राहात होते. मिरियम सर्वांबरोबर राहून त्यांचे घर संभाळीत होती. आसपासचे लोक कधीं हल्ले करीत म्हणून एक विळा मिरियम नेहमीं जवळ बाळगी. तेथील एक मुलगा असाच दरोडेखोरांनीं धरून जखमी केला. त्याला घरीं आणला इतकेच. हॉस्पिटलमधें जाण्याआधींच तो रक्तस्रावानें मरण पावला !

यानंतर मिरियमच्या वडिलांनीं तिला परत बोलावलें. घरीं भयानक परिस्थिति होती ! म्हातारीं माणसें थकलीं होती. त्यांच्याच्याने काम होत नव्हतें. दोन्ही भावांना वेळार घरीं बसावें लागलें होतें. त्या वेळीं सर्वत्र हीच

परिस्थिति होती. अशा वेळीं अनेक ज्यू पुन्हां पॅलेस्टाइन सोडून आपापल्या देशांत गेले. कित्येकांनीं घोर निराशेनें आत्महत्या केली !

मिरियम वडिलांकडे परत गेली आणि कांहीं दिवस तिथें राहिली. पण तिथें राहून तरी काय करणार ? काम नव्हतेंच. उत्तरेकडे नव्या वसाहतींत मजुरांना खूप मागणी होती. एका ठिकाणीं तण काढायचें काम होतें. तिकडे मिरियम गेली. प्रथम कुणी तिला शेतांत कामास घेईना. शेवटीं एकानें तिला एक दिवस काम द्यायचें कबूल केलें. आणि तिचे त्या दिवशीचे कष्ट पाहून मात्र त्यानें तिला पुरुषाइतकी मजुरी दिली ! या नवीन वसाहतींत मलेरिया फार होता. आणि मिरियमला मलेरियानें पछाडलें. तेथून ती आमच्या वसाहतींच्या इस्पितळांत आली व तेथेंच माझी व तिची कायमची गाठ पडली ! त्या वेळीं तिचें वय केवळ एकोणीस वर्षांचें होतें. पण फार मोठा अनुभव आणि अचाट कष्ट यानें तिचें जीवन समृद्ध होतें.

तेव्हां भी झिखरॉनला होतो. जमिनीवर श्रम करावे व खूप पिकवावें अशा आमच्या मस्तींत आम्ही होतो. पण आम्हा सर्वांच्या मनांत चालू समाज-पद्धती खटकत होती. अरब मजूर लावून काम करून घेणें आम्हांला पटत तर नव्हतेच, पण कांहीं मजूर व कांहीं मालक असे तरी कां ? या-पेक्षां कांहीं वेगळें जीवन हवें होतें. पण तें कसें निर्माण व्हावें हें मात्र कळत नव्हतें. आमच्याहि कल्पना अस्पष्ट होत्या. होते तें खटकत होतें आणि नवीन मार्ग तर दिसत नव्हता ! त्या वेळीं गॅलिली सरोवराजवळ एक मोठी नवीन वसाहत ज्यू राष्ट्रीय फंडामार्फत होत होती. येथील ज्यू लोक अरब मजूर लावीत, पण स्वतःहि शेतीवर राहत. त्यामुळे ते शरिरानें तगडे व लालबुंद दिसत. अरबांसारखाच त्यांचा वेषहि असे. गॅलिलीजवळील अशा हेडेरा नांवाच्या गांवांत मी येऊन राहिलों. तेथें रोमनी लोकांचा एक तरुण गट येऊन राहिला होता. मिरियम व मी तेथें गेलों आणि याच माणसांवरोंवर राहिलों.

येथें काम खूप करावें लागे आणि उत्पन्न फारच थोडें येई. मलेरियाचा मुद्दख होता. सर्वजण सारखे आजारी पडत. आम्ही छिनीन खात होतो आणि मलेरिया हटावा म्हणून युक्लिप्टसची झाडे लावीत होतो.

आम्ही वेगवेगळ्या शेतांवर वेगवेगळ्या मालकांच्या हाताखालीं काम

करीत होतों. पण याच वेळीं जीवनाचा एक नवीन मार्ग हळूहळू स्पष्ट होत होता. आम्हांला मिळणारी सर्व मजुरी आम्ही मिरियमजवळ देत असूं. ती सर्वांचें जेवण-खाण, कपडे त्यांतूनच भागवायचा प्रयत्न करी. सारा मालकन नांवाची आणखी एक मुलगीहि आमच्यांत आली. आम्हां सर्वांचें जणूं एकच कुटुंब बनलें. हेंच व्हुटझा. आम्हांला हवा असणारा जीवनमार्ग हाच आहे, अशी आमची खात्री पटत चालली.

याच वेळीं एक नवीन घटना घडली. जंगलें लावण्याच्या कामीं संशोधन करणारे एक अत्यंत धडाडीचे जर्मन संशोधक डॉ. रुपिन यांनीं आम्हांला जॉर्डन नदीच्या पलिकडला सुमारे ७५० एकरांचा एक वाळवंटवजा जमिनीचा तुकडा देऊं केला. आम्हांला आतां शेतीचें भरपूर ज्ञान झालें होतें. कष्टांनाहि आम्ही हार जणारे नव्हतों. डॉ. रुपिन यांनीं देऊं केलेला तुकडा जॉर्डनच्या पलिकडे होता ! पावसाळ्यांत जॉर्डन नदीला पूर आल्यावर तिकडे जातांहि येत नसे. पण तरी आम्हांला त्या सूचनेनें आल्यानंद झाला आम्ही कष्ट करायला उत्सुक होतों. आतां तर हक्काची जमीन मिळणार होती.

मी जॉर्डनच्या कांठावर जाऊन उभा राहिलों. दूरवर वाळवंटच वाळवंट पसरलें होतें ! हीच आमची मायभू. चार हजार वर्षांपूर्वी आम्हांला येथून हुसकून दिलें होतें. मायलेकरांची ताटातूट केली होती. पण आम्ही तिचीं वेडीं लेकरें ! चार हजार वर्षांच्या विरहानंतरहि तिच्याकडे आम्ही पुनश्च खेचलें गेलों होतों. आम्ही तिच्यापासून तुटलों. निर्वासित बनलों. आमची आईहि आम्हांवांचून वांझ ठरली होती. दुधामधाच्या देशाचे रेटाड वाळवंट बनलें होतें. आई आमच्याकडून काय मागत आहे हें आम्हांला कळेल का ? आमची जमिनीची भूक तिनें तृप्त केली. तिची तहान आम्ही आमच्या घामानें तृप्त करूं शकणार होतों का ?

आसपास कुठें कुठें वागा होत्या. निर्यातीसाठीं पिकें काढलीं जात होती. पण आम्हांला जमीन पिकवायची होती ती निर्यातीच्या फळांसाठी नाही. कारण त्यांत पुन्हां मालक-व्यापारी, मुकादम यांचेंच राज्य बनलें असतें, आम्हांला स्वतःसाठीं पिकवायचें होतें. स्वावलंबी बनायचें होतें. यासाठीं एकमेकांचें पूर्ण सहकार्य हवें होतें. जमिनीवर अपार सामूहिक कष्ट व्यायचे होते. ते एकट्यादुकट्या कुटुंबानें निभण्यासारखें नव्हतें.

२४ : जॉर्डन नदीच्या तीरावर

सारी ज्यू जमात प्रत्येक देशांत जमिनीपासून तोडली गेली होती. जमीन धारण करण्याच्या हक्कापासून अनेक शतके आम्हांला वंचित ठेवण्यांत आले होते. जीवनाची ही निसर्गदत्त देणगी-निसर्गाचे हें सृजनशील रूप—आम्हीहि जणुं विसरलों होतो. आम्ही केवळ आमच्या बुद्धीवर जगत होतो. धान्यहि बुद्धीच्या कष्टानें, संरक्षणहि बुद्धीच्याच जिवावर ! जमिनीशी संबंध सुटल्यानें आमच्या आयुष्यांतील सृजनशीलताहि संपली होती. आमचें आयुष्य कृत्रिम, खुरटलेलें व वैराण बनलें होतें !

पैशाच्या आधारावर आम्ही जगलों. तें आयुष्य आम्हांला बदलायचें होतें. आम्हांला जमीन मिळाली होती. आम्हांला तृप्ति हवी होती. पैशांचा व्यवहारच पूर्ण बंद करायचें आम्ही ठरवलें. जमिनींत जें पिकेल तेंच व्यायचें आणि सर्व गरजा जमिनींतूनच पूर्ण करायच्या, असें आम्ही ठरवलें ! इथें कुणी मालक नाही, कुणी मजूर नाही, सर्वांचेच सर्व. कुणी वैयक्तिक महत्त्वाकांक्षा ठेवायची नाही आणि कुणी केवळ स्वतःची काळजी करायची नाही. आमचें एक विशाल कुटुंब बनलें. सर्व कुटुंबच करील. संरक्षणहि आणि जीवन-धारणाहि. आमची सर्व शक्ति जमिनीसाठीं हवी होती. वैयक्तिक काळज्यांना वा विचारांना वेळच नव्हता. त्यामुळें आम्ही समाधानानें व शांततेनें जीवन जगूं असें आम्हांला वाटलें.

आमच्या कल्पनांचा प्रसार करण्याचा प्रश्नच नव्हता. दुसऱ्यांना काय हवें आहे वा कुणाचें काय चुकत आहे याच्याशीं आम्हांला काय करायचें होतें ? सर्व 'जनतेला' ही भूमिका पटवायच्या नादीं आम्ही लागलों नाहीं. मात्र हा प्रयोग यशस्वी करण्याचा आम्ही चंग बांधला. आमचा मार्ग यशस्वी झाला तर आपोआपच अनेकांना तो आवडेल, अशीहि आमची खात्री होती. आम्हांला अजून किती तरी शिकायचें होतें. नवीन मार्गांतील किती तरी खांचखळगे पार करायचे होते. अशा अडचणींवर काय उपाय ? याचें उत्तर कोणत्याहि पुस्तकांत नव्हतें. आम्हांलाच परिस्थितीनुसार नवीन मार्ग शोधून काढायचा होता. अनुभवच आमचा गुरु व मार्गदर्शक होता.

आम्ही हेडैरा गांव सोडलें आणि जॉर्डनच्या तीरावरील 'उम जुनी' या आम्हांला देऊं केलेल्या जमिनीवर हजर झालों !

© © ©

आमचा संसार !

४

गॅलिलीच्या सरोवरांतून जॉर्डन नदी जेथें उगम पावते तेथें ' आमचें गांव ' होणार होतें. एका वाजूला गॅलिलीचे डोंगर आणि सिरियाचे डोंगर ट्रान्सजॉर्डनचे दुसऱ्या वाजूला होते. हरमानचें वर्फाच्छादित शिखर आम्हांला दूर क्षितिजावर दिसें.

हिवाळ्यांत जमीन हिरवी दिसे. थोडे-फार धान्य व बालीं पिके. वसंत ऋतूंत अनेक जंगली फुलांनीं या टेकड्या आच्छादून जात. या जागेला नांव काय द्यावें, याची खूप चर्चा आम्ही केली. ' उम जुनी ' हें जुनें नांव कायम ठेवावें ? कीं जॉडानिया म्हणावे ? शेवटीं आम्ही ' डेगानिया ' हें नांवच कायम केलें. डेगानिया म्हणजे कॉर्नचीं फुलें आणि ती इथें खूप येत.

आज या टेकडीवरून आमच्या गांवांत यायला उत्तम सडक आहे. तेथून जॉर्डनचें सरोवर संव्यांच्या बागांच्या गर्द छायेत चमकत असतें. शेती सभोंवार हिरवी गार फुलली आहे. सारी दरी कालव्यांनीं आणि झऱ्यांनीं बहरून हिरवीगार झाली आहे. पण आम्ही आलों तेव्हां रस्ता अर्थात् नव्हताच. एकहि मोठें झाड नव्हतें. वाळून बुडुख झालेलीं थोडीं झुडूपें होतीं. गवतहि वाळून गेलें होतें.

आम्ही उन्हाळ्यांत आलों. उन्हाळा भयानक होता ! आम्ही समुद्र-सपाटीखालीं २०० मीटर होतो. डांस सर्वत्र घोंगावत होते. दोन्ही डोंगरांच्या मधे गुदमरल्यासारखें वाटत होतें. नदी म्हणजे केवळ एक लेंडीनाला होता ! पावसाळ्यांत सरोवर तुडुंब भरे. नदी सर्व दऱ्या खोऱ्यांतून वाही. आणि पूर ओसरला कीं सर्वत्र दलदल होई. यांतूनच भयानक डांस होत.

कित्येक महिने आमचा दलदलींतून प्रवास चाले. यांतून बैलगाडीहि जाणें बिकट. बूट घालून चालणेंसुद्धां शक्य नसे.

दलदलीमुळें पाणी सर्वत्र होतें. पण तें आणावें लागे डोक्यावर हंड्यांतून. नंतर आम्ही खेचरें आणलीं. नंतर गाडीवर पाणी भरूं लागलों. नंतर मोटा सुरू झाल्या. इंजिन बसवलें. आज विजेनें सारें पाणी ओढून तें सर्वत्र नळांतून फिरवलें जातें. पण हे सर्व होण्याला त्रेचाळीस वर्षें लागलीं ! आम्ही दलदल हटवण्यासाठीं युक्लिप्टसचीं झाडें लावलीं. शेती वाढूं लागली तरी दलदल कमी होऊं लागली. यानंतर धरणा-कालव्यांची योजना केली. यामुळें पुरामुळें होणारें नुकसान थांबलें. सर्वत्र पाणी खेळू लागलें व बाकी जमीन कोरडी बनली. आतां मलेरिया-प्रतिबंधक औषधें व डी. डी. टी. यामुळें मलेरियाचा पूर्ण निःपात झाला आहे.

आम्ही वसाहत केल्यावर देशोदेशींचे संशोधक आमच्याकडे येऊं लागले. झिऑन चळवळीतफें काहीं तज्ज्ञ येत. विचारीत, “ तुम्ही या वसाहतींत किती माणसें पोसूं शकाल ? ” दर वेळीं संख्या वाढलेली असे ! त्या आधारावर पॅलेस्टाइनमध्ये किती ज्यू राहूं शकतील याची आंकडेवारी तयार व्हायची ! मला अजून गंमत वाटते ! आतां या दरींत आम्ही जवळ-जवळ हजार जण आहोंत. तरी अजून किती राहूं शकूं ? जमिनीची मशागत करूं तितके, असें माझें उत्तर आहे. १९११ मध्ये आम्ही बारा जण होतो. सहा जमीन कसणारे, दोन संरक्षणासाठीं, एक हिशेबासाठी, एक जास्तीचा राखीव. दोन स्त्रिया सर्व घरकाम करण्यासाठीं.

आम्ही ‘ उम जुनी ’ या खेड्याजवळ राहूं लागलों. आम्ही एक लांकडी जेवणघर बांधलें. तिथें आम्ही एकत्र स्वैपाक करून जेवत असूं. पुढें रहाण्या-साठीं दोन मातीचीं घरें बांधलीं. एक दिवस रात्रीं वादळ झालें. आणि वाऱ्यानें आमचें लांकडी घर तीन-चार मैल उडत गेलें ! खेडुतांनीं आम्हांला वेड्यांत काढलेंच होतें, पण घर टोपीसारखें उंच उडत गेले म्हणून आमचीहि हंसून पोटे फुटायची वेळ आली ! तेथील खेडुत अरबी होते. ते जुन्या पद्धतीनें शेती करीत. शेती बेताचीच, आणि पिके तुटपुंजी मिळे. जमिनीचा मालक त्रैहटमध्ये रहात असे. आम्ही साहेब बनूं व आणखी अरबी मजूर लावूं अशी त्यांची कल्पना होती. पण आम्हीच आमची

शेती करुं लागल्यावर प्रथम तें चकित झाले ! आमच्याबद्दलचा त्यांचा आदरभावहि वाढला असावा. आमच्या शेतीवर भुरग्या चोऱ्या फार होत. नदीपलीकडून रात्री अपरात्री शेतीवर धाड येई. त्यामुळें दोन संरक्षकांवर भागेना. शेवटीं आम्ही कामाच्या जोडीला रात्रपाळ्या लावून गस्त घालूं लागलों ! डोळे उघडे ठेवायचा प्रयत्न करीत असतांना सटकून कानाजवळून गोळ्या सूं सूं करीत जात. दरोडे पडत.

पावसाळ्यांतील हाल तर विचारुं नका. त्रिखल, दलदल व प्रवाही पात्र यांतून पार जाणें म्हणजे महा कठीण कर्म होतें. मलेरियानें तर कहर केला होता. सर्व पाळीपाळीनें थंडीनें तापानें पडत. यलो फीवरचाहि मधून मधून उपद्रव होई. या दरींत रहाण्यापेक्षां टेकडीवर वस्ती करावी आणि रोज शेतीवर कामाला यावें असेंहि कधीं कधीं वाटे. येथें वस्ती तर केली, पण मुलेंबाळें झालीं तर इथें कसें रहाणार, असा मला प्रश्न पडे. इतक्या रोगट हवेंत आपलें अस्तित्व या पिढींतच संपणार असाहि विचार कधीं मनांत येऊन जाई.

शेतीवर मुख्यतः जनावर म्हणजे खेचर. घोडा असल्या हवेली व दलदलीला कामच देऊं शकत नसे. आमचीं शेतीचीं औजारें सारीं जुनीं होतीं. सहा खेचरांच्या जोड्या व दोन घोडे यांच्या जिवावर आम्ही केवळ धान्य निर्माण करुं शकत होतो. शेतीसाठीं बीं-त्रियाणें सारें पॅलेस्टाइन ऑफिसमधून उसनें आणलें होतें. आमचा निम्मा नफा त्या बदल्यांत आम्ही त्यांच्या तिजोरींत नेऊन भरित होतो !

डॉ. रुपन या जंगल-संशोधकांकडे आम्ही कामाचा सर्व अहवाल पाठवीत होतो. ते आम्हांला फार मदत करीत. डोक्याला टक्कल, हातांत काठी, डोक्यावर बिनफ्रेमचा चप्पा अशी ही आंकडेशास्त्रांतील तज्ज्ञ, वट्ट मूर्ति दिसायला मोठी करडी दिसे. पण ते फार ध्येयवादी होते. ध्येयवाद आंकडेशास्त्रानें सिद्ध करावा हें त्यांचें काम. ते म्हणत, “ ध्येयवादा-शिवाय आंकडेशास्त्र वा संशोधन म्हणजे फुलाफळांशिवाय झाड ! त्याचा उपयोग काय ? ” ते जर्मनींत असतांना प्रथम व्यापारी होते. नंतर त्यांनीं कायदा आणि अर्थशास्त्र यांचा अभ्यास केला. जर्मनींत वाढणाऱ्या ज्यूंदेष्टाचा त्यांनीं आधीच अंदाज घेतला होता. आणि “ ज्यूंनीं जमिनीवर कुठें तरी

स्थायिक व्हावें—आपला देश निर्माला तरच या ज्यू द्वेषाच्या होरपळीत त्यांची मुक्तता होईल,” असें त्यांचें तत्त्वज्ञान होतें. मग त्यानुसार ते स्वतः पॅलेस्टाइनला आले. आणि शेतींत व जंगलें वाढवण्याच्या शास्त्रांत त्यांनीं आपलें सर्व ज्ञान पणाला लावलें. आमच्या बारीकसारीक अडचणींतहि त्यांनीं मन लावून लक्ष घातलें. शेतीवर ते स्वतः खूप राबत. संध्याकाळ झाली कीं, सूर्यास्त पहात ते म्हणत, “ माझं आयुष्य मला या टेकड्यांतच संपवायचं आहे. मी मेलों म्हणजे तुम्ही माझी इथेंच समाधी बांधा ! ”

जोसेफ बसेल हा आमचा एक सहकारी हिशोब ठेवी. त्यानें राबी होण्यासाठी शिक्षण घेतलें होतें. पण पॅलेस्टाइनमधें येण्याच्या कल्पनेनें तो इतका भारला होता कीं, लिथुआनिया येथील आपलें सारें जीवन सोडून देऊन तो इथे आला ! आला तेव्हां तो इतका काटक्या होता कीं शेतीवर कोणतेंहि कष्ट तो उठवूं शकेल याची कुणालाच कल्पना नव्हती ! पुढें तो आमच्या वरोवरीनें काम करूं लागला. रात्रीं मेणवत्ती लावून तो हिशोब ठेवी ! आपल्या मनांतील अनंत कल्पनाहि तो लिहित वसे. खरोखरच कष्टांचीच धुंदी आमच्यावर चढली होती.

आम्ही सारे मस्तींत होतों. पण आमच्यांतील दोघी स्त्रिया—माझी बायको मिरियम आणि सारा मालकम—कष्टी होत्या. त्या दिवसभर राबराबून घरकाम करीत. लांकूडफाटा आणीत. तीन दगड मांडून अर्धेकच्चे अन्न शिजवीत, आमचे कपडे धुवीत, शिर्वीत, सारेंच काम करीत. पण त्यांना त्यांत आनंद नव्हता. आम्ही पहाटे खेंचरें घेऊन बाहेर पडत असूं ते रात्रीं परत येत असूं. रात्रीं आम्ही गप्पा मारीत बसत होतों. जमिनीचा पोत कसा सुधारत आहे, नवीन बेंगें कुठें उगवलें आहे, पाणी कुठें लागत आहे, पण या आमच्या शेतीच्या आनंदांत त्यांना कांहींच स्थान नव्हतें. त्या मग चिडत.

एक दिवस त्या म्हणाल्या, “ हें पहा, आम्ही घरं दारं सोडून इथें आलों तें जमिनीची चाकरी करायला. निसर्गाशीं समरस व्हायला, केवळ चूल आणि घर सांभाळायला नाहीं. आम्हांला तुम्ही शेतींत कांहीं काम दिलेंच पाहिजे. आम्हांला निदान गाई-कोंबड्या आणून द्या. निदान भाजीपाला लावायला बी द्या. आम्ही परसांत शेती करूं ! ” पण आम्हांला तें पटत

नसे. पुरुषांनीं शेतींत खपावें आणि स्त्रियांनीं घर सांभाळावें हीच आमची परंपरा होती ! बायकांना नांगर देऊन मग आम्ही घरीं काय चूल फुंकायची ? गाई-कोंबड्यांना पैसा नव्हता. भाजीपाला लावावा तर पाण्याचा प्रत्येक थेंब डोक्यावर वाहून आणावा लागत होता. तें तरी कुठें शक्य होतें ? रोज आमचे खटके उडत.

पण शेवटीं त्यांचा विजय झाला. शेतींत रावण्याची त्यांची हौस आम्ही समजू शकत होतो. आतां आमच्या सर्वच बायका बंदूक चालविण्यापासून नांगर धरण्यापर्यंत कशांतहि तिळभर मार्गें नाहींत. त्यांनीं आपल्या अचाट कष्टांनीं त्यांचें श्रेष्ठत्व सिद्ध केलें आहे. पण हें सिद्ध करायला-मुख्यतः आम्हांलाच हें समजायला-फार वेळ लागला ! अजूनहि नवीन कांहीं धंदा-उद्योग सुरू केला कीं, बाईऐवजीं पुरुषावर जबाबदारी टाकावी असें साहजिक मनांत येतें. पण आतां आमच्या गांवांत हा प्रश्न आम्ही येऊं देत नाहीं. अन्य वसाहतींत अजूनहि येतो.

शेवटीं आम्ही एका शेजारच्या खेड्यांतून एक गांवठी गाय आणली. तिला बाहेर मोकळ्यावर चरायची संवय होती. एक छोटा गोठा करून त्यांत तिला आम्ही बांधली आणि भरपूर खाऊं पिऊं घातलें. पण दूध काढायच्या वेळीं नेमकी ती लोळण घेई. अजिबात कासेला हात घालू देईना. दूध कसें काढावें तें आम्हांलाहि माहित नव्हतें. ही गाय आणली तेव्हां मिरियम रशियाला तिच्या माहेरीं गेली होती. ती परत आली तेव्हां दोन मुलें गाईचें दूध काढीत असत. पण ती मिरियमला शिकवेनात. शेवटीं मिरियम शेजारच्या अरब खेड्यांतील बायांकडे गेली. त्यांच्यापासून दूध काढायचें शिकून आली. आणि एक दिवस पहाटे मुलें दूध काढायला येण्याच्या आंत मिरियमची कासंडी दुधानें भरून गेली होती ! तेव्हांपासून मिरियमनें डेअरी शास्त्राचा अभ्यास सुरू केला. ती आज त्यांतील एक तज्ज्ञ आहे. हॉलंड व अमेरिकेला जाऊन ती डेअरीचें शिक्षणहि नंतर घेऊन आली. गेली पंचेचाळीस वर्षे ती दूध काढायला पहाटे उठत आहे. दोन वर्षापूर्वीं आम्ही एक अद्यावत डेअरी बांधली. जगांतील पहिल्या प्रतीची ती डेअरी आहे. ते पण हें सारें उभें करण्यामागें मिरियमसारख्या अनेक स्त्रियांचे कष्ट आहेत. इस्रायलच्या शेतकी खात्यानें मिरियमच्या कार्याचा गौरव करून तिला डेअरीचें

एक विशेष पारितोषिक दिलें आहे. आज आमच्या डेअरीमधें विजेच्या साहाय्यानें दूध काढलें जातें आणि एका वेळीं चार गाईंचें दूध निघूं शकतें. मिरियम मात्र हल्लीं निवृत्त झाली आहे. तिचें वय आतां सत्तर आहे. ती पहाटे चार पासून उठते ती दुपारीं दोनपर्यंत फक्त स्वैपाक करते !

आम्ही आतां डेगानियाला येऊन एक वर्ष झालें होतें. तेव्हां कायमचीं घरे बांधणें व त्यासाठीं जागा निश्चित करणें आवश्यक होतें. पण त्या आधीं मला रशियाला जाणें भाग होतें. कारण मी एकवीस वर्षांचा होणार होतो. रशियांत एकवीस वर्षांनंतर पांच वर्षे सक्तीचें लष्करी शिक्षण घ्यावेंच लागे. मी पॅलेस्टाइनला बेकायदेशीररीत्या आलों होतो. पण तरी मी अजून रशियाचाच नागरिक होतो !

रशियांत कांहीं लोक देशाच्या प्रेमानें लष्करांत जात. अनेक ज्यूहि जात. पण आमचे किशनेव्हमधील आयुष्य कसें होतें, आम्ही रशियन समाजा-पासून किती विभक्त रहात होतो, हें मी प्रथम लिहिलेंच आहे. मी तर पॅलेस्टाइनलाच माझा देश मानला आहे ! त्या भूमीइतकें मला जगांत कांहींच प्यार नाही. तेव्हां मला रशियन सैनिक बनण्याची मुळींच इच्छा नव्हती. अनेक रशियन तरुणहि रडतखडतच लष्करांत जात. खेड्यांतून तरुण मुलें लष्करांत गेलीं कीं रडारड चाले ! ज्यूंना ऑफिसर होण्याची बंदी. तेव्हां त्यांना या सक्तीच्या लष्करी आयुष्याचा किती त्रास होई याची कल्पनाच करावी !

पण इतकेंहि करून मला जाणें भाग होतें. नाही तर माझ्या वडिलांना ५०० रुबल दंड झाला असता. ५०० रुबल भरणें मला तर शक्यच नव्हते, पण माझ्या वडिलांनाहि शक्य नव्हतें. तेव्हां मी जायचें ठरवलें. पण पांच वर्षे मी डेगानिया सोडून कसा रहाणार ? इकडे आड नि तिकडे विहीर असें मला झालें. पण त्यांतूनहि एक पळवाट होती. एकवीस वर्षे होण्याआधीं जर मुलगा लष्करांत हजर झाला व तेथें तीन महिने शिक्षण घेतल्यावर जर पळाला तर पालकांना दंड होत नसे ! त्यानंतर जर कुणी पळालें तर ती सैन्याची जबाबदारी समजली जाई. मी याचा फायदा घ्यायचें ठरवलें आणि रशियांत जाऊन सैन्यांत भरती झालों !

मी लहानपणीं अशक्त असल्यानें मला लष्करांत घेणार नाहींत अशी

रशियन संघाने मला आमच्या लष्कार ! : ३१

प्रकाशित ३.६.३४

आमच्या लष्काराच्या कार्यासाठीं मला आमच्या लष्काराच्या कार्यासाठीं

माझ्या आईची वेडी आशा होती. मी प्रथम खरेंच फार अशक्त होतो. पण पॅलेस्टाइनच्या शेतमजुरीने मला इतका तगडा बनवलं होतं की, मला लगेच सैन्यांत घेतलं. मला तेथील शिस्तबद्ध आयुष्यहि आवडलं अन् मानवलं. कष्टांची मला मुळीच पर्वा वाटत नव्हती. थंडीलाहि मी जुमानीत नव्हतो. मात्र बरोबरचीं सर्व मुलं रडत. सारखी अन्नावद्दल आणि कष्टांबद्दल तक्रार करीत. मला याची फार लाज वाटे.

तीन महिने झटकन् निघून गेले. आणि माझ्या मित्रांच्या मदतीने मी एका रात्री छावणीतून निसटलों आणि इस्राएलच्या बोटींत चढलों. रशियन लष्करांतली माझी नोकरी संपली ! मला अजूनहि माझे मन या लबाडी-बद्दल खातं. विशेषतः ज्या अधिकाऱ्यांनी माझ्यावर प्रेम केलं, माझ्याबद्दल आशा बाळगल्या त्यांचा मी विश्वासघात केला, म्हणून मला सुखसुख वाटते ! पण मी हे इस्राएलसाठी केलं. म्हणून देव मला क्षमा करील अशीहि मला खात्री वाटते.

त्यानंतर पुन्हां माझ्या आई-वडिलांची व माझी भेट झाली नाही. दुसऱ्या महायुद्धानंतर मी रशियाला गेलों. पण त्या वेळीं त्या दोघांनी हे जग सोडलं होतं.

मिरियम रशियाला गेली तेव्हां तिचे वडील तिला परतायला परवानगी देइनात. जवळ पैसा नाही व पासपोर्टहि नाही. तेव्हां यायचें कसे ? शेवटीं ती ओडेसाला पळाली. तेथे तिला पॅलेस्टाइनचे एक मित्र भेटले. व त्यांची बारा वर्षांची मुलगी म्हणून ती बोटीवर चढली ! तेव्हां ती एकवीस वर्षांची चांगली उंचीपुरी होती. कसे तिला यायला मिळालं याचें अजूनहि मला आश्चर्य वाटतं ! ती माझ्या वडिलांना भेटली. आम्ही सुखांत असल्याची त्यांची खात्री पटवून दिली.

आम्ही फेब्रुवारींत परत आलों व आमची वसाहत बांधायला सुरुवात झाली. आम्ही नदीच्या अगदीं उगमाजवळीला जागा पसंत केली. प्रथम इमारती बांधतांना आमच्या फार चुका झाल्या. हल्लीं नवीन वसाहत बांधायची तर आधीं मोठी पाण्याची टाकी बांधण्यापासून आम्ही सुरुवात करतो. नंतर जेवणाचा हॉल व गोठे आणि कोंबड्यांचीं खुराडीं बांधतो.

आम्ही गोठ्याला जागाच ठेवली नाही. झोपण्याच्या खोल्या जेवणाच्या हॉलच्या फार जवळ आल्या आहेत, आणि कोठीच्या खोल्या फारच छोट्या झाल्या आहेत. पाण्याचीहि टाकीहि कमी पडते. मात्र आम्ही खूप झाडे लावलीं. आम्हांला आमची वसाहत सुंदर करायची होती. चेरी, पिअर, प्लम, सफरचंद यांचीं अनेक झाडे लावलीं. हीं झाडे लावायचीं कशीं तेंहि आधीं माहीत नव्हतें. पुरुषभर खड्डा करून त्यांत पाणी भरून तीं आम्ही लावलीं ! कांहीं जास्त पाण्यानें आणि कांहीं सुरमाड जमिनीनें भेलीं ! कांहीं जगलीं हेंच खरें आश्चर्य. आज येथें सायप्रस खूप लावला आहे. त्यामुळें हिरवीगार उंचच उंच झाडे सर्वत्र पसरलीं आहेत. थोडी चर्चच्या आवारा-सारखीं दिसतात खरीं, पण सुंदर आहेत.

एक दिवस वसंत ऋतूतील रानफुलें पाहून सारा म्हणाली, “ आपण थोडीं फुलझाडे लावून वाग करूं या.” आमच्या या अठराविश्वें दारिद्र्यांत आणि बाग! सर्वांनीं तिला वेड्यांत काढलें. पण तिनें आपला हट्ट सोडला नाही. वेळांत वेळ काढून ती कुठून तरी फुलांचीं झाडे लावीच. एकदां अशा फुलांनीं फुललेला फ्लॉवरपॉट रात्रीं तिनें जेवायच्या टेबलावर ठेवला. आणि त्या-मुळें जणूं सारें जीवनच बदललें ! तिच्या म्हणण्याचा अर्थ आम्हांला तेव्हां कळला. दारिद्र्य संपलें नव्हतें, पण दरिद्री वृत्ती संपली होती. फुलें म्हणजे माणसाच्या संस्कृतीचें प्रतीक ! आज या आमच्या देशांत सर्वत्र फुलें आणि फळांच्या बागा आहेत. आमच्या गांवांत आज तुम्ही आलांत तर गांवाच्या शिवारापासून पाण्याच्या टॉवरपर्यंत सायप्रसच्या झाडांची गर्द छाया आहे. डाव्या बाजूला आमची सर्वांत जुनी बाग आहे. तेथें मधमाशा घोंगावत असतात. उजव्या बाजूला स्वातंत्र्ययुद्धानंतर लावलेलीं झाडे आहेत. तीं अजून लहान आहेत. पण हिरव्या पानांनीं रसरसलेलीं आहेत. मध्यावर कमळांनीं फुललेलें छोटें तळें आहे. त्या शेजारीं एक मोठा काळा पथथर आहे. स्वातंत्र्ययुद्धांतील हुतात्म्यांचीं नांवे त्यावर कोरलीं आहेत. नंतर सर्वत्र पसरलेलीं छोटीं छोटीं घरे आहेत आणि प्रत्येक घराभोंवतीं निळीं, गुलाबीं, लाल, पिवळीं फुलें दिमाखाने चमकत असतात. सायप्रसच्या गर्द हिरव्या रंगावर रंगीवेरंगी फुलांची ही नक्षी आकाशातील ढगांशीं जणुं स्पर्धा करते ! उन्हाळ्यांत बाकी साऱ्या टेकड्या निष्पर्ण वैराण होतात, पण आमची

आमचा संसार ! : ३३

जॉ. न. ती...३

ही विविध रंगी रांगोळी कायमच रहाते ! फुलांशिवाय जीवनाची आज कल्पनाच करवत नाही.

या वसाहतीत आल्यावर एक वर्षाने माझे व मिरियमचे लग्न झाले. आमचे नांव तेव्हा पॅलेस्टाइनच्या सर्व नवागत तरुणांत प्रसिद्ध झाल्याने आसपासहून खूप माणसे लग्नाला आली होती. आमच्या लग्नाला आमच्या एका मित्राने विरोध केला होता ! आम्ही रहात होतो त्या परिस्थितीत जेथे अन्नवस्त्राची वानधा होती आणि भटक्या टोळ्यांपासून भय होते. तेथे मुले, संसार हे सारे कसे होणार, असे त्यांचे म्हणणे ! पण रशियातून आलेल्या एका तरुण मुलीवर त्यांचे प्रेम बसले आणि आमच्या पाटोपाठच तोही चतुर्भुज झाला ! त्यांचा मुलगा १९५६ च्या स्वातंत्र्ययुद्धांत 'सिनाईचा वीर' म्हणून फार प्रसिद्ध झाला.

आमच्या शेतीत आम्ही अनंत प्रयोग केले आणि अनेक वेळां नुकसानही सोसले. जमिनीच्या मगदुराचा अंदाज लागायलाच आम्हाला दहा वर्षे लागली. आज आमची केळी सर्वोत्कृष्ट मानली जातात. उत्तम द्राक्षेहि आमचीच आहेत. संत्री मोसंबीहि होतात. आम्ही भाजीपाल्याला सुरुवात टोमॅटोपासून केली. भाजीपाला भरपूर होईल ही कल्पना नव्हती. मात्र आमच्या बायकांनी त्यांत इतके लक्ष घातले की, आज भरपूर भाजी पिकते. आम्ही बरीच भाजी बाहेरहि पाठवतो.

आमची डेअरी आज सर्वोत्कृष्ट आहे. आम्ही आणलेल्या पहिल्या गाईसाठी खूप कष्ट घेतले पण तिचे दूध कांही वाढेना. नंतर आम्ही चांगल्या जातीच्या गाई आणल्या. आज आमच्याकडे ३६० दुभत्या गाई आहेत ! पैकी ६० मांसासाठी वाढवल्या आहेत. पूर्वी वर्षाला ५०० गॅलन दूध मिळाले, तरी आम्हांला खूप वाटे, आतां आमची गाय सरासरी १३०० गॅलन दूध देते ! सहकारी दूध सोसायट्यांचे ट्रक रोज दूध विकायला नेतात. प्रथम गाईचे दूध वाढले तेव्हा प्रश्नच आला. दूध विकायचे कुठे ! आसपास आमच्यासारखेच दरिद्री लोक. लांब न्यावे तर रस्ते नाहीत. हळूहळू आमचा जम बसला. पूर्वी शेळीचे दूध लोक वापरीत, आज मात्र सर्वत्र गाईचे दूधच जाते ! आमच्या कोंबड्याहि खूप आहेत. आम्ही लेगहॉर्न जातीच्या कोंबड्यांपासून आज १६००० अंडी दरमहा खाण्यासाठी

वापरतों. ४ लाख पिलें काढतों आणि २२००० कोंबड्या दर तीन महिन्याला खाण्यासाठी काढतों.

शेतीतील पिकें कशी व्यायचीं हाहि प्रश्नच होता. एका वेळीं खूप काम होई, ज्यासाठी मजुरीवर माणसें व्यावीं लागत तर कधीं कधीं सर्वाना पुरेसें काम नसे. पहिल्या महायुद्धानंतर अनेक निर्वासित झाले. त्यांना काम देणें आवश्यक होतें. आज अनेक अनुभवांतून सर्व वर्षभर काम मिळेल व पुरेल अशी पीक-वांटणी आम्ही केली आहे.

नवीन माणसें जीं वसाहतींत येत त्यांच्यामुळे अनेक प्रश्न उभे राहू लागले. नव्या-जुन्यांची थोडी कुरबूर होई. आम्ही सर्व फार काळ एकत्र रहात होतो. त्यामुळे आमच्यांत आपलेपणा खूपच वाढला होता. नवीन येणारे थोडे वेगळेच रहात. त्यांनाहि हें वेगळेपण जाणवें. पण आम्ही खूप प्रयत्न करून हे तट मोडून काढले. अनेक वेळां नवीन उत्साहानें कुणी येत व आम्ही एकवार घेतलेले अनुभव नव्यानें घेण्याचा हट्ट धरीत ! त्यांना सांगून पटत नसे. खटके उडत. आम्ही रहात होतो तसें सहजीवन नव्या व जुन्यांच्यांत शक्य नाही असाहि 'वैचारिक सिद्धान्त' पुढें येऊं लागला.

आमच्यातील कांहीं मित्रहि अशा वृत्तीचे होते. त्यांना एका जागीं कायमचें राहून स्थिर असा नवसमाज निर्माण्यामधें आनंद नव्हता. पॅलेस्टाइनमधील पहिलें अस्थिर व भटक्ये आणि धोक्याचें जीवन हें त्यांना आह्वान होतें. त्याला त्यांनीं यशस्वी तोंड दिलें. पण आम्ही कायम एक वसाहत बनवूं लागल्यावर त्यांचा उत्साह संपला. हें सारें कुणावर तरी सोंपवून आतां नवीन जागीं जावें असें त्यांचे म्हणणें होतें. याचसाठीं लग्न, कुटुंबसंस्था, मुलेंबाळें यांनाहि त्यांचा विरोध होता.

या लोकांच्या शौर्याबद्दल आम्हांला शंका नव्हती. पण भटक्या व असुरक्षित जीवनाबद्दलचें वेड आम्हांला विकृत वाटे. केवळ अस्थिर व धोकादायक परिस्थितींत रहाणें, नव्हे अशा परिस्थितीचाच शोध घेत रहाणें हेंच शौर्याचें लक्षण आहे असें आम्हांला पटेना. अस्थिरतेंतून आम्ही स्थैर्य आणलें होतें. वाळवंटांतून शेती फुलवली होती. ओसाड माळावर गांव वसवलें होतें. पण अजूनहि कितीतरी व्हायचें होतें. केवळ धोक्यात भटकणें एवढेंच आदर्श जीवन कां ? मुलांबाळांमुळे आपले मैत्रीचे संबंध

तुटतील, सहजीवनाला संकुचित रूप येईल अशी त्यांना भीति होती. कदाचित् एक देश सोडायची पाळी आल्याने कुठेहि बंधने निर्माण करून घेण्याला त्यांचा विरोध असावा, पण अशा नवीन देश निर्माण होणार होता काय ? उलट समाज वाढावा, फुलावा, फळावा हीच तर माणसाची प्रथम इच्छा. सारं करायचें ते पुढील पिढ्यांना स्वतःचा देश लाभावा, तेथें मानानें जगतां यावें म्हणून. लग्न, कुटुंब, मुलें या नैसर्गिक आयुष्याकडे पाठ फिरवून आम्ही काय साधणार होतो ? उलट हें सहजीवन कुटुंबव्यवस्थेला अधिक समृद्ध कसें करतां येईल, जीवनाच्या या नवीन पद्धतींत मुलांवाळांसह कसें रहातां येईल, हें मोठें शास्त्र निर्माण व्हायचें होतें. सुखसमृद्धीनें सहजीवन कसें जगतां येईल या प्रश्नात केवढें आव्हान होतें ! आम्हांला हीच छोटी वसाहत आदर्श करायची होती. भटकण्यात आम्हाला अर्थ वाटत नव्हता. म्हणून आम्ही तेथेंच स्थिर राहिलों. शक्यतो प्रयत्न करून नवागतांनाहि वरोबरीचें स्थान दिलें. जबाबदारी वांटून दिली.

मला पहिला मुलगा झाला तेव्हां सर्वांना त्याचें फार कौतुक होतें. आमच्या वसाहतींतला हा पहिला मुलगा ! पण मुलें कशीं वाढवावीं हें कुणालाच माहीत नव्हतें ! तो रडूं लागला कीं सारें गोंधळून जात. मिरियम तरी कुणाला विचारणार ? तीच सर्वांत मोठी म्हणजे बावीस-तेवीस वर्षांची होती ! हें शास्त्राहि अनुभवाअनुभवांतूनच शिकावें लागलें ! तो रडूं लागला कीं, सर्वांनाच रडूं येईल कीं काय असें वाटे. मिरियम तर त्याला घेऊनच सारीं कामें करी. गोठ्यांत, शेतांत, कोंबड्यांच्या खुराड्या-जवळ सर्वत्र तो जवळच असें. त्याला रडूं देण्याचे आणि थांबवण्याचें शास्त्र तिलाच हळूहळू कळूं लागलें होतें. सभेंतहि तो सर्वांच्या मांडीवर आळी-पाळीनें बसे ! सर्वांना काळजी वाटे, अशा परिस्थितींत हा वाढवणार कसा ? पण गिडिऑन लहानपणापासून अत्यंत गुटगुटीत अन् छान राहिला. आज त्याचें लग्न झालें आहे. तो एका सहकारी संस्थेंत काम करतो.

कॉलनींत दुसरें एक मूल झालें तेव्हां आम्हीं दोघा आयांच्या मुलांना संभाळायच्या पाळ्या लावल्या ! दोघींना त्यामुळें थोडी विश्रांति मिळूं लागली.

आम्हांला दोन वर्षांनंतर एक मुलगी झाली. त्याच वेळीं गाई व खेचरें सर्व गुरांवर एकदम रोग आला. मिरियम हें सारें काम बधे. जनावरांची दैना पाहून तिचा जीव उडून गेला. आपण पुरेंसें लक्ष न दिल्यानें तर रोग आला नसेल, या कल्पनेनें तिला घेरलें. रोगावर उपायहि माहीत नव्हता. तिनें ठरवलें कीं आपणच बेन शेमेन या गांवीं जाऊन या रोगावरील सर्व माहिती मिळवायची. सर्वांचा याला विरोध होता. दोन लहान मुलांची आई मुलांना घेऊन किंवा ठेवून कुठें जाणार शिकायला ? पण मिरियमनें ऐकलें नाहीं. ती मुलांसह गेलीच. आणि आली तेव्हां गुरांचें तिचें ज्ञानहि वाढलें होतें आणि दोन्ही मुलांचें वजनहि !

हळूहळू आमच्या वसाहतींत अशीं चार-पांच मुलें झालीं. मग त्यांच्या आणि त्यांच्या आयांच्या कामाचा एक प्रश्नच निर्माण झाला. आयांनीं काम किती करावें ? मुलांचें काम आणि नेहमींचीं कामें यांचा ताण फार पडे. पण शेतींतलें काम सोडून द्यायला बायका तयार नव्हत्या. एकादी दाई ठेवावी असेंहि एकानें सुचवलें. पण आमचें म्हणणें असें होतें कीं, मुलांची काळजी त्यांच्या आई-वडलांनींच व्यावी हें योग्य ! मात्र मुलें ही सामुदायिक जबाबदारी आहे. म्हणून सर्वांनीं त्यांचा वांटा उचलला पाहिजे. सर्व स्त्रियांनीं विवाहित किंवा कुमारिका—मुलांना सांभाळण्याचें काम पाळी पाळीनें करावें. मुलांचे खर्च व शिक्षण याची सर्व जबाबदारी वसाहतीची रहावी.

आमच्यांतली प्रत्येक स्त्री आळीपाळीनें मुलांकडे पाहूं लागली. आयांनीं मुलें खेळायला, झोपवायला अशी एक लहान जागाहि केली. हीच पद्धत हळूहळू सर्व वसाहतींत आली. कांहीं वसाहतींत मुलें रहातात व झोपवतातहि एकत्र. आमच्या वसाहतींत संध्याकाळीं मूल आई-वडिलांकडे परत जातें. म्हणून आम्ही मुलेंबाळें असलेल्या कुटुंबाला एक जादा खोली असलेले घर देतो. हल्लींच बारा वर्षे वयाच्या मुलांसाठीं आम्ही एक वसतिगृह बांधलें आहे. तेथें क्वचित बाहेरचीं मुलेंहि घेतों.

ही पद्धत चांगली सोयीची आहे. मुलांना कसें सांभाळावें व वाढवावें याचें उत्तम शिक्षणहि आम्ही हल्लीं सर्वांना देतो. या पद्धतींत मुलें आई-जवळ रहातात व कामाच्या वेळीं मुलें व्यवस्थित सांभाळलीं जाऊन आई-वरील मानसिक व शारीरिक ताण कमी होतो. अशा पद्धतींत स्त्रियांचीहि

परीक्षा होते. आपलें मूल दुसऱ्यावर सांभाळायला टाकण्याइतका तिचा वसाहतीवर विश्वास वाढला पाहिजे. अशा सामुदायिक जीवनाच्या वसाहतींना ' क्युट्झा ' असें आम्ही म्हणतो.

अनेक वसाहतींत मुलें केवळ शनिवारींच आईवडिलांकडे पाठवायचीं एरवीं नेहमींच वेगळीं ठेवायचीं अशी पद्धत आहे, पण आम्हांला आमची पद्धतच योग्य वाटते. संध्याकाळीं मुलें जवळ ठेवण्यांत अडचण तर नाहीच पण आनंदच वाटतो. मुलांना जरूर असलेलें प्रेम व विश्वास या पद्धतींत मिळतो व त्यांची नैसर्गिक वाढ होते. मुलें कायम बाजूला ठेवणें यांत अतिरेक होतो असें आम्हांला वाटतें. आमच्या या मताशीं आज अनेक क्युट्झा (मोठ्या सामुदायिक वसाहती) व क्युट्झा सहमत होत आहेत.

कुटुंबप्रेम या पद्धतीनें कायम रहातें. आमचें सर्व कुटुंब दर शनिवारीं एकत्रित होतेंच, पण संध्याकाळ झाली रे झाली कीं, मिरियमभोंवतीं मुलांचा गराडा पडतो !

माझा पहिला मुलगा गिडिऑन म्हणजे एक ' प्रयोग-बालकच ' ठरलें ! त्यानें शिकावे कुठें कसें हें सारें आम्ही सर्व मिळून ठरवीत असूं त्याच्या वेळीं आमचें बालकमंदिर वगैरे कांहीं नव्हतें. म्हणून आम्ही त्याला शेजारच्या एका वसाहतींत शिकायला पाठवलें. ती शाळा संपल्यावर पुन्हां प्रश्न आलाच ! गिडिऑन हुशार आहे. मशीनरीमध्ये त्याचें आतेशय डोकें होतें. त्याला हैफा येथें इंजिनिअरिंग शाळेंत पाठवावें का ? आमची सभा भरली. खूप चर्चा झाली. त्याला पाठवला तर तो मशीन-दुरुस्ती, यंत्रें चालवणें हें सर्व शिकून येईल. आम्हांला तर यंत्रज्ञ आतां हवेच होते. पण तो हैफामधें राहून ' शहराळला ' तर ? मोठाच प्रश्न होता. जमिनीवरून कुणी जाऊं द्यायला आम्ही तयार नव्हतो. आमच्यांत कांहीं यंत्र चालवणारे होतेच तेहि त्याला शिकवूं शकतील, अशा निर्णयाला आम्ही आलों. आणि शेवटीं त्याला पाठवूं नये असें ठरलें.

या सभेंत असा निर्णय झाल्याबद्दल मला वा मिरियमला मुळींच वाईट वाटलें नाहीं. आम्ही सारे एक कुटुंब आहोंत अन्यथा एका मुलाबद्दल इतक्या आपुलकीनें निर्णय वा चर्चा कोण करणार ? उलट, या सभांमुळें आमची एकमेकांबद्दल निष्ठा व प्रेम वाढतच गेलें. एकटेपणाची भावना

आतां आमच्यांत मुळींच नाहीं. आपल्या मुलांचें कसें होईल, ही काळजीहि आतां राहिली नाहीं. सर्वांचें सर्व आहे. तसुं किंवा मरुं पण बरोबर, या दृढ निष्ठेवर आमची वसाहत उभी आहे.

आज मला सात मुलें आणि अकरा नातवंडें आहेत. आज मुलां-मुलींनीं सारें डेगानिया बहरून गेलें आहे. सर्व वसाहतींत अठरा वर्षांखालील वयांतील मुलें आज आहेत. मुलांना या हवेंत कसें वाढवणार, ही चिंता आम्हांला नाहीं. इथें आतां मलेरिया नाहीं. उन्हाळा खूप आहे; पण सारीं मुलें उघड्या पायांनीसुद्धां वाळवंटांत खेळत असतात. तीं इथेंच जन्मलीं, इथेंच वाढलीं. इथलें हवापाणी बाधायचें आतां कारणच काय ?

◎ ◎ ◎

बराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.

अनुक्रम.....३६५४४४ वि: २४२३
 क्रमांक ..... १२२३ नोंद दि: २४२३

चटका लावणाऱ्या आठवणी

पहिलें महायुद्ध सुरू झालें तेव्हां आम्ही चाळीस-पन्नास लोक डेगानियांत होतों. अनेक नवीन आले आणि आमच्यांतच राहिले. अनेक येऊन काम कसें करावें तें शिकून दुसऱ्या वसाहतींत गेले. अनेकांनीं नवीन वसाहती स्थापन केल्या. आज आमच्यांत राहून गेलेले अनेक खूप मोठ्या स्थानांवर आहेत.

ट्रंपेलडोर नांवाचा एक मनुष्य आमच्याकडे आला. आम्हां सर्वांपेक्षां तो वयानें मोठा होता. रशिया-जपान लढाईत तो लढला होता आणि त्या वेळीं त्याचा एक हात तुटला होता. तो आला तेव्हां त्याला काय काम द्यावें, याचा आम्ही विचार करूं लागलों. पण त्यानें आम्हांला चकित करून टाकलें. तो शेतावर कामाला जाई तेव्हां बाकीच्यांपेक्षां सहज जास्त काम करी ! एक सवंध गाडीभर गवताचें ओझें तो सहज एका हातानें उचली !

आम्ही एकदां रात्रीं राखणीच्या कामावर बरोबर होतों. मी दिवस-भराच्या श्रमानें डुलक्याच घेत होतों. तेवढ्यांत तो कुजबुजला; “ते पहा चोर !” आम्ही त्यांचा पाठलाग केला. आणि बंदुकीचे थोडे बारहि काढले. माझ्या दोन्ही हातांपेक्षां ट्रंपेलडोरच्या एका हातांत ताकद जास्त होती आणि त्याचा नेमहि उत्तम होता.

तो आला तेव्हां त्याला हीब्रूचा एक शब्दहि येत नव्हता. पण हीब्रू-शिवाय एक शब्दहि न बोलण्याचें त्यानें ठरवलें होतें ! त्याला भाषा लवकर येईना. त्याचे विचार एकावें अशी तर आमची फार इच्छा होती. पण केवळ इच्छेच्या जोरावर तोडकेंमोडकें हीब्रू तो बोलला आणि तेवढेंच—बोलला ! १९१४ ची लढाई सुरू झाली तेव्हां तो पुन्हां ब्रिटिश सैन्यांत

दाखल झाला. कसा तें एक परमेश्वरालाच माहीत ! ब्रिटिश फौजेतील ज्यूइश लिजन आणि झिओन कोअर त्यानेच स्थापन केली. १९२० च्या शेवटी तो मला पुन्हां भेटला. तीच आमची शेवटची भेट ! तेल हाई या गांवाच्या रक्षणार्थ लढतांना तो मारला गेला. मातृभूमीच्या रक्षणार्थ तो अत्यंत शौर्याने लढला आणि आनंदाने त्याने मृत्यूला कवटाळले.

डेगानियाचा आरंभ आदर्श झाला नव्हता. पण ती आदर्श वसाहत बनली. आदर्श बनल्यावर तशी ती राहिली पाहिजे, ही जबाबदारीहि ओघानेच आली. आणि आम्ही ती कसोशीने पार पाडली. आम्हांला अनेकांनी मदत केली. आम्हीहि शक्यतो सर्वांना मदत केली. डेगानियाचे अनेक आद्य वसाहतकार आज दिवंगत आहेत. त्यांची समाधि इथे आहे. तेंच आमच्या इतिहासाचे स्मृतिचिन्ह आहे, याच आठवणींनी आमचे जीवन समृद्ध झाले आहे. याच आठवणी आमच्या पुत्रपौत्रांनी जतन कराव्या अशी आमची इच्छा आहे. अशा अनेकांची मी ओळख करून देणार आहे.

इथे मोशे वाकरी झोपला आहे. तोच पहिल्याने पडला. आम्ही येथे रहायला आल्यावर चार वर्षांनी एकदां दोन खेचरे आणायला दमास्कसला गेलो होतो. परत यायला रात्र झाली. दोघे गप्पा मारत परत येत होतो तोंच गांवचे सर्व जण बंदुका घेऊन निघालेले आम्हांला शिवेपाशीच भेटले. आम्हांला त्यांनी सांगितले, “ मोशेला कांहीं कामासाठी आम्ही शेजारच्या खेड्यांत पाठवला होता. त्याने नेलेले खेचर परत आले. त्याचा पत्ताच नाही ! ” कुणाला तरी लागले होते म्हणून औषध आणायला तो शेजारच्या खेड्यांत चालला होता. तेथे जाण्यासाठी जॉर्डन ओलांडून त्याला जायला हवे होते.

मोशेने एक खेचर घेतले आणि तो निघाला. पण वाटेत बदाऊनी भटक्यांनी त्याला गांठले. त्यांना खेचर चोरायचे होते. पण खेचराला किती किंमत पडली आहे, हे मोशेला माहीत होते. तो उतरला. खेचर त्याने घराकडे वळवून पळवून दिले. आणि एकट्याने अनेकांवर हल्ला केला. त्या वेळी ज्यू म्हणजे पळपुट्ये, भिन्ने अशी सर्वत्र समजूत होती. कारण अनेक वसाहतींत संरक्षणासाठी बदाऊनीच नेमत असत ! त्या अनपेक्षित

हल्ल्याने वदाऊनीहि चमकून गेले असावेत. खूप शोधल्यावर आम्हांला मोशेचें प्रेत एका कांटेरी कुपाटीला फेकलेलें सांपडलें. त्यावर एक काठी होती आणि डोक्यावर बुटांचा जोड होता. त्यानें कुणाला तरी मारलें म्हणून सूड घेतल्याचें हें वदाऊनी प्रतीक होतें !

आम्ही रशियांतील त्याच्या आईवडिलांना कळवलें. आम्हा साऱ्या जणांचें दुःखहि कळवलें. सर्वांनाच अत्यंत दुःख झालें होतें. त्याच्या वडिलांचें पत्र आलें, “ तुम्हा सर्वांच्या सहानुभूतीबद्दल मी फार आभारी आहे. पण निराश होऊं नका. मी त्याचा पिता असून मीच तुम्हांला दिलासा देत आहे. त्याच्या मरणानें तुम्हांला आणखी धैर्य मिळो. त्यानें ज्यासाठी हौतात्म्य पत्करलें तें वायां न जावो ! त्याची जागा घेण्यासाठी माझी दुसरीं मुलें मी पाठवीत आहे. ”

त्यांचीं दुसरीं मुलें आली आणि आईवडीलहि पुढें आले. आज त्याचे आई-वडील आमच्यांत नाहींत, पण मुलें मात्र अगदी आनंदांत आहेत.

यानंतर त्याच वयाचा आणखी एक मुलगाहि असाच गेला. एक दिवस कामावरून परतलों तों त्याला ताप होता. त्याला घेऊन मी शेजारच्या गांवांतील एका हॉस्पिटलमध्ये गेलों. सातआठ दिवस मी त्याच्या उशाशीं बसून होतों. त्याचा ताप निमोनिया ठरला. आणि कोणताहि इलाज चालेना. एक दिवस तो मला म्हणाला, “ जोसेफ, माझा पलंग त्या खिडकीशीं घे ! ”

मी त्याला हलवलें. डेगानियाकडे पहात तो म्हणाला, “ किती सुंदर आहे माझा देश ! पण मी त्याचें सौंदर्य पाहायला बहुधा जगणार नाहीं. डेगानिया ! माझं तुझ्यावर फार फार प्रेम आहे. पण तुझ्यासाठीं कष्ट उपसण्याचं माझं भाग्य नाहीं ! ” तो गप्प झाला — कायमचाच. तो सभेंत फारसा बोलत नसे. त्याचें भाषण असें मी प्रथमच ऐकलें-अन् शेवटचेंच !

आणि ही एक समाधि पहा. हा मुलगा केवळ धीर सोडल्यानें वायां गेला. हा माझाच एक नातेवाईक, किशोनेव्हहून आला. तो आला तेव्हां त्याच्या वडिलांचें मला पत्र आलें होतें. आणि त्याची काळजी घेण्याबद्दल त्यांनीं लिहिलें होतें. पण तशी फारशी काळजी करण्याची जरूरी नव्हती. तो मुलगा मनापासून काम करी. मजेंत होता असें आम्ही समजत होतों. त्याला

आल्यावर मलेरिया लागला. पण तरी फारसा त्रास होत नव्हता. तो स्वतःबद्दल फारसें बोलत नसे, आणि त्याला कांहीं मदतीची वा धीर देण्याची जहरी आहे असेंहि कुणाला वाटलें नाहीं. एक दिवस रात्री त्याचा मित्र मला उठवायला आला. तो त्या दिवशीं जेवल्यावर घरांतून नाहींसा झाला होता ! आम्ही चौघे त्याला शोधायला निघालों. आम्ही बास्कीच्या थडग्यापाशीं आलों तोच माझा घोडा एकदम चमकला. मी पडलोंच असतों. उतरून पाहिलें तों या मुलाचें प्रेत थडग्याजवळ पडलें होतें ! त्याच्या खिशांत माझ्यासाठी एक चिठी लिहिली होती, “ उद्यांचीं भव्य स्वप्नें तुम्हां रंगवतां आहांत. मीहि त्यांत सहभागी आहे. पण तुमच्या-जवळ श्रद्धा आहे. माझी श्रद्धा ढासळली आहे. माझ्या आई-वडिलांना तुम्हीच निरोप सांगा त्यांचा मी विचार करीत नाहीं. कारण नाहीं तर मला आत्महत्या करण्याचा धीर होणार नाहीं ! ”

एका उदयोन्मुख जीवनाचा असा विचित्र अंत झाला होता !

अशीच ही मुलगी एलेशेवा. ही रशियांतून आली. मला तिनें विचारलें, “ मी तुमच्या वसाहतींत येऊं का ? ” आम्ही सभा घेतली व तिला सभासद करून घेतलें. एक दिवस ती शेतांत काम करीत असतां मी तेथें होतों. ती काम सोडून एक पत्र वाचीत बसली होती. ती कामांत कधीं आळस करीत नसे. म्हणून मला आश्चर्य वाटलें. तिचा चेहरा मला फारच उतरलेला वाटला. मी विचारलें, “ एलेशेवा, काय आहे त्या पत्रांत ? ” तिनें पत्र मला वाचायला दिलें. तें तिच्या वडिलांचें होतें. त्यांनीं तिला परत बोलावलें होतें. कारण ती एकटीच मुलगी होती ! बाकी सारे तिचे भाऊ कम्युनिस्ट बनले होते. दुसऱ्या दिवशीं सव्वाथचा दिवस होता. (शनवारीं सर्व ज्यू लोक उपास करतात व प्रार्थनेंत दिवस घालवतात.) ती तेव्हाहि आली नाहीं. घरीं आल्यावर मी पुन्हां तिला विचारलें, “ एलेशेवा, तूं आली कां नाहींस ? ”

“ मी कामांत होतें. ” ती म्हणाली. थोड्याच वेळानें आम्हांला एक आवाज ऐकूं आला ! आम्ही सर्व तिच्या खोलीकडे धांवलो. तिनें स्वतःच्या डोक्यांतून गोळी मारली होती. आम्ही तिला आंत नेले. डॉक्टरना दाखवलें. “ कांहीं इलाज नाहीं ! ” डॉक्टर म्हणाले. ती बेशुद्धच होती.

मला डॉक्टरांचा राग आला. “दुसरा डॉक्टर आणा. आपण तिला हॉस्पिटलमध्ये नेऊं. तिचे वडील असते तर केवळ तुम्ही ‘उपयोग नाही’ म्हटल्याने ते स्वस्थ बसले असते का ?” मी म्हटलें. आम्ही तिला टैबोरेआसच्या हॉस्पिटलमध्ये नेलें. आठ दिवस मी प्रयत्न करीत होतो. पण ती पुन्हां शुद्धीवर आलीच नाही !

अशा प्रकारची कांहीं विशिष्ट मुल्लें असतात असें मला वाटतें. तीं जास्त भावनाशील असतात. आणि जीवनातील उलट-सुलट ओढींचा त्यांच्यावर दुष्परिणाम होतो. वैयक्तिक दुःख, अपमान, प्रेम, कुठें तरी असह्य ओढ त्यांना असते. एलिशेवाला वडील परत बोलावत होते. पण इकडे इस्त्राएलचीहि ओढ जबर होती. मला कुणी सांगितलें कीं तिचें कुणा माणसावर प्रेमहि होतें. पण तें लग्न शक्य झालें नाही. ती मोठ्या उमेदीनें इथें आली. पण इथल्या परिस्थितीनेंहि तिला धक्का दिला असावा. माणसाचें मन थकून जातें. मुख्यतः जीवनावरील श्रद्धा उडते. आणि आयुष्याला अर्थच नाहीसा होतो. निराशेनें श्रद्धा उडते कीं श्रद्धा संपल्यानें निराशा येते मला माहित नाही ! पण अशीं अनेक होतकरू भावनाशील कोंवळीं मनें उध्वस्त होतात.

त्यांच्या थडग्यावर “त्यांनीं आत्महत्या केली” असें आम्ही लिहिल्लें आहे हें अनेकांना विचित्र वाटतें. पण हेंच सत्य आहे. कट्टु आहे, पण सत्य आहे. त्या वेळच्या परिस्थितीचेंहि हे कांहीं पैलू आहेत. तें लपवून कसे चालेल ?

ही एक समाधी आहे डॉ. रुपिनची. त्यांनीं आम्हांला किती मदत केली याची कल्पना मी मागे दिलीच आहे. ते एक महान् संशोधक होते. त्यांच्याच अनेकविध प्रयत्नांमुल्लें आम्हांला या वाळवंटांत झाडें लावणें शक्य झालें. १९४३ मधें ते जेरुसलेममधें वारले. पण त्यांची इच्छा आमच्या गांवांत येऊन मरण्याची होती. त्यानुसार त्यांचें शव आम्ही आणलें. जेरुसलेमपासून डेगानियापर्यंत अनेक रहिवासी त्यांच्या प्रेतयात्रेला आले. आणि मोठ्या इतमामानें आम्ही त्यांचें दफन केलें.

असे अनेक इथें कायम विश्रांति घेत आहेत. अनेकांनीं आमच्या या वसाहतीसाठीं जिवाचें रान केलें. यांत अनेक लहान मुल्लें व तरुण आहेत. जे लढाईत कामाला आले ! येथें नेहमीं गर्द सावली राहिल आणि हर तऱ्हेचीं

फुलें वर्षभर फुलतील अशी आम्ही काळजी घेतों. या स्मशानांत येण्याचें माझे वेड तुम्हांला विचित्र वाटेल. पण मला नेहमीं इथें यावेंसें वाटतें. हाच आमचा इतिहास आहे ! इथें येऊन अनेक आठवणी माझ्या मनांत भरून येतात, मित्रांना परत भेटल्यासारखें मला वाटतें.

आमच्यांत सर्वांत विलक्षण मनुष्य होता आरॉन डेव्हिड गॉर्डन. आतां मी त्याचीच माहिती तुम्हांला सांगणार आहे.

रशियांतील युकेनमधील व्हिल्ना नांवाच्या एका खेड्यांत गॉर्डन रहात होता. त्याचे वडील इमारती लाकडांचें काम करीत. तो एकुलता एक मुलगा होता. तेथेंच जंगलांत वडिलांबरोबर रहात असे. त्याचे आजोबा फार प्रसिद्ध पंडित होते. पण मानाची इच्छा नसल्यानें बाहेरचीं आमंत्रणें ते घेतच नसत. अठरा वर्षांचा असतांना गॉर्डन सैन्यांत भरती झाला. हें सक्तीचें लष्करी शिक्षण तो पैसे चारून वा अन्य मार्गानें टाळूं शकला असता, पण त्याच्या घरच्या वळणानुसार त्यानें हें करण्याचें नाकारलें.

गॉर्डन पॅलेस्टाइनमध्ये आला तेव्हांच तो प्रसिद्ध लेखक व विचारवंत म्हणून गाजला होता. त्याला एक मुलगी होती. बायको वारली होती. जमिनीवर काम करण्याचा त्याचा हट्ट होता. त्याचें वय तेव्हां अठ्ठेचाळीस होतें. तो जमिनीवर मेहनत करूं शकेल असा आमचा विश्वास नव्हता. जुने फोटोंतील धर्मगुरु दिसत तसा तो दिसे. पण तो खूप काम करी. कामांतून त्यानें एक पैहि कधीं साठविली नाहीं. कारण पैसा हें त्याच्या कामाचें उद्दिष्टच नव्हतें. काम हेंच कामाचें सार्थक होतें. मी किती तरी वेळां त्याला कामांत दंग असलेला पाहिला. एखाद्या प्रार्थनेंत गुंग झालेल्या माणसासारखा त्याचा चेहरा असे !

एक दिवस आम्हांला बदामाच्या झाडासाठीं खड्डे करण्याचें काम दिलें. आम्ही भराभर खड्डे पाडीत होतो. आम्हांला काम उरकायची घाई झाली होती. थोडीफार कुरबुराहि चालूं होती. तेवढ्यांत माझे लक्ष गॉर्डनकडे गेलें. त्याचें आमच्या कुरबुरीकडे, धांवपळीकडे लक्षच नव्हतें. शांतपणानें तो खड्डा खणत होता. पण प्रत्येक खड्डा म्हणजे आदर्श, सुंदर होता ! आम्हां सर्वांना आमच्या घाईची लाज वाटली.

आमच्या गांवांत गॉर्डनपेक्षां सर्वांनीं जास्त झाडें लावलीं पण त्याच्या इतकी व्यवस्थित काळजीपूर्वक कुणीच लावलीं व वाढविली नसतील ! खोली

झाडण्यापासून लिहिण्यापर्यंत प्रत्येक काम तो याच पद्धतीने करी. खोली आरशासारखी स्वच्छ असे. काम हें काम म्हणून तो करीतच नव्हता, तो कष्टांवर प्रेम करीत होता. सजीव व निर्जीव सर्वच वस्तूंबद्दल त्याला अपरंपार प्रेमादर असे.

शारीरिक कष्टांबद्दल त्याला फार प्रेम होतें. शिक्षक, लेखक, कारकून, अधिकारी सर्वांनी शरीरश्रम करावेत असे त्याचें मत होतें. एक दिवस नॅशनल फंडचे अध्यक्ष आमच्याकडे आले होते. त्यांना त्यांनी तेंच समजावून सांगितलें. फावड्याने खत पसरीत गॉर्डन सांगत होते, “ हें काम करण्यांतच खरें जीवन आहे. याच्यासारखें समाधान कशांतच नाही ! ”

कुणावर अन्याय होऊं नये म्हणून ते काटेकोरपणें पहात. एकाद्या शेतकऱ्याकडून आपण जास्त पैसे घेतले आहेत असें वाटलें तर दिवसभर ते बेचैन होत आणि हिशेब करून जादा पैसे परत करीत ! आपल्या लिखाणाबद्दल एक पैहि ते घेत नसत. कधी कुणी पैसे पाठवलेच तर लगेच ते देऊन टाकीत. मुलें, जनावरें आणि निसर्ग यांवर त्यांचें निरतिशय प्रेम असे. मांसाहार तें कधी करीत नसत. अम्हीहि अनेकजण शाकाहारी होतो पण त्यांच्यासारख्या जनावरांवरील प्रेमांमुळें नव्हे. दुपारीं सुट्टी झाली कीं आपल्या खेंचराला मालिश करून खाऊं घातल्याशिवाय ते सावलींत येत नसत.

त्यांचा स्वभाव अत्यंत मनमिळाऊ आणि नम्र होता. आपण कुणी आहोंत, ही भावनाच त्यांच्यांत नव्हती. कुणालाहि एवढेसें दुखलें-खुपलें कीं त्यांचें लक्ष जाई आणि त्याला पुन्हां उत्साही करण्यासाठी ते धडपडत. ते स्वतः अतिशय विनोदी स्वभावाचे व हंसतमुख असत. इतकेंहि करून कधी त्यांच्या डोळ्यांतून कारुण्य उमटे. साऱ्यांसाठी, जगासाठी. साऱ्या प्राणिमात्रासाठी त्यांचा जीव तुटे. ते समाजवादी होते. पण क्वचितच समाजवाद बोलत. समाजवाद हा त्यांच्यामते विचार नव्हता, आचार होता. केवळ मत देणें वा वाद करणें म्हणजे, विचार असें ते मानीतच नसत ! विचार आणि आचार एकच आहे, असावा अशी त्यांची दृढ श्रद्धा होती.

त्याकाळीं विचारसरणी अशी होती कीं, आर्थिक परिस्थितीमुळें मनुष्य बनतो. परिस्थितिच आज माणसाला माणसाचा शत्रु करीत आहे ! ती

आपण बदलली तर मनुष्यहि बदलेल. गॉर्डनना अर्थशास्त्राचें महात्म्य माहीत होतें, पण हा विचार त्यांना पटत नसे. ते म्हणत, “ मनुष्यानें आपल्या मनांतील परमेश्वर जागृत ठेवला पाहिजे. सत्तेची अभिलाषा सोडली पाहिजे. या सत्तास्पर्धेमुळें महत्त्वाकांक्षांमुळें मनुष्यांतलें मनुष्यत्व नष्ट होतें. मनुष्य अनेकांना दास बनवतो आणि आपणच अशा ईर्ष्याचा दास बनतो ! म्हणून मनुष्यानें स्वतःला आधीं बदललें पाहिजे ” असें ते सांगत, नव्हे त्यांनीं स्वतःला बदलून दाखवलेंच होतें.

म्हणूनच समाजाची कोणतीहि व्यवस्था मनुष्याला बदलूं शकेल असें ते मानीत नसत. सामुदायिक वसाहती त्यांना आवडत, पण केवळ तेवढ्यानें मनुष्य बदलणार नाही, असें ते आग्रहानें सांगत. मनुष्य अंतर्मुख होऊन स्वतःला जागृत करील तरच तो स्वतःला बदलूं शकेल, असें ते मानीत. मनुष्याला खरा आनंद आत्मिक सुखामुळें होतो. मनुष्य हा निसर्गाच्या सान्निध्यांतच खरा आनंद मिळवूं शकतो. केवळ शहरांत रहाणें वा खेड्यांत रहाणें यांवर आनंद मोजतां येत नाही. खेड्यांत राहूनहि मनुष्य निसर्गाशीं समरस होईलच असें नाही. त्याचें मन जर जागृत झालें नाही तर त्याच्या मनांत एक पोकळी निर्माण होईल व खरा आनंद त्याला लाभणार नाही ! सुखाच्या शोधार्थ त्यानें कितीहि पार्थिव वस्तु मिळवल्या तरी त्याला समाधान लाभणार नाही.

निसर्गापासून अशीं तुटलेलीं माणसें ही प्रोफेसर असोत वा मजूर असोत, ते कितीहि कष्ट करोत, ते नेहमीं या जगांत ‘ उपरे ’ रहाणार, असें ते म्हणत असत. त्याच्या कष्टाचें खरें फळ, आत्म्याचा आनंद हा त्याला कधींच मिळणार नाही. कामाची परिणति ही आत्मानंदांतच व्हायला हवी. तरच त्याचा खरा उपयोग, असे ते मानीत.

सारे ज्यू हे उपन्यासारखे आजवर जगत आले आहेत, असें ते म्हणत. प्रत्येक देशांत शेतीवर उपजीविका करणारीं अनेक माणसें हवीं तच. ज्याला पिकलेल्या शेतीचा खरा आनंद माहीत नाही आणि जळलेल्या पिकांचें दुःख माहीत नाही, ज्याला बदलत्या ऋतूंतून फुललेलें सौंदर्य जाणवत नाही तो कसला मनुष्य ? जीवनाच्या या आधारभूत सुखदुःखांचे पडसाद ज्यांतून उमटतील तेथेंच संस्कृति फुलेल. कला व बुद्धिवैभव हें दुधावरील

साईसारखें आहे. पण अनेकांनीं संवेदिलेल्या अनंत सुखदुःखांच्या छटा हेंच खरें ' दूध ' आहे ' जीवन ' आहे. यापासून तोडून निघालेलीं माणसें संस्कृति वा कला निर्माण करणार नाहींत.

गेलीं दोन हजार वर्षे ज्या ज्या समाजानें केवळ उपरेपणानें जमिनीशीं संबंध तोडून, समाजाशीं फटकून आपलें जीवन घालवलें ते खरे उत्पादक श्रम कसे करणार ? समाजाचीं मुळें जमिनींत असतात. केवळ बुद्धीच्या श्रमावर जगणारी, शहरी बांडगुळें, राष्ट्र निर्माण करू शकणार नाहींत. म्हणूनच जमिनीकडे वळा, शरीरश्रमाची आराधना करा, हें त्यांचें सूत्र होतें. तरच ज्या राष्ट्राची पुनर्निर्मिति होईल अशी त्यांची श्रद्धा होती.

त्यांचे विचार म्हणजे प्रत्यक्ष आचार होते. तोच त्यांचा धर्म होता. धर्माबद्दल त्यांच्यामध्ये कडवेपणा नव्हता. उलट ' माझे जे विचार पटणार नाहींत ते सोडून द्या ' असें ते सांगत. त्यांचें वाङ्मय खूप आहे. त्यांचे विचार चिरंतन टिकणारे आहेत.

जॉर्डन आमच्या वसाहतीचे सभासद प्रथम झाले नाहींत. मनाला येईल तेव्हा ते येत. काम करीत रहात. मनांत आले तर दुसऱ्या वसाहतींतहि रहात. आयुष्याच्या अखेरीला मात्र डेगानियाला कायम रहायचें त्यांनीं ठरवलें. मृत्यूपूर्वी थोडे दिवस ते प्रागला एका झिऑनिस्ट परिषदेला गेले. पण तिथेंच ते खूप आजारी पडले. त्यांना कॅन्सर झाला होता. तेथून ते डेगानियाला परत आले व वयाच्या चौसष्टाव्या वर्षी मृत्यु पावले. त्यावेळीं जॉर्डन नदीवर पहिला पूल आम्ही बांधित होतो. ते प्रत्यक्ष कामावर येऊं शकत नसत, पण तरी काम डोळे भरून पहात. बारीक-सारीक चौकशा करीत. आणि अत्यानंदानें म्हणत, " काय आश्चर्य आहे पहा ! आपलें देऊळ नष्ट केल्यानंतर दोन हजार वर्षे आपण वनवासांत काढलीं. पण जॉर्डन नदीवर पहिला पूल पुन्हां ज्यांच्याच हस्ते बांधला जात आहे ! " मृत्यूपूर्वी आपल्याजवळील इस्टेट, पेन, पेन्सिली, चाकू, त्यांनीं मुलांना वांटून टाकलें !

त्यांच्या स्मरणार्थ आम्ही डेगानियाला एक वाचनालय व एक संग्रहालय केलें आहे. आज आमच्या या वाचनालयांत सर्व भाषांतील शेती-विषयक पुस्तके आहेत. आज साऱ्या देशांतून शेतीचा अभ्यास करायला

माणसें इथें येतात. गॉर्डन यांनी गोळा केलेले पाना-फुलांचे, धान्यांचे अनेक नमुने आम्ही येथें ठेवले आहेत. त्यांत भरहि घातली आहे. येथें शेतीची उत्तम प्रयोगशाळा आहे. गॉर्डन यांची हस्तलिखितें, प्रकाशित पुस्तकें, लेख; त्यांचें टेबल, खुर्ची साऱ्या वस्तु आहेत. त्यांच्या एका मित्रानें स्वतः येऊन ही इमारत बांधून दिली. आज अनेक प्रवाशांचें एक मोठें आकर्षण म्हणजे हे स्मारक आहे. सर्वांना येथील पुस्तकें पाहून आश्चर्य वाटतें. इतक्याशा खेड्यांत एवढें वाचनालय ! सौ. रूझवेल्ट इथें आल्या. त्याहि चकित झाल्या. त्या म्हणाल्या, “ न्यू यॉर्कलाहि ही इमारत भूषणावह ठरेल. पण या खेड्यांत एवढें वाचनालय ! खरोखर आश्चर्य आहे ! ”

या वाचनालयांत आम्हां सर्वांचे अनेक तास जातात. गॉर्डन यांची मुलगी १९५५ सालापर्यंत त्याची काळजी घेत होती. १९५५ मधें गॉर्डन यांच्या बहात्तराव्या वर्षी ती वारली.

देशासाठी वणवण

६

पहिल्या महायुद्धापूर्वी पॅलेस्टाइन हा तुर्की साम्राज्याचा एक भाग होता. सरकार आम्हांला फारसे विरोधी नव्हते. एकूण सर्वच कारभार आरामाचा होता. लांचलुचपत खूप होती, आणि सर्व लोक मागासलेले होते. अनेक अधिकारी चांगले होते. आम्हांला सहानुभूति दाखवणारेहि अनेक होते. पण ते कांहीं करू शकत नव्हते, वा सरकारी खात्यांतील अंदाधुंदी थांबवू शकत नव्हते. ' बक्षिशी ' दिली की सर्व होत असे टॅक्स कमी होते. पण सरकारला खर्चहि नव्हताच ! शाळा नाहीत, इस्पितळे नाहीत, रस्ते नाहीत, पाण्याची सोय नाही. लोकांचा भार राज्यावर नव्हता, स्वतःवरच होता. पगारहि इतके कमी की लांच घेतल्याशिवाय भागूच नये. देशांतील शेती व उद्योग सुधारावे म्हणून कांहींच केले जात नव्हते. देशांतील अरबांची स्थिति आमच्यापेक्षांहि वाईट होती. ते विचारे अडाणी होते. ढोरमेहनत करू नहि पोटभर खायला मिळत नसे. चोराचिलटांची भीति प्रत्येक वस्तीला होती. पोलिसांची भीति त्याच्या जोडीला !

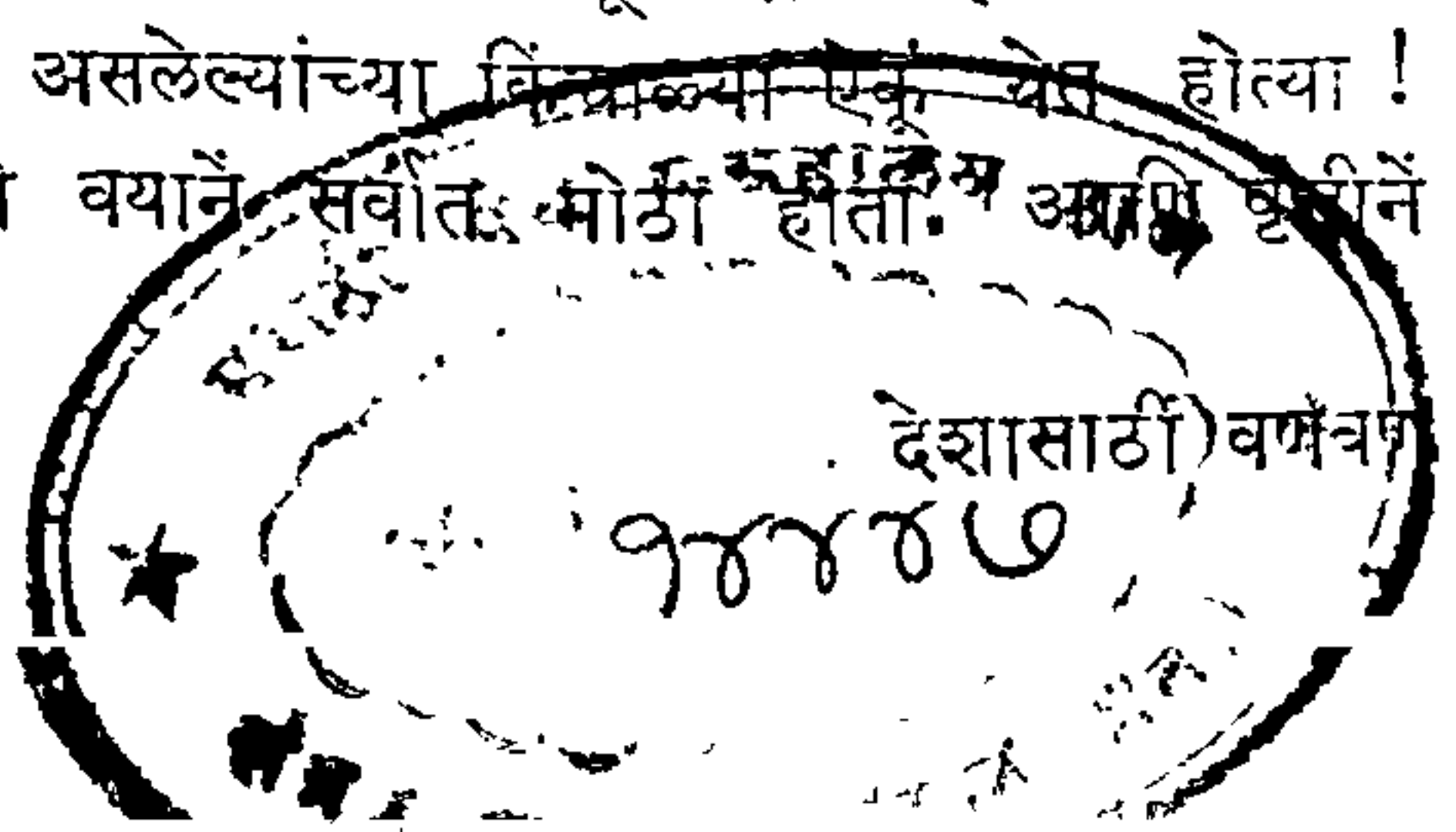
आम्ही तर बोलून चालून बेकायदेशीर रीतीने आलेले निर्वासित होतो. ज्यूंना येथे येण्याला बंदी होती. लांच देऊन वा चोरूनमारून आम्ही तेथे रहात होतो. पण मोठ्या प्रमाणावर ज्यू येणे शक्य नव्हते. आम्ही आलो तसे पांच पन्नास अधिक ज्यू आले असते. पण नंतर काय ? आम्ही कामांत मस्त होतो. शेतें फुलवीत होतो. पण पुढें काय ? आम्हांला भविष्य नव्हते. यांपुढें सुधारणेला वाव नव्हता. कायम स्वरूपाची वसाहत होणे शक्य नव्हते. तुर्की सत्तेखाली कशाला वावच नव्हता.

५० : जॉर्डन नदीच्या तीरावर

यामुळें तुर्कस्थान जेव्हां युद्धांत जर्मनीच्या बाजूने पडलें तेव्हां आम्ही ब्रिटिशांच्या बाजूनेच लढायचें ठरवलें. कारण थोडाफार आशा ब्रिटिश साम्राज्याचा जय झाला तरच होती. तुर्की सरकार अर्थातच आमच्याबद्दल साशंक होतें. पॅलेस्टाइनमधील कोणत्याच प्रजेच्या निष्ठेची त्यांना खात्री नव्हती. ज्यू तर बहुतेक रशियांतून आलेले होते. आणि रशिया तुर्कस्थानच्या विरुद्ध होता. आम्हां साऱ्यांना सक्तीने तुर्की लष्करांत जावें लागलें. बहुतेकांनी सक्तीच्या भरतींतून निसटण्याचा प्रयत्न केला. तुर्कांच्या बाजूने लढण्याची आम्हांला सुळीच इच्छा नव्हती. शिवाय आम्ही तरुण मुलें लढाईवर गेलों असतों तर मागे वायका-मुलाचें रक्षण कोण करणार होतें ? ट्रम्पेलडॉर-सारखे कांहीं सरळ ब्रिटिश लष्करातच गेले ! कांहींनी हेरगिरी पत्करली. कांहीं ब्रिटिश फौजा आल्यावर तुर्की फौजा सोडून तिकडे पळाले. कांहीं पहिले ज्यू तुर्कस्थानशीच राजनिष्ठ राहिले, पण बहुतेक तुर्कांच्या विरुद्ध होते.

साहजिकच तुर्की सरकारने आमचे अनेक पुढारी पकडले. कांहींना हेरगिरीबद्दल हालहाल करून मारले. समुद्राजवळील ज्यू वसाहतींची मोडतोड झाली. आमच्या वसाहती निर्वासितांनी भरून गेल्या. निर्वासित पोरको ज्यू मुलें अन्नपाण्याशिवाय व निवाऱ्याशिवाय सर्वत्र हिंडूं लागलीं. आम्ही सर्व निर्वासितांना खायला घालावें म्हणून जिवाचें रान करीत होतों.

दोस्त राष्ट्रांचा जय होऊन ते पुढें पुढें येत होते. तुर्की मागे हटूं लागले. त्यांच्या हातीं असलेल्या खेड्यांत ते खूप अत्याचार करीत. पैसा मिळवण्यासाठी, बातम्या काढण्यासाठी, शस्त्रें मिळविण्यासाठी खूप धाकदपटशा दाखवीत. पण त्यांचे अत्याचार जुन्या पद्धतीचे होते. चाबकानें मारणें, तळव्यावर पऱ्या ठोकणें, गरम अंडी काखेखाली दाबणें असे त्यांचे प्रकार होते. आमच्या खेड्यावरहि हा प्रसंग आला. सुदैवानें स्त्रियांवर कांहीं अत्याचार झाले नाहींत. एक आमच्यातील मुलगी आजारी पडली. तिला दुसऱ्या गांवाला इस्पितळांत नेऊंच दिलें नाहीं व ती शेवटीं त्यांतच दगावली. आम्हां सर्वांना एका घरांत कोंडून घातलें होतें. आणि शेजारच्या घरांत हालहाल करीत असलेल्यांच्या विरुद्ध एक येत होत्या ! गॉर्डन आमच्यांत होता. तो वयानें सर्वांत मोठा होता. आणि वृद्धीने सर्वांना

आनंदी होता. ' हेहि दिवस जातील ' तो शांतपणें म्हणे; ' हेहि दिवस जातल ' आणि तो गाणीं म्हणायचा. गोष्टी सांगायचा.

इंग्रज कधीं येतात याची आम्ही वाट पहात होतो. दक्षिणेकडून ते जेरुसलेमकडे येत होते. बाहेरच्या जगाशीं आमचे संबंध आम्ही टेवले होते. आम्हांला युद्धवार्ता नेहमीं कळत होत्या. आम्हांला ज्यू सोल्जर्सकडून नेहमीं भेटी येत. एकदां मला कळलें कीं डॉ. रुपिननें बरेच पैसे माझ्या नांवें जाफाला पाठवले आहेत. मी पहान्यांतून निसटून कसेंबसें जाफा गाठलें. पैसे घेतले आणि परत निघालों. तेथून एका स्टेशनवर येऊन आगगाडींत चढलों. पहातों तों सर्व गाडी सैनिकांची ! नागरिक कुणीच नाही ! पण मी दडपून आंत शिरलों. सैनिकांनीं विरोध केला नाही. मला वाटलें आपण सुखरूप परत पांचणार. पण मधें एका ठिकाणीं तपासणी सुरू झाली. आतां काय करणार ? मी सरळ बाहेर उडी मारली. आणि इंजिनाच्या दिव्यांच्या मार्गेच अंधारांत चढून बसलों. मला कुणी पाहिलें नव्हतें. गाडी चालू झाली आणि मग मात्र माझ्या यमयातनांना सुरुवात झाली. इंजिन भयंकर तापलें, आणि बटाटा भाजायला टाकावा अशी माझी स्थिति झाली ! सुदैवानें इंजिन अगदीं जुनें होतें. चढ आला कीं तें धांपा टाकी व थांबें—मी तेवढेंच खालीं उतरून अंग गारं करीत होतो ! कसाबसा डेगानियाला परत आलों.

जर्मनांचा पूर्ण पाडाव होण्याला आणखी कांहीं दिवस लागले. तेवढ्यांत कॉलन्याची सांथ आली. आमचीं सर्व पक्कीं घरे जर्मन सैनिकांनीं व्यापलीं होतीं. कसेंबसें सर्वांना जगवणें आणि शक्य तेवढीं शेती व झाडे जगवणें यासाठीं आम्ही आटापिटा करीत होतो. दोस्त राष्ट्रांचा जय होत आहे, या आशेवर आम्ही दिवस काढीत होतो. तेवढ्यांत इंग्रजांनीं जाहीरनामा काढला व पॅलेस्टाइनमधें ज्यू राष्ट्र निर्मिण्याच्या कल्पनेला त्यांनीं पाठिंबा दिला ! आनंदातिशयानें आम्हांला वेड लागायची वेळ आली. पण पुनः पुन्हां मनांत येई, हे दिवस बघायला आपण जगू का ?

जर्मन विमानतळ आमच्यापासून जवळ होता. त्यांचे सैनिक रोज कमी होत होते. त्यांचा फार मोठा पराभव झाला होता, हें उघड होतें. एक दिवस जर्मन व तुर्की सैनिक आमच्या खेड्यांतून निघून गेले ! मधल्या दोन

दिवसांत बदाऊनी लोकांनीं जर्मन सैनिकांचा शस्त्रांचा सांठा लुटायचा प्रयत्न केला, पण आम्ही हत्यारांसह तयारच होतो !

शेवटीं ब्रिटिश फौजा आल्या. प्रथम ऑस्ट्रेलियन तगडे सैनिक आले. ते खरे शेतकरीच. आमचीं शेते पाहून तेहि खूप आनंदले. साऱ्या गावानें या सेनेसाठीं आनंदोत्सव साजरा केला. आम्ही आतां तुर्की साम्राज्यांतूनहि मुक्त झालों होतो. खऱ्या अर्थी स्वतंत्र होणार होतो. साऱ्यांच्यांत नवचैतन्य निर्माण झालें होतें. कुजलेला डाव पुन्हां नव्या दमानें सुरू झाला होता.

आतां रशियांतून पुन्हां ज्यू येण्याला सुरुवात झाली. रशियांतील निर्वासितांची ही तिसरी लाट होती ! खूप मोठ्या संख्येनें रशियांतून ज्यू आमच्याकडे येऊं लागले. सारे सुदृढ आणि कामसू होते. पुन्हां नव्या वसाहती. पुन्हां नवे रस्ते. साऱ्या वसाहतींतून नवजीवनाच्या लाटा उसळूं लागल्या. गॉर्डन पुन्हां आमची वसाहत सोडून नवीन निर्वासितांत मिसळला. त्याचे केस व दाढी सफेत झाली होती. पण मनाला वयानें तिळमात्र स्पर्श केला नव्हता ! तो पुन्हां दगड फोडणें शिकवूं लागला. नव्या लोकांबरोबर रस्ते करूं लागला. तंबूंत मुकाम करूं लागला. नवागतांना हीब्रू शिकवूं लागला !

युद्ध थांबलें. रशियाशीं आमचे संबंध तुटले होते. पुन्हां कुणी तरी रशियांत जाऊन तेथील ज्यू लोकांना आमच्या वसाहतींची माहिती देणें व नवे रशियन तरुण पॅलेस्टाइनमध्ये येण्याला उद्युक्त करणें जरूर होते. हें काम कोण करणार ? आमची सभा भरली. रशियाला जाणें बेकायदा तर होतेंच, धोक्याचेंहि होतें. माझें नांव सर्वांच्या मनांत होतें. पण कुणी तें बोलून दाखवीना. कारण माझीं मुलें लहान होती. आणि मिरियमला पुन्हां दिवस गेले होते. शेवटीं मिरियम म्हणाली, “ जोसेफनें जावं अशी तुम्हा सर्वांची इच्छा आहे. माझंहि तसंच मत आहे. जोसेफनें ! लगेच जावं ! ”

मी जायला तयारच होतो. पुन्हां बेकायदा प्रवास ! मी एक तुर्की पासपोर्ट मिळवला. अर्थात तो दुसऱ्याच कुणाचा होता. मला तर तुर्की वाचतां हि येत नव्हतें ! माझ्या एका मित्राकडून मी त्यावरील नांव खोडून

माझें नांव लिहून घेतलें. त्यानें इतकी खाडाखोड केली कीं कुणी पाहिल्या-बरोबर हा खोटा पासपोर्ट आहे हें ओळखावें ! पण आतां कांहीं बदला-यलाहि वेळ नव्हता. मी बैरतला गेलों. तेथें माझ्या ओळखीचे दोन इंग्रज सैनिक भेटले. तुर्की सैनिकांना घेऊन ते काँस्टँटिनोपलला चालले होते. मी त्यांना मलाहि घेऊन चलण्याची विनंति केली. त्यांनीं मला लगेच तुर्की युद्धकैद्याचा वेष दिला व मी त्यांचा कैदी म्हणून तिथें गेलों ! काँस्टँटिनोपलला पोचल्यावर पुन्हां पासपोर्टची तपासणी चालू झाली. मी ओळीत शेवटीं उभा राहिलों. माझी वेळ येईपर्यंत तपासणारे इतके कंटाळले होते कीं माझ्या कागदपत्रांकडे त्यांनीं दुकूनहि पाहिलें नाहीं !

माझा एक मित्र मला तेथें भेटला. तो स्पेनहून माल घेऊन बोटीनें नोव्हिरोझिक या रशियन बंदरांत जाणार होता. मी त्याच्याबरोबर गेलों. तेव्हां रशियांत कम्युनिस्ट व इतर यांच्यांत यादवी चालू हांती. नोव्हिरोझिक हे अजून कम्युनिस्टांच्या ताब्यांत गेले नव्हते. मी तेथें गेलों. एकाद्या इंग्रज अधिकाऱ्याप्रमाणें माझा वेष होता. मी तेथें गेलों, पण कुणाकडे जाणार ? ना ओळख ना देख ! तेथें कुणी ज्यू आहेत की नाहींत, हें सुद्धां मला माहीत नव्हतें.

शेवटीं एका पुस्तकाच्या दुकानासमोर उभा राहिलों. तेथें सहकारावर खूप पुस्तके होती. मी बराच वेळ पुस्तकें पहात होतो. तेवढ्यांत आंतून एक बाई आली. “ तुम्हांला आणखी पुस्तकें बघायचीं आहेत का ? ” तिनें विचारलें. मी आंत गेलों. “ तुम्ही कुठून आलांत ? ” तिनें विचारलें. “ पॅलेस्टाइनहून ! ” मी जरा भीतभीत म्हणालों.

त्याबरोबर तिनें आंत जाऊन सर्वांना हांका मारायला सुरुवात केली. “ चला, सगळे लवकर या. ” ती म्हणाली, “ पॅलेस्टाइनहून एक सहकारी बंधू आला आहे. ” थोड्या वेळांत बरीच माणसें जमा झालीं, आणि माझ्याभोंवतीं वसून त्यांनीं मला आग्रह करायला सुरुवात केली, “ आम्हांला सांगा पॅलेस्टाइनमध्ये तुमचें काम कसं चालूं आहे ? शेती कशी आहे ? ”

मी सर्व हकीगत सांगितली. मला तीं उत्साही माणसें पाहून फार आनंद वाटला. ते सोशल डेमोक्रेट पक्षाचे लोक होते व आमच्या

सारखा एकत्र रहाण्याचा प्रयोग तेहि तिथें करीत होते. त्यांच्या प्रयत्नांची माहिती देणारें एक पुस्तक त्यांनीं प्रकाशित केलें होतें. सत्तावीस वर्षे ते हा प्रयोग करीत होते आणि आम्हांला एकमेकांची कांहीं माहिती नव्हती ! त्यांचीं गांवें आतां कम्युनिस्ट सरकारनें व्यापलीं आहेत. नुकतेंच एक रशियन शिष्टमंडळ इस्रायलला आलें. तेव्हां मी त्यांना या गटाची व पुस्तकाची माहिती विचारली. पण त्यांना कांहींच माहित नव्हतें ! ते म्हणाले, “ तुमचा हा सहजीवनाचा प्रयोग फार छान आहे, पण असं कांहीं रशियांत असूंच शकणार नाही ! ”

तेथून मी शक्य तेवढ्या रशियन शहरांत फिरलों. कम्युनिस्टांनीं घेतलेल्या शहरांतून आतां कुणी बाहेर पडूं शकत नव्हतें. मीच एकदां रोस्टोव्ह या शहरांत अडकून पडलों. आणि शेवटीं दोन मुलींबरोबर स्टेशनवर गेलों. माझा पासपोर्ट दाखवीत मी पोलिसांना म्हटलें, -- “ मी तुर्की आहे ! ” तेथें कुणालाच पासपोर्टावरील भाषा वाचतां येत नव्हती. (मलाहि येत नव्हतीच !) ते पोलीस हसूं लागले. त्या मुलीहि हसूं लागल्या आणि कुणी वेडापीर समजून पोलिसांनीं मला आगगाडींत चढूं दिलें.

आणखी एक-दोन शहरांत हिंडून बऱ्याच ज्यू तरुणांच्या संघटनांतून फिरून मी पॅलेस्टाइनमधील माहिती दिली. नवीन राष्ट्र आतां निर्माण होणार हैंहि मी सांगितलें व अनेकांचे पत्ते व पत्रें घेऊन मी पुन्हां परत निघालों.

कॉस्टॅटिनोपलला आल्यावर एका वर्तमानपत्रांत बातमी वाचली. “ जोसेफ बराट्झ अभिनंदन ! तुम्हांला मुलगा झाला आहे ! ” माझी घरी जाण्याची उत्कंठा अधिकच वाढली. शेवटीं एका छोट्या बोटींत चढलों. बोट निघाली आणि तिनें दुसऱ्या बोटीला टक्कर मारली ! बोटींत सिमेंट होतें. दारू पिऊन झिंगलेले अठरा खलाशी होते. सारे ओरडूं लागले. साड्याजवळ सामान नव्हतें. थोडीफार पत्रें होती आणि एक पुस्तक. शेजारून आणखी एक बोट चालली होती. मी ओरडून उडी मारली व त्या बोटीवरील लोकांनीं मला वर घेतलें !

मी जरा चांगली बोट मिळेपर्यंत थांबायचें ठरवलें. एकदां एका

मित्राला मी म्हटलें, “माझा पासपोर्ट मला नीट करून व्यायचा आहे.” तो मला घेऊन ऑफिसांत गेला. तेथील अधिकारी एक म्हातारा तुर्की होता.

“तुमचं नांव काय ?”

“बराट्स ” मी म्हटलें.

“पण हें नांव तर या पासपोर्टावर नाही.” तो म्हणाला.

मग माझ्या लक्षांत आलें. एकाच ठिकाणी नांव खोडून दुसरें लिहिलें होतें. बाकी ठिकाणी दुसरेंच नांव होतें. तो अधिकारी डोळ्याला चप्पा चढवून पासपोर्ट तपासूं लागला. आणि मी मागच्या मार्गेच गायब झालों !

मग पुन्हां एक मित्र गांठून नवीनच पासपोर्ट करून घेतला. अगदीं माझ्या नांवानें ! आणि मग “कायदेशीर ” रीत्या पॅलेस्टाइनला परतलों. एका बंदरांत एक कुटुंब बोटींत आलें. नवरा-बायको व पांच मुलें ! आणि बाईचे दिवस पूर्ण भरलेले ! कप्तान तिला व्यायला तयारच नव्हता. बोटीवर डॉक्टर नव्हता. पण त्यांनीं इतक्या विनवण्या केल्या कीं शेवटीं कप्तानानें त्याला घेतलें. दुसऱ्या दिवशीं बाईचें बाळंतपण मला करावें लागलें !

बैरूतला उतरून मी त्या कुटुंबाची सोय लावून दिली आणि तेथून बैलगाडीनें पॅलेस्टाइनमधें गेलों. डेगानियाजवळ पोचलों तों एका मुलानें सांगितलें, “टैबिरिस नदी ओलांडतांना जोसेफ बसेल बुडून मेले.” घरीं येतांना दुःखद बातमीच कानांवर पडायची होती !

◎ ◎ ◎

जीवनक्रम

७ युद्ध संपले. मध्यंतरीचे धकाधकीचे, काळजीचे आणि हालअपेष्टांचे दिवस संपले, ब्रिटिशांच्या नवीन पॅलेस्टाइन निर्माण करण्याच्या घोषणेने आमच्या आकांक्षांना पुन्हां नवीन अंकुर फुटले. युद्धकाळातील यमयातनांच्या दुसऱ्या कल्पनेनेहि माझ्या अंगावर कांटा येतो. अनेक शत्रूंच्या हातीं आम्ही निःशस्त्र माणसे सांपडलीं होतो. आमच्या डोळ्यांदेखत आमच्या मित्रांचा छळ चाले. बायकामुलें कोंडलीं जात. गॉर्डनप्रमाणें ' हेहि दिवस जातील ' असें शांतपणें म्हणायचें धैर्य फारच थोड्यांच्यांत होतें. युद्धानंतर अनेक ज्यू युरोपांतून आमच्याकडे आले. बहुतेकांचें आयुष्य उजाड झालेलें होतें ! अनेक बेवारशी बनले होते. अनेकांच्या घरादारांचा वा आईवापांचा पत्ता नव्हता. पण नवीन बनणारे ज्यू राष्ट्र हें एक नवीन आशास्थान होतें. आमच्या सर्व वसाहती नवागतांनीं भरून गेल्या. सर्व देशभर रस्ते बांधणें, जंगलें लावणें, खेडीं व शहरें बसवणें हें काम चालूं होतें.

नवागत आमच्याकडे येत. आमचें गांव हें एक शिक्षणकेंद्रच बनलें होतें. आमच्या सहकारी जीवनाचे प्रयोग ते पहात. कांहीं आमच्यांतच रहात. कांहीं अशीच वसाहत स्थापन करण्यासाठीं जात. कांहींना हा मार्ग अजिबात आवडत नसे. ते दुसऱ्या व्यवसायांत जात. आम्ही नवीन सभासद घेतांना त्याला प्रथम तीन वर्षांच्या उमेदवारीच्या अटीवर घेत असूं. पण हा वेळ फार जास्त वाटूं लागला. नवीन सभासदालाहि तीन वर्षे अनिश्चितता जास्त वाटूं लागली. म्हणून नंतर हा काळ एक वर्षाचा केला. एक वर्षानंतर त्याला व्यावें कीं नाहीं, हें ठरवायला सभा भरे. केवळ बहुमतानेंच हा प्रश्न

सोडवायचा असैहि नसे. शक्यतों एकमतानेंच सभासद व्यावा, असै आम्ही ठरवले होतें. कारण जन्मभर तो इथें रहाणार व अशा एकत्र कुटुंबांत रहाणार, तेव्हां कुरुबुरीला शक्यतों वाव राहू नये असै आम्ही पहात असूं.

ही वसाहत किती मोठी वा लहान असावी यावरहि बराच खल होई. फार लहान, बारा-पंधरा कुटुंबांची, वसाहत ही कामाच्या दृष्टीनें फार त्रासदायक ठरते. मोठीं कामें हातीं घेतां येत नाहींत. मित्र कोण करावें याला निवड करायला वावहि फारसा रहात नाहीं. उलट कांहीं वसाहती आज खूपच मोठ्या झाल्या आहेत. हजार-बाराशें सभासद असलेल्या वसाहतीहि आहेत, पण त्यांत एकतेची भावना रहात नाहीं. बंधुभाव राहूं शकत नाहीं, असै मला वाटतें. म्हणून आमची वसाहत जेव्हां फार मोठी होऊं लागली, तेव्हां आम्ही डेगानिया खुर्द व डेगानिया बुद्रुक अशी दोन गांवें केलीं व जमीन वांटून घेतली. आज आमच्या भोंवतालें अशा तेरा वसाहती आहेत व सर्वांच्या श्रमानें आमची जॉर्डनची दरी हिरवीगार दिसत आहे ! सर्वत्र सडका बांधल्या आहेत. नदी ओलांडायला पूल आहेत व धनधान्यानें आणि फळाफुलांनीं पुन्हां हा प्रदेश समृद्ध झाला आहे !

वसाहतींचे नियम सर्वत्र सारखे आहेत असैहि नाहीं. कांहीं ठिकाणीं सर्व काम एकत्र होतें. पण जेवण प्रत्येक कुटुंब वेगळें करतें. रहाण्याची सोयहि स्वतंत्र आहे. कित्येक ठिकाणीं तर जमिनीचेहि भाग पाडले आहेत. व खरेदी विक्री व एकूण पीकवारी एकत्र असतें; बाकी व्यवहार स्वतंत्रपणें करतात.

याप्रमाणें अनुभवानुसार आवडीनुसार अनेक फेरफार या वसाहतींत झाले, होत आहेत. पण मूळ विचार कायम आहे. आमच्या वसाहती पाहून जे तयार झाले, त्यांनीं हाच मूळ विचार धरून वसाहती केल्या आहेत. आमच्या वसाहतींचें कायम संबंध बाहेरील ज्यू तरुणांच्या संघटनेशीं जसे जुळूं लागले तसे नवीन नवीन अनेक लोक आमच्या पद्धतीच्या जीवना-कडे आकृष्ट होऊं लागले. जुन्या वसाहती आतां स्थिरावल्या आहेत. त्यांनीं घेतलेलीं कर्जे फिटलीं आहेत व नफ्यांतून आपल्या सभासदांसाठीं अनेक सोयी ते करीत आहेत. नव्या वसाहती नव्या जोमानें सुरुवात करीत

आहेत. एकूण इस्लाएलमध्ये अशा मोठ्या २२५ वसाहती आहेत व लहान किती आहेत, त्याला गणतीच नाही !

आमची वसाहत म्हणजे काय, हे नीट सांगितले पाहिजे. आमची घटना व उद्देश्य हीं सर्व लिखित आहेत. पण आमच्या वसाहतींचा प्रत्यक्ष अनुभव घेऊनच त्याचें खरें मर्म कळेल. अशा वसाहतींचें हल्लीं एक फेडरेशन आहे. लहान वसाहतींचा एक संघ आहे. मोठ्या वसाहतींचा एक वेगळा संघ आहे. आमचा संघ १९५१ मध्ये दुभंगला; कारण कांहीं सभासद 'उजव्या' मजूर पक्षाचे व कांहीं डाव्या मजूर पक्षाचे झाले. उजव्या गटाचे लोक फुटून आमच्या संघाला येऊन मिळाले. आमच्यासारख्या सर्व वसाहतींतील लोकांचे प्रश्न समजून घेणें, अडचणी सोडवणें आणि योजना करणें हे या फेडरेशनचें काम आहे.

आम्ही अध्यक्ष कुणाला करीत नाहीं. सर्व सभासदांच्या चर्चेनुसार व मतानुसार निर्णय घेतला जातो. म्हणून आम्हांला खूप सभा व्याख्या लागतात. कांहींना इतरांपेक्षां जबाबदारीचीं व महत्त्वाचीं कामें संभाळाचीं लागतात. पण सभेंत प्रत्येकाच्या मताला समान किंमत असते. आतां संख्या वाढल्यामुळे आम्ही कामानुसार कमिट्या केल्या आहेत. पण सर्वांची एक तरी सभा आठवड्याला होतेच व सर्व निर्णय व कमिट्यांचीं कामें ठरवणारी ही सर्वसाधारण सभाच आहे. सर्वांनाच पाळीनें महत्त्वाचें काम मिळावें असा आमचा हेतु असतो.

मुख्य कमिट्या म्हणजे:— (१) अर्थव्यवहार (२) शिक्षण (३) वाचनालय व व्याख्यान व (४) करमणुकीचे कार्यक्रम. (५) इमारत (५) स्वयंपाकघर इत्यादि. प्रत्येकाच्या आवडी व गरजा लक्षांत घेऊन आम्ही काम करतो. सर्वांना काम वांटणारी कमिटी ही महत्त्वाची आहे. सर्वच कामाला सर्वांच्या पाळ्या लावल्या जातात. अर्थात् दूध काढणें, शिक्षकाचें काम, हीं कामें अशीं आहेत कीं जीं नेहमीं बदलून चालणार नाहीत. कांहीं कामांना विशेष तांत्रिक ज्ञान लागतें. तेंहि सर्वांना येत नाहीं. बाकी सर्व कामें पाळीपाळीनें सर्वांना करावीं लागतात.

आम्ही सकाळीं उठून शेतावर जातो तें संध्याकाळीं घरीं येतो. नंतर कुणी सभागृहांत एकत्र खेळतात, कुणी मुलाबाळांच्यांत रमतात. या

वसाहतींत 'खाजगी' पैसा नाही. हल्ली आम्ही थोडासा खाजगी पैसा देण्याला सुरुवात केली आहे. आम्ही माणशी वर्षाला ३० डॉलर (नव्वद इस्त्राएली रुपये) हल्ली देतो, त्यांत त्याने हवे तें आणावें ! पुस्तकें, कपडे, सिगरेट्स. वसाहतीतफे नफ्यांतून दरवर्षी प्रत्येकाला कांहीं भेट आम्ही देतोच. प्रथम कपडे 'सार्वजनिक' होते. आठवड्याला एक शर्ट व पॅट वसाहतींतून धुऊन मिळे. आठवड्याला ती धुवायला जाई. त्यावर खाजगी मालकी नसे. हल्ली कपडे हें आम्ही वैयक्तिकरीत्या करायला परवानगी दिली आहे. ते आठ दिवसांनी धुऊन दिले जातात. बूट प्रत्येकानें घ्यावेत. ते वसाहतींतून दुरुस्ती व पॉलिशला जातात. फाटले म्हणजे वसाहत दुसरे देते. वर्षांतून एक वेळां प्रत्येकाला रजा मिळते. आजारपण व शिक्षण या सार्वजनिक खर्चाच्या बाबी आहेत. प्रवास हा खाजगी कामासाठीं असेल तर खाजगी पैशांतून होतो.

अशा वसाहतींतून आज इस्त्राएलमधील उत्तमोत्तम सैनिक, उत्तम सरकारी अधिकारी, तंत्रज्ञ, राजकारणी पुरुष हे आज निर्माण झाले आहेत, याचा मला अभिमान आहे. कुणालाहि देशाच्या कामासाठीं जावें लागलें तर आम्ही आडवत नाही; पण काम संपलें कीं ते परत वसाहतींत येतातच, असा माझा अनुभव आहे. बहुधा उत्तम शेतकरी हेच उत्तम अधिकारी सैनिक असतात व त्यांना सोडण्यामुळे वसाहतींचें नुकसान होतें, पण देशाच्या गरजेला आम्हीं नेहमींच अग्रहक दिलेला आहे.

मीहि कधीं कधीं राष्ट्रासाठीं वसाहत सोडून गेलों आहे. पण मला एक काम जमत नाही, तें म्हणजे राजकारण ! मी सध्यां सैन्याच्या कल्याण खात्यावर आहे. एकदां आमच्या वसाहतीतफे मला असेंब्लींत निवडून दिले होते. मी तीन वर्षे मोठ्या कष्टानें काम केले. पण मला त्यांत रस नाही. कांहींना हें आवडतें. कांहींना मनांतले विचार बोलतां येतात, मांडतां येतात. मला तें जमत नाही. नुसतेंच माझे डोकें भडकतें ! म्हणून मी राजकारणांत कधीं काम करीत नाही. आमच्या डेगानियांत राजकारणी फारसे कुणी नाहींत. आम्ही सर्व 'मपाई' या 'उजव्या' मजूर पक्षाचे सभासद आहोंत. कांहीं वसाहती डाव्या मजूर पक्षाच्या आहेत. कांहीं धार्मिक संस्थांच्या आहेत. तर कांहीं इतर गटांच्या वा 'अपक्ष' आहेत.

कांहीं कम्युनिस्टहि आहेत. पण सुदैवानें इस्राएलमध्ये कम्युनिस्ट कमी आहेत. तरी ते भरपूर त्रास देतात ! कारण वसाहतीच्या भल्यापेक्षां त्यांना स्वतःचा पक्ष व राजकारण महत्त्वाचें वाटतें !

आज आमच्यासारखे वसाहतींत रहाणारे एकूण ८० हजार सभासद आहेत. आमच्या फेडरेशनचें २७ हजार सभासद आहेत. अर्थात् हे आंकडे अंदाजें आहेत. मी आंकडेशास्त्रांत जरा कच्चाच आहे. शिवाय आंकडे सारखे बदलतातहि.

◎ ◎ ◎

प्रस्तावित पत्र म. ३ ज. ठाणे, स्थलगत.

संख्या... ३६३५ वि: स्थिति

१२२३ नोंद वि: स्थिति

विविधतेतील वैभव

१९२० सालीं इस्राएल हा ज्यूंचा देश म्हणून इंग्लंडने मान्यता दिली. आणि इस्राएलच्या नव्या युगाला प्रारंभ झाला. झिओनिस्ट संघटनेची महत्त्वाची सभा त्या वेळी लंडनला झाली. पुढील वीस वर्षांत ब्रिटिश अंमलाखालीं ज्यू राष्ट्राची नवनिर्मिति करायची होती. आमच्यांत त्यामुळे नवचैतन्य आलें. आतापर्यंतची अनिश्चितता एकदम नष्ट झाली. आमच्या विचारांना आणि अंतर्व्यवेस्थलाहि स्थैर्य आलें. ब्रिटिश अंमल सुरू झाल्याने रस्ते बांधणी इ. कामें सुरू झालीं. टॅक्स बसले, पण बक्षिसी वांटण्यापेक्षां हे कर परवडले ! अधिकारीहि पहिल्या मानानें पुष्कळच बदलले. अर्थात् अजून हें तुर्की राज्यच होतें. पण ब्रिटिशांच्या संरक्षणाखालीं आल्याने पहिल्या राजवटोपेक्षां फरक जाणवूं लागला. निष्क्रियता आणि लांचलुचपत्तयांनीं लडबडलेला व्यवहार बदलला. आमचे प्रयत्न म्हणजे आतां कुणीच विश्वास न ठेवण्यासारख्या पाण्यावरील रेघोट्या नव्हत्या. आम्हांला आतां आंतरराष्ट्रीय मान्यता मिळाली होती. ज्यू राष्ट्राचा जन्म झाला होता. अजूनहि नवे ज्यू आंत येण्यावर बंधन होतें. नवी जमीन आम्ही खरेदी करूं शकत नव्हतो. नवे ज्यू सारखे यावेत म्हणून आम्ही खटपट करीत होतो. तोच आमचें राष्ट्र उभें करण्याचा इलाज होता. आणि त्यांतून हिटलरचें राज्य जर्मनींत सुरू झाल्याने अनेक निर्वासितांची सोय करणें जरूरीचें होऊन बसलें.

आमचें खेडें सरहद्दीजवळ होतें. ट्रान्सजॉर्डन व इस्राएलची हद्द ठरवतांना आमच्यावर ट्रान्सजॉर्डनमध्ये ढकलण्याची आफत दोन वेळां

आली. १९१९ मधें पाहिलें ब्रिटिश सरहद्द कमिशन आलें. जॉर्डन नदीच्या पश्चिमेला ही हद्द ठरवावी असें त्यांनीं नकाशाकडे पाहून ठरवलें होतें. आम्ही जॉर्डनच्या पूर्वेला आहोंत. आम्ही त्या कमिशनच्या लोकांना बोलावलें. दुसून आमचीं हिरवीं शेतें आणि झाडाझुडपांतील घरें पाहून त्यांना हें अरब खेडें नसावें असें वाटत होतेंच. आमचें गांव त्यांनीं पाहिलें आणि इस्त्राएलची सरहद्द आमच्या पूर्वेला म्हणजे यारमुक तलावाला लागून धरली.

यानंतर थोड्या वर्षांनीं लॉर्ड अॅमरी हे ब्रिटिश कौन्सिल सेक्रेटरी सरहद्द प्रश्नासाठी आले होते. ही बातमी मला अचानकच कळली होती. आमच्या एका मित्रानें श्री. अॅमरी यांना डेगानियाला बोलावलें. आमचें सर्व गांव त्यांनीं पाहिलें. एका शब्दानेंहि त्यांच्याशीं वाद घातला नाहीं. आमचीं शेतें व जंगलें पाहून सरहद्द पूर्वीप्रमाणेंच कायम ठेवण्याचा त्यांनीं निर्णय घेतला.

ज्यू राष्ट्रीय फंडांतून मार्गें जमिनी व वसाहतीसाठी पैसा देण्याची व्यवस्था झालीच होती. १९२० सालापासून वसाहतींना कर्ज देण्यासाठी एक विकास फंड निर्माण झाला. आम्ही राष्ट्रीय फंडाचे पैसे जवळजवळ फेडलेच होते. या योजना फंडांतून पुढील विकासासाठी आम्ही कर्ज घेतलें.

ब्रिटिश अंमलाखालीं न्याय, संरक्षण व सार्वजनिक सुखसोयी मिळाल्या. परंतु आम्हांला ज्या गतीनें विकास हवा होता व पश्चिमात्य पद्धतीचें जीवनमान हवें होतें तितकें निर्माण करण्याइतका पैसा नव्हता. आमच्या वसाहती नव्या व देशहि नवा असल्यानें करांतून इतका पैसा वसूल होणेंहि शक्य नव्हतें. अशा वेळीं राष्ट्रीय फंड व विकास फंड यांचा आम्हांला फार मोठा आधार मिळाला.

तरीहि अडथळे नव्हते असें नाहीं. अनेकांना आमचें हें एकत्र जीवन म्हणजे कम्युनिझमचाच एक प्रकार वाटे. आम्ही 'कम्युनिस्ट' आहोंत असाहि अपप्रचार होई. १९२८-३० सालीं एकदां जर्मनींत झीऑन संघटनेची एक महत्त्वाची सभा होती. बहुधा आमच्या विरुद्धच्या प्रचारानें खूप उचल खाल्ती होती. मला तेथें तारेनें बोलावलें. रात्रीं आमच्या गांवची सभा झाली. काम सोडून या वेळीं जाणें म्हणजे खरोखर अयोग्य

होतें. पण सर्वांचें मत पडलें मीच जावें. आमची बाजू रपष्टपणें मांडणार कोण ? मी सर्वांचा निरोप घेत होतों. एक दहा वर्षांची छोटी मुलगी—सारा मला थांबवून म्हणाली—“ जोसेफ, काय गडबड उडाली आहे एकदम ? सगळे इतके घाबरले कां ? तुम्ही जर्मनीला जाऊन सांगा कीं आम्ही इथें सगळे फार आनंदांत आहोंत ! ” मी जर्मनीला गेलों. आणि पूर्ण यशस्वी झालों ! सारे माझे अभिनंदन करूं लागले. पण खरा जोर माझा नव्हता—साराचा होता !

मला अनेक वेळां परदेशीं जावें लागलें. मी दोन वेळां अमेरिकेंत गेलों. एकदां १९२२ मधें अमेरिकेंतील ज्यू मजुरांना इस्राएलच्या निर्माणाची कल्पना देऊन पैसे जमवावें या हेतूनें गेलों होतों. पण तेथें त्या वेळीं या कल्पनेला विरोधक फार होते. व त्यांचेच त्या ट्रेड युनियनमधें बहुमत होतें. आम्ही सभेसाठी एक मोठा हॉल घेतला व ठरलेल्या वेळीं जाऊन बसलों. फक्त तीस—पसतीस लोक सभेला हजर झाले ! नंतर आम्हांला असें कळलें कीं, आमच्या विरोधकांनीं हुशारीनें शेजारचाच हॉल घेऊन तेथें सभा घेतली. आणि त्यांच्या प्रचारकांनीं आमच्या सभेसाठी येणाऱ्यांना खुर्चीनें त्या सभेला नेलें ! आमच्या सभेचे अध्यक्ष सिरकिन संतापानें बोलूं लागले. मला हंसूं आलें. मी त्यांची बाही ओढीत म्हटलें, “ सिरकिन, तुम्ही जे सभेला आले त्यांच्यावरच कां रागवतां ? ” सिरकिन थांबले. मग म्हणाले, “ ज्यांच्यावर रागवायला पाहिजे तें कुठें समोर आहेत ! ”

असे अनेक प्रसंग येत. आम्हांला अनेक ज्यूंचाच विरोध होता. असें नवीन राष्ट्र निर्माण होईल ही कल्पनाच कित्येकांना हास्यास्पद वाटत होती. आम्हीसुद्धां झगडत होतों, पण यशाची खात्री कुठें होती ? १९५४ मधें मी पुन्हां अमेरिकेंत गेलों. तेव्हां मात्र खरी प्रचंड सभा इस्राएलच्या झेंड्याखालीं झाली. आमचे सारे विरोधक आपला विरोध सोडून आले होते. आधींचीं रिकाम्या खुर्च्यांपुढील भाषणें अगदींच कांहीं वायां गेलीं नाहींत !

एक अशीच गंमतीची गोष्ट अमेरिकेंत घडली. मी गाडीतून प्रवास करीत होतों. माझ्या समोर एक बाई बसली होती. मला, कां कुणास ठाऊक, सारखें वाटूं लागलें कीं, या बाई रशियन असाव्यात. आणि आपल्या

गांवच्याच असाव्यात, पण विचारणार कसे ? तिला मी कुणी संभावित रशियन चोर वाटलों तर ? शेवटीं मी माझी ओळख करून दिली व मी रशियन आहे, पॅलेस्टाइनमधून आलों असे सांगितलें. ती हंसून म्हणाली, “ आमच्या किशेनेव्हमधून जोसेफ म्हणून एक मुलगा पॅलेस्टाइनला पळाला. तो पुढें विचारा झाडूवाला बनला ! आमच्या गांवीं कुणी मुलगा पॅलेस्टाइनला जायचा हट्ट करूं लागला कीं आम्ही त्याला म्हणतो, तुला त्या जोसेफसारखा झाडूवाला बनायचं आहे का ? ”

मला खूप हंसू आलें. मीं म्हटलें, “ मीच तो जोसेफ ! ” ती बाई एकदम वरमली. मी चिडलों असेन असें तिला वाटलें. असें कांहीं नाहीं असें तिला सांगतां सांगतां माझी पुरेवाट झाली. पण ही गोष्ट कशी पसरली असावी हें माझ्या लक्षांत आलें. मी प्रथम पॅलेस्टाइनमधें गेलों तेव्हां एक नाटक कंपनी तेथें आली होती. त्यांना रखवालदार हवा होता. मी तें काम करायचें कबूल केलें. व रात्रभर निव्वळ बसून रहायचा कंटाळा आला म्हणून मी संबंध थिएटर झाडून काढलें ! घरीं मी याबद्दल पत्र लिहून कळवलें होतें कीं “ ज्यू नाट्यकलेची मी श्रेष्ठ सेवा केली आहे ! मी ज्यू नाट्यमंडळाचें थिएटर झाडून काढलें आहे ! ” हीच बातमी जरा अतिरंजित होऊन तिचें विकृत स्वरूप तेथें दृढमूल झालें असावें !

अशीच गंमत आणखी एकदां झाली. न्यूयॉर्कमधील एका सभेंत एका गृहस्थानें सांगितलें कीं, ते स्वतः पॅलेस्टाइनमधील खेड्यांत मजूर म्हणून काम करीत होते ! तेथें त्यांच्याबरोबर एक मुलगी होती. त्या सर्वच मुलांचें हृदय तिनें काबीज केलें होतें. तिच्याशीं लगट करायचा प्रयत्न केल्यानें त्यांनीं अशी तोंडांत खाल्ती कीं, त्यांनीं तिचाच काय पण पॅलेस्टाइनचा नाद सोडला आणि ते अमेरिकेंत आले ! मी त्यांना त्या मुलीचें नांव व वर्णन विचारलें. मला शंका आलीच होती. कारण ती दुसरी—तिसरी कुणी नसून माझी पत्नी मिरियम होती ! मी त्यांना म्हटलें, “ ही मुलगी म्हणजेच माझी पत्नी—मिरियम ! आम्हांला आतां चार मुलें आहेत. ” त्या माणसानें एकदम चेहरा टाकला. मी म्हटलें, “ तुम्ही मनावर घेऊं नका. पॅलेस्टाइनमधें अशी म्हण पडली आहे कीं मिरियमनें ज्या गालावर चपराक दिली त्या गालावर दाढीचे केसहि उगवत नाहींत ! ”

विविधतेतील वैभव : ६५

आसपासच्या खेड्यांतील लोक आमच्याशीं चांगले वागत. गरीब अरव शेतकरी आमची मदत घेत. कधीं आम्हांला मदत करीत. किरकोळ चोऱ्या होत, पण आम्ही त्यांची राखण करूं लागल्यावर त्या चोऱ्या थांबल्या. खरी भीति असे ट्रान्सजॉर्डनच्या बदाऊनी टोळीवाल्यांची. तीं माणसें अगदीं रानटी होतीं व चोरीशिवाय त्यांना दुसरा धंदाच नव्हता. एखाद्या कोकरासाठी वा गाईसाठी मनुष्य मारून टाकायला त्यांना कांहींच वाटत नसे ! मी प्रथम ट्रान्सजॉर्डनला गेलों, त्या प्रसंगाची मला आठवण आहे. एक शेतकरी आमच्या खेड्यांत आला. त्याला एक मोठें यंत्र ट्रान्सजॉर्डनमध्ये न्यायचें होतें. आम्हांलाहि पैसे हवेच होते. म्हणून सहा खेंचरें, एक घोडा व आम्ही सातजण निघालों. प्रथम सपाटीवर यंत्र सहज नेलें. पण पुढें खूपच चढ होता. रस्ता नव्हताच. खेंचरें ओढीनात. कसेंबसें अर्ध्या वाटेवर एका खेड्यापर्यंत आम्ही पोचलों. तर तेथील खेडुतांनीं यंत्रावर गोळ्या मारायला सुरुवात केली ! खेंचरें उधळलीं. आम्ही दोघे यंत्रापाशीं थांबलों व खेंचरें घेऊन पांचजण त्या खेड्यांत राहिलों. कशीबशी सकाळ झाली आणि आम्ही तें यंत्र तेथेंच टाकून परत फिरलों !

रात्रीं अपरात्रीं त्या खेड्यांतून माणसें येत, आणि जनावरें चोरीत. एकदां पहाटे वायका उठून दूध काढायला निघाल्या. तेवढ्यांत बंदुकीचा ठो आवाज झाला. वायकांनीं रखवालदाराला उठवलें. तो हातांत पिस्तुल घेऊन आवाजाच्या रोखानें धांवला. आम्हीहि चार-पांच जण निघालों. पण आम्हांला कुणीच सांपडलें नाहीं. सकाळीं पाहिलें तर एक बदाऊनी मरून पडला होता. गोड्यांतील चार-पांच गुरांच्या गळ्यांतील दावीं तोडलेलीं होतीं. रखवालदाराच्या पिस्तुलानें रात्रीं एक बळी घेतला होता !

सकाळीं आम्ही शेजारच्या इंग्रजी चौकीवर जाऊन तें प्रेत ताब्यांत दिलें. सर्व प्रकार सांगितला. तें प्रेत प्रसिद्ध दरवडेखोर महंमद दुबान याचें होतें ! अनेक खुनांसाठीं त्याच्यावर वॉरंट होतें ! तात्पुरतें सारें शांत झालें. पण त्याचा भाऊ अहंमद हाहि एक दरवडेखोर होता व तो केव्हां ना केव्हां सूड घेणार याची आम्हांला खात्री होती.

महंमदच्या मृत्यूच्या बरोबर एक वर्षानें रात्रीं पुन्हां बंदुकीचे आवाज ऐकूं आले व आम्ही पाठलाग करीत पुन्हां बंदुकी घेऊन धांवलों. दिव्यांच्या

प्रकाशांत रक्ताचे डाग दिसत होते. त्या अनुरोधानें आम्ही एका झोंपडी-पर्यंत गेलों. महंमदचा भाऊ अहंमद जखमी होऊन पडला होता ! त्याला आम्ही पोलीसच्या ताब्यांत दिला. त्याच्यावर खटला झाला. अनेक गुन्ह्यांत तो होता, हें सर्वांना माहीत होतें. पण पुरावा सांपडेना. त्याला प्रत्यक्ष कुणी पाहिलें नव्हतें. शेवटीं पुराव्याभावीं त्याला किरकोळ शिक्षा होऊन तो सुटला !

तो सुटला हें मला कळलें. त्याचा मला निरोप आला कीं, त्याची इच्छा नसली तरी त्यांच्या रीतीप्रमाणें भावाच्या खुनाचा बदला हा त्याला व्यावाच लागेल. तेव्हा हा खून टाळायचा असेल तर आम्ही त्याला भरपाई म्हणून पैसे द्यावे ! वास्तविक आमच्या खेड्यांत चोरी करतांना त्याचा भाऊ मारला गेला होता. भरपाई आम्ही कशावद्दल द्यायची ? पण तो ऐकून ध्यायला तयार नव्हता. त्यानें २० हजार रुपयांची मागणी केली ! माझ्याजवळ इतके पैसे नव्हतेच, तेव्हां मी अशा धमक्यांचा विचारच केला नाही.

नंतर हा 'भाव' उतरत उतरत २० रुपयांवर आला ! दुवानला खरें म्हणजे कांहीं महत्त्व राहिलें नव्हतें. पण स्वतःचा मान राखणें व घराण्याची रीत पाळायची असेल तर असें कांहीं तरी करणें त्याला आवश्यक होतें. २० रुपयाला आमचा धोका टाळण्याचा सौदाहि फारसा वाईट नव्हता ! शेवटीं दोन्हीकडील मध्यस्थ व मी आणि अहंमद एका खान्याला एकत्र बसलों व खाना झाल्यावर मी समारंभपूर्वक त्याला २० रुपये दिले आणि आमचा झगडा मिटला. डेगानिया व जवळचीं खेडीं यांच्यांत कायमचा तह झाला !

बऱ्याच वर्षांनंतर एकदां मी डेगानियाला एकटा चाललों होतो. रात्रीची वेळ मी एकटाच होतो. माझ्या समोरून एक म्हातारासा बदाउनी इसम चालला होता. "कोण आहे ?" मी विचारलें. " मित्र ! " त्यानें उत्तर दिलें. आम्ही दोघे डेगानियाला बरोबर निघालों. आमचें गांव लुटण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या दरवडेखोरांपैकी तो एक होता. त्यांनीं मागचे केलेले हत्ते आणि आमचे दक्ष सरक्षक यांच्याबद्दल गप्पा मारतां मारतां आम्ही डेगानियाला पांचलों !

१९३० सालीं आम्ही एक मोठी शाळा बांधली. यासाठी आम्हांला कु. हेन्रिएटा झोल्ड या अमेरिकन ज्यू झिओनिस्ट बार्डकडून देणगी मिळाली. त्यांनीं अमेरिकेंतील ज्यू स्त्रियांची मोठी संघटना केली व इस्राएलमध्ये वैयक्तिक मदत-केंद्रे चालवण्यासाठी खूप पैसा दिला. हिटलरचा जुलमी कारभार जेव्हां जर्मनीत सुरू झाला तेव्हां तिनें 'यूथ अलिया' ही संघटना स्थापून हजारों जर्मन ज्यू मुलांना पॅलेस्टाइनमध्ये आणले.

गिडिऑन- माझा पहिला मुलगा. लहान होता तेव्हां परिस्थिति वेगळी होती. प्रथम लहान मुलांना सांभाळण्याची एक व नंतर बालवाडीची सोय आम्ही आमच्या वसाहतीपुरती केली होती. नंतर आमच्या गांवीं आजूबाजूचीं खूप मुलें येऊं लागलीं. म्हणून आम्ही जॉर्डनच्या खोऱ्यांतील मुलांसाठी मोठी शाळा सुरू केली. थोड्या वर्षांपूर्वी आम्ही काळजी करीत होतो कीं, मुलें इथें वाढतील कशीं ? राहातील कशीं ? त्यांना इथली हवा सोसेल कशीं ? आज आमची ही शाळा गुटगुटीत व ताकदवान् मुलांनीं गजबजून गेली आहे ! शरीरानें तीं आमच्यापेक्षांहि दणगट आहेत. पाणी, माती, शेती, नद्या, डोंगर, यांतच तीं वाढलीं आहेत. तीं खरी इथल्या मातीचीं मुलें आहेत. खरी शेतकरी आहेत. त्यांना जमिनीची माहिती द्यावी लागत नाही. हवापाणी समजवावें लागत नाही. तें त्यांच्या रक्तांत आहे. कुत्रीं, मांजरें, ससे, पोपट, मोर हे त्यांचे सवंगडी आहेत. पोहोणें हा त्यांचा निसर्गसिद्ध खेळ आहे. आम्हांला शिक्षकहि फार चांगले लाभले आहेत. सार्वजनिक जबाबदारीचें तत्त्व मुलांनीं आत्मसात् करावें आणि आपल्या वसाहतीच्या दृष्टीनें उपयुक्त असें शिक्षण त्यांना मिळावें हीं दोनच आमचीं मुख्य शिक्षणतत्त्वे आहेत. एकादा दुर्मुखलेला मुलगा असला तर सामुदायिक कामांतून हकालपट्टी ही त्याला मोठी शिक्षा मिळालेली असणार. आतां आमच्या मुलांना शहरी मुलांच्या मानानें थोडें वळण कमी आहे. पण सर्वच गोष्टी साधणें कठीण. आमचीं मुलें कुणालाच नमस्कार करीत नसत ! तेव्हांपासून मी सर्वांना, अगदीं छोट्या मुलालाहि नमस्कार म्हटल्याशिवाय सोडत नसे. त्याचा परिणाम होऊन आतां कुणीहि भेटले तरी तीं अभिवादन सहजीं करतात. तीं खरी 'मुक्त' आहेत. पण आपली जबाबदारी फार ओळखतात.

६८ : जॉर्डन नदीच्या तीरावर

शाळेची शेती आहे. भाजीपाला, फळफळावळ निर्माण करण्यापासून सैपाकघरांत काम करणे. मैल्याची साफसफाई, धुणे, करण्यासकट सर्व कामे मुलें आनंदाने करतात. उत्तम दर्जाचे माध्यमिक शिक्षण आमच्या गांवी दिलें जातें. तेरा-चौदा वर्षांचीं मुलें आमच्या बरोबरीने शेतीकामासाठी हंगामांत येतात. यानंतर शेतकी वा यंत्रज्ञ होण्यासाठी कांहीं अन्यत्र जातात. शिक्षकांचें ट्रेनिंग कॉलेज आमच्याकडे आहे. आमची सर्व शिक्षणपद्धति आतां इस्राएल सरकारच्या शिक्षणपद्धतीशीं संलग्न आहे.

विशेष हुशार मुलांना वा विशिष्ट कलेची आवड असणाऱ्या मुलांना हल्लीं आम्ही वसाहतीमार्फत उच्च शिक्षणासाठी पाठवतो. प्रथम यासाठी आमचे-जवळ पैसे नसत. आज परिस्थिति चांगली आहे. कुणाला पाठवायचें हें शिक्षक, विद्यार्थी व पालक मिळून ठरवतात. त्या मुलाच्या ज्ञानाचा उपयोग पुन्हां आपल्या वसाहतीला व्हावा, हें महत्त्वाचें तत्त्व आहे. आमचीं मुलें पुन्हां उत्तम शेतकरी बनावीं, हेंच आमचें लक्ष्य आहे.

माझ्या सात मुलांपैकीं चार डेगानियांतच आहेत. दोघे बाहेर. पण शेती कामांतच आहेत. डेगानियांतील मुलांबरोबर अनेक बाहेरगांवचीं व बाहेर देशांतील मुलेंहि शिकतात. बाहेर देशांतून आमच्याकडे शिक्षणासाठीं अनेक लोक येतात. प्रथम हे लोक येत तेव्हां भाषेचा प्रश्न नसे. कारण झिऑनिस्ट चळवळीशीं संबंध असल्यानें बाहेरच्याहि बहुतेकांना हीब्रू येई. पण हिटलरच्या अत्याचारानंतर अनेक जर्मन मुलें आलीं. तीं मध्यम वर्गातील होतीं. त्यांना जर्मन सोडून अन्य भाषा येत नव्हती. तेव्हां आमच्यासमोर मोठा प्रश्न पडला. उत्तर जर्मनीच्या थंड प्रदेशांतील हीं मुलें इथें रहाणार कशीं ? हा प्रश्नच होता. पण आम्ही सोळा मुलें घेऊन प्रयोग करायचा ठरवलें. हीं मुलें दोन वर्षे आमच्याबरोबर राहिलीं आणि इतकीं मिसळलीं कीं तीं दुसरीकडे जाऊन वसाहत स्थापूं म्हणूं लागल्याबरोबर आमच्या डोळ्यांतून पाणी येऊं लागलें ! त्यांनाहि पुन्हां घर सोडण्याइतकेंच दुःख झालें. तीं फारच छान काम करायचीं. हीब्रू तर मातृभाषेइतकी सुंदर बोलत. पण ती स्वाभिमानी मुलें होतीं. नवी वसाहत स्थापण्याची त्यांची ईर्ष्या होती. तयार वसाहतींत राहून दुसऱ्यांच्या कष्टांच्या इमारतींत रहायचें त्यांना कसें तरी वाटत होतें. 'यूथ अलिया' या संघटनेमार्फत अशीं अनेक जर्मन

मुलें आमच्याकडे आलीं. अकरा-बाराव्या वर्षी तीं येत व चार वर्षांनीं नवी वसाहत स्थापन करायला जात ! युद्धाच्या शेवटीं तर अनेक देशांतून निसटत, जीव बचावीत चौदा मुलें व मुलीं आमच्यापर्यंत आलीं. भयंकर प्रसंगांतून गेल्यानें या मुलांच्यांत अनेक विकृति निर्माण झाल्या होत्या. पण आमच्या गांवांत तीं लवकरच एकरूप झालीं, सुधारलीं व पुन्हां नव्या जोमानें जगूं लागलीं.

आतां तर अनेक अशीं मुलें आमच्याकडे येतात. कुणीं घरीं नीट न वागल्यानें येतात, कुणाचें कुटुंबच कांहीं कारणानें मोडल्यानें येतात. उत्तर आफ्रिकेंतील ज्यूंचींही कांहीं मुलें आलीं आहेत. कांहीं अनाथ मुलेंही येतात. या मुलांचे प्रश्न फार बिकट असतात. मनःस्थितीही फार बिथरलेली असते. पण उल्हासमय, खेळकर वातावरण व भरपूर काम आणि तज्ज्ञ शिक्षक यांचेमुळे हीं मुलें लवकरच ताळ्यावर येतात आणि नवनिर्मितीची ईर्ष्या बाळगून कामांत रमून जातात, असा माझा अनुभव आहे.

हिवाळी व उन्हाळी शिबिरेंही आम्ही भरवतो. आमचीं मुलें देशभर हिंडतात व अनेक मुलें आमच्या गांवीं येऊन रहातात. आज जगांतील अनेक देशांतील माणसें डेगानियाची रहिवाशी बनलीं आहेत. मात्र जे नवीन विद्यार्थी येतील त्यांनीं नवी वसाहत स्थापावी असा आमचा कटाक्ष असतो. प्रथम आम्ही सर्व रशियन होतो. दुसरा निर्वासितांचा लोंढाही रशियांतूनच आला. नंतर जर्मनी, रुमानिया, पोलंडमधून माणसें आलीं व त्यांनींही आपापल्या वसाहती स्थापल्या. एका वसाहतींत अशी एक देशाचीं माणसें येऊन रहाणें हें नैसर्गिक व सोपेस्करहि आहे. त्या देशाच्या संस्कृतीची छाप त्या वसाहतीवर उटल्याखेरीज रहात नाहीं. मात्र त्या सर्व वसाहतींतील मुलें पूर्ण इस्राएली बनलीं आहेत. तीं कोणत्या वेगळ्या वसाहतींतील आहेत असें मुळींच ओळखतां येणार नाहीं. हीब्रू हीच भाषा इथें सर्वत्र कटाक्षानें बोलली व शिकवली जाते. त्यामुळे नवीन पिढीबाबत एकात्मतेचा प्रश्नच येत नाहीं. एक आठवड्यांत कामचलाऊ हीब्रू शिकवण्याचे वर्ग आम्ही आमच्या गांवीं चालवतो. त्यामुळे नवीन कुणाहि विद्यार्थ्याला आमचें शिक्षण कठीण जात नाहीं.

माझ्या एका मुलीने भारतीय ज्यूशीं लग्न केलें आहे. तो युद्धांत ब्रह्म-देशांत फौजेत अधिकारी होता. त्याची बदली कांहीं दिवस पॅलेस्टाइनमध्ये झाली. युद्धानंतर तो इथेंच परत आला व शेतकरी बनला ! आतां तीं दोघें एका वसाहतींत आहेत. माझा एक जांवई अमेरिकन आहे.

आम्हां प्रथम वसाहतकारांपैकी आम्ही सहाजण इथेंच आहोंत. मी व मिरियम, टंखुम व त्याची पत्नी ह्या, हार्डम, आणि बर्नोव्हिड्स. टंखुमचें वय आतां एकाहत्तर आहे. त्याचें मत आजहि सर्वांत महत्वाचें मानलें जातें. ह्याचें वय एकूणसतर आहे. तिनें फुलबागांना सुरुवात केली म्हणून तिची हंगामांत फुलांनीं मढवून आम्ही मिरवणूक काढली होती ! हार्डम हा अत्यंत मनमिळाऊ आणि अजूनहि तरुणांचा मित्र आहे. याकोव्ह हा हीब्रूचा मोठा पंडित आहे. पुराणें आणि ग्रंथ यांचा तो एक विद्वान् गणला जातो.

आमच्यांतील कांहीं मृत्यु पावले. कांहींना हें वसाहतीचें आयुष्य न आवडल्यामुळें ते अन्यत्र निघून गेले. कांहीं अन्यत्र वसाहत निर्माण करून तिकडे गेले. दुसऱ्या महायुद्धानंतर या आमच्या सामुदायिक वसाहतींवर सर्वत्र खूप चर्चा झाली. सर्व लोकांनींच असें आयुष्य जगावें असें म्हणणारे कांहीं, हें जीवन कांहीं लोकांनाच व विशिष्ट परिस्थितींतच मानवेल, असें म्हणणारे कांहीं व हें सर्व मूर्खपणाचें आहे असें म्हणणारे कांहीं, यामुळें व्यक्तिस्वातंत्र्यावर घाला येतो असें मानणारे कांहीं. कांहीं जण म्हणत, “सामुदायिक वसाहत ही आदर्श आहे खरी, पण मला यापेक्षां वैयक्तिक जीवन जगायला आवडेल !”

असें म्हणणाऱ्यांपैकी इलायझर जोफ हा प्रमुख. त्यानें या सामुदायिक वसाहतीच्याच धर्तीवर पण खाजगी जीवनाला व थोड्याफार खाजगी मालमत्तेला वाव असणारी अशी एक नवी संघटना स्थापन केली. आमच्यांतील अनेक त्यांत गेले व त्या धर्तीवर अनेक संघटना आतां आहेत. ही सर्व मित्रमंडळी गेल्याबद्दल आम्हांला दुःख वाटलें. पण त्यांची व आमची मैत्री कधीं तुटली नाही.

◎ ◎ ◎

विविधतेतील वैभव : ७१

बलिदानांतून प्रेरणा

९ दुसरें महायुद्ध सुरू झालें. आम्हां सर्वांना इंग्रजांच्या बाजूने लढायचें होतें. जर्मनीतील आमच्या अमानुष छळाचा सूड व्यायचा होता, आणि इंग्रजांमुळें आमचा देश आम्हांला परत मिळाला याबद्दल कृतज्ञताहि व्यक्त करायची होती. पण अरब व ज्यू बरोबरीने व्यायचें, असें ब्रिटिशांचें धोरण होतें. अरब इतके सैन्यांत येईनात. शेवटीं आमची एक ज्यू फलटण झाली व आमच्यांतून अनेक माणसें सैन्यांत गेलीं. रक्षण व उत्पादन कायम ठेवायचें असल्यानें अर्थातच सर्व जाऊं शकत नव्हते. माझे दोन मुलगे व एक मुलगी युद्धावर गेली. सॅम्युअल टॅन्फिनॉफ नांवाचा एक मुलगा गेला व इटलीच्या जवळ आमच्या एकशेंचाळीस सैनिकांसह एका बोटीसह तो बुडवला गेला. त्याच्या नांवानें एक बाग केली आहे. त्याची आई बागेची व्यवस्था पहाते. तेथील फुलें अतिशय सुंदर आहेत. त्याचें कारण दुसरें काय असणार ? त्याची आई अश्रूंच्या सिंचनांनीं ती बाग फुलवीत असते.

मलाहि सैन्यांत जायचें होतें. माझें वय थोडें जास्त होतें. पण मला त्यांनीं घेतलें असतें. पण इकडे ज्यू सैन्य निर्माण झाल्यानें मला सैनिकांचा कल्याण अधिकारी नेमले. मला स्वतःला त्यामुळें सैन्यांत जातां येईना. मला नेहमीं डेगानियांतहि रहातां येईना. पण हें कल्याण-काम माझ्या आवडीचें होतें.

मी कैरोला गेलों आणि तेथून ज्यू त्रिगेडबरोबर इटलींत गेलों. इटलींत ज्यू निर्वासितांच्या छावण्या होत्या. जर्मनी व ऑस्ट्रियांतील ज्यू कैदी इटलींत आणवायचें व तेथून त्यांना पॅलेस्टाइनच्या शक्यतो जवळ नेऊन

सोडायचें आणि मग वाटेल त्या मार्गानें व वाहनांनीं त्यांना इस्राएलमधें न्यायचें हा उद्योग आम्ही करीत होतो. ब्रिटिश अधिकांच्याना हें माहित होतें, पण त्यांनीं डोळेझांक केली. अनेक वेळां मदतहि केली. अनेक निर्वासित त्यांचीं मुलेंबाळें, नातेवाईक हुडकून काढण्याचें काम मला सांगत. माझ्या डायरींत अनेकांचे पत्ते असत. मी कुठल्याहि ज्यू कैद्यांच्या छावणींत गेलों कीं ह्या नांवाचीं माणसें आहेत कीं काय तें पहात असे. कधीं कधीं मला तीं सांपडतहि.

एक नांव 'पेस्या' या मुलीचें होतें. मी प्रत्येक छावणींत तें नांव विचारीत होतो. एकदां मी एका जंगलांतील शिविरांत गेलों. तिथें हें नांव विचारतांच तेथील लोक म्हणाले, "पेस्या ! हो ती तर इथेंच आहे." मी तिला बोलावले. वीस-एकवीस वर्षांची मुलगी होती ती. तिला मी म्हटलें, "पेस्या, तुझे नातेवाईक तुझी इस्राएलमधें वाट पहात आहेत. तुला मी आधीं पाठवण्याची व्यवस्था करतो." तिला आनंदानें अश्रु आवरेनात. तिचा नवरा व मुलगा तिच्या डोळ्यांदेखत मारले गेले होते. अनेक दुःखें तिनें सहन केलीं होती. आणि कुणाचें दुःख कोण कमी करणार ? सारेंच भयानक परिस्थितींतून गेले होते. तिला स्मृतिभ्रंश झाला होता. ती खूपच अशक्त होती. तिला मी तेथून पाठवले.

तीन महिन्यांनंतर मला ती इस्राएलमधें भेटली. मला पाहिल्यावर मिठी मारून ती रडूं लागली. तिला एका बोटींतून पाठवले होतें. त्या रात्रीं भयानक वादळ झालें. पेस्या फार धार्मिक होती. दोन दिवस तिनें सारखा उपास केला. दुसऱ्या दिवशीं रात्रीं इस्राएलचे दिवे दिसूं लागले. बोट किनाऱ्याजवळ उभी होती. अनेक माणसें त्यांना नेण्याला समुद्रांत घुसलीं होती. खांद्यावर बसवूनच त्या सर्वांना आमच्या लोकांनी इस्राएलमधें आणले. त्यांना घरोघर पांचवले. पेस्याला एका घरीं नेले. तेथील बाईनें तिला कपडे बदलायला दिले व दुसऱ्या दिवशीं पेस्या तिच्या नातेवाईकांत पांचली !

नंतर कांहीं दिवसांनीं ती मला पुन्हां भेटली. मी तिला डेगा नियाला घेऊन आलों. वायबल, टालमुंड, सर्व तिला तोंडपाठ होतें. ती फार विद्वान् होती. त्या दिवशीं शुक्रवार होता. आम्ही हा दिवस भजन-पूजनांत

घालवतो व रात्री जेवण झाल्यावर एकमेकांना गोष्टी सांगतो. गाणी म्हणतो. नवीन कपडे घालून येतो. त्या रात्री पेस्यानें गोष्ट सांगितली. साप्यांचीं मनं तिची हकीगत ऐकून हेलावून गेलीं होती. पेस्यानें पुन्हां एका अमेरिकन माणसाशीं लग्न केलें ! पण तिची प्रकृति पुन्हां कधींच सुधारली नाहीं. १९५३ मधें ती मृत्यु पावली !

एका माणसानें मला त्याच्या मुलाचें नांव कळवलें होतें. तो इस्राएलमधे तेल अवीव इथें रहात होता. त्याचा मुलगा जिवंत असावा असें त्याला वाटत होतें. तो पोलंडमधें होता. ज्यूंना मारण्यासाठी माणसें आलीं. त्याच्या बायकोला कुन्हाडीच्या घावांनीं मारलें होतें ! हा लहान मुलगा त्या वेळीं आईच्या जवळच होता. हा मनुष्यहि यमयातनांतून चुकून सुटला व इस्राएलमधें आला. मुलाचा मात्र पत्ता नव्हता. मी मिलान (इटली) येथील निर्वासित मुलांच्या छावणींत गेलों. तिथें मला असें कळलें कीं आठ-नऊ वर्षांचा एक पोलिश मुलगा तेथें आला आहे. पोलंडमधील एका कॅथॉलिक कुटुंबानें ह्या ज्यू मुलाला युद्ध संपेपर्यंत लपवून वाढवलें व पोलंडमधें युद्धानंतर जेव्हां ज्यू पळटण पोंचली तेव्हां त्यांनीं या मुलाला त्यांच्या स्वाधीन केलें. त्याचें नांव माझ्या डायरींतल्या नांवाशीं जुळत होतें. मी त्या मुलाला घेऊन आलों व तेल अवीव येथें त्याच्या वडिलांच्या पत्त्यावर पोंचता करण्याची व्यवस्था केली. मी स्वतः त्या मुलालाच पाहिलें होतें. तोच तो कीं नाहीं हें कळण्यासाठी मी परत आल्यावर त्या पत्त्यावर गेलों. घराच्या जवळ पोंचतो तोंच एका मुलाला घेऊन एक मनुष्य बाहेर आला. मी थांबलों. त्या मुलानें मला ओळखलें. त्याच्या वडिलांच्या एकदम लक्षांत आलें. माझ्या गळ्यांत पडून तो मनुष्य लहान मुलासारखा रडूं लागला. “ तुम्ही बराट्झ-तुम्ही माझ्या मुलाला परत आणलंत-तुमचे उपकार कसे फेडूं ? ” आतां तो मुलगा मोठा झाला आहे. तो आमच्या सैन्यांत आहे.

अर्थात् आज तुम्ही इस्राएलमधें आलांत तर अशा अनंत गोष्टी तुम्हांला ऐकायला मिळतील. ज्यूंच्या राक्षसी छळाच्या गोष्टी कुटुंबेच्या कुटुंबे गारद झालेलीं आणि क्वचित् एकादा कुणी त्या यमयातनांची माहिती द्यायला उरलेला. अशा अनेकांच्या छळांतून, बलिदानांतून आणि दुर्दम्य आशेंतूनच हा देश पुन्हां निर्माण झाला आहे.

☺ ☺ ☺

गॉड फॉल

दुसरें महायुद्ध संपलें. सर्व सैन्यें बरखास्त झालीं. सर्वजण आपापल्या देशांत परतले. ब्रिटिशांनीं अरब राष्ट्रांशीं तह केला होता. त्यानुसार केवळ मोजकेच निर्वसित इस्त्राएलमध्ये येऊं शकत होते. आणि प्रत्येक देशांतील हजारां ज्यू मातृभूमींत परतण्याच्या आशेवर जगत होते. अनेक वेळां इस्त्राएलजवळ आलेलीं जहाजे ब्रिटिशांच्या हुकुमानें परत फिरत. आशेचा हा शेवटचा किरण दिसेनासा झाल्यानें अनेक ज्यू जहाजांतून समुद्रांत उड्या घेत. आत्महत्या करीत. मला यामुळें अतिशय दुःख होई. याबद्दल जास्त लिहिणें मला शक्यच नाही.

ब्रिटिशांच्या या धोरणाविरुद्ध आमचा झगडा चालूं होता. यामुळें ब्रिटिश आपलें आम्हांला दिलेले संरक्षण काढून घेणार व आम्हांला अरबांशीं लढावें लागणार, हें स्पष्ट झालें होतें. १९४८ सालीं ब्रिटिशांनीं आपल्या संरक्षक फौजा इस्त्राएलमधून काढून घेतल्या. त्या आधीं अनेक दिवस इस्त्राएलचा घांस घेण्याला अरब फौजा दबा धरून बसल्या होत्या. १९४८ च्या मेमध्ये इस्त्राएलच्या स्वातंत्र्याचा घोषणा झाली. आम्ही स्वतंत्र राष्ट्र बनलों ! आमचीं अनेकांचीं आयुष्यें पूर्ण सार्थकीं लागलीं होतीं. आमच्या आयुष्यांतील हा सर्वांत आनंदाचा दिवस होता. आणि आतां खरें स्वातंत्र्ययुद्ध सुरू झालें ! आमचीं अनेक माणसें लढाईत तयार झालेलीं होतीं. आम्ही जमतील तिथून शस्त्रें मिळवलीं आणि मायभूमीच्या स्वातंत्र्याच्या रक्षणार्थ सज्ज झालों.

डेगानिया ही सरहद्द आहे याचा खरा अर्थ आतां आमच्या ध्यानांत आला. सिरिया व ट्रान्सजॉर्डन या दोन्ही देशांची हद्द आमच्या गांवापासून

मैलावर आहे. आमचें खोरे म्हणजे हैफा बंदर व गॅलिली येथें जाण्याचें दारच आहे. जॉर्डनच्या पुलाच्या अलिकडे आम्हांला शत्रू धोपवून धरणें भागच होतें. प्रथम सिरियाचें सैनिक आमच्यावर हल्ला करूं लागले. पण त्यांची प्राणहानि होऊं लागली. सिरियन सैनिक पळूं लागले व वरेच अरबी खेडुतहि तेथून पळून गेले.

यानंतर सिरियन सैन्यानें डेगानियावर सर्व सैन्यानिशीं चढाई केली. एका पहिल्या चक्रमर्कितच आमचे साठ लोक कामीं आले. आम्हांला डेगानिया गांवापर्यंत माघार द्यावी लागली. आम्ही बायका-मुलें बॉम्बफेक चालूं असतांनाच कशींबशीं हैफाला हलवलीं व शस्त्रें मिळवण्यासाठीं आम्ही तीन लोक बेन गुरिऑन या आमच्या पंतप्रधानांकडे तेल अवीवला पोचलों. सिरियन सैन्य पुन्हां जुळवाजुळव करण्यासाठीं डेगानियापासून दोनशें यार्डोपर्यंत थांबलें होतें.

आम्ही संध्याकाळीं बेन गुरिऑनना भेटलों. त्यांनीं आमच्यावरील हल्ल्याची सर्व बातमी ऐकली होती. आम्ही त्यांना सांगितलें, “ सिरियन सैन्याजवळ टँक, विमानें आणि तोफा आहेत. आमच्याजवळ थोड्या बंदुका व कांहीं काडतुसें सोडून कांहीं नाहीं. तुम्ही आम्हांला शस्त्रें तरी द्या. ”

बेन गुरिऑन म्हणाले, “ सर्व सरहद्दीवर लढाई चालूं आहे. शस्त्रें कुठेच नाहींत. मी काय करूं शकणार ? ” आमच्यापैकीं एकजण डोळ्यांत पाणी आणून म्हणाला, “ बेन गुरिऑन, असं म्हणूं नका-याचा अर्थ काय होईल ? डेगानिया पडलं तर हैफा आणि गॅलिलीवर लगेच चढाई होईल. ”

बेन गुरिऑन म्हणाले, “ तुम्ही म्हणतां तें खरं. पण मी तरी काय करूं सांगा. तुमची इच्छा असेल तर मी तिथें येतो व डेगानियाच्या लोकांबरोबर लढतो. पण आपल्याजवळ शस्त्रें नाहींत. पण रात्रीपर्यंत कांहीं व्यवस्था होते का तें मी पहातो. ”

आम्ही थांबलों. यिगाएल याडिन (हल्लीचे सरसेनापती) तेथें होते. आम्ही कांहीं तरी बोलत वेळ काढीत होतो. मध्यरात्र झाली. कांहीं होण्याचें चिन्ह दिसेना. याडिन म्हणाले, “ मी तुम्हांला सांगतो, तुम्ही परत जा. सिरियन आंत येऊ देत. नंतर त्यांचा सहज पराभव करता येईल. ”

मीं म्हटलें, “ तुम्हांला वेड तर नाहीं लागलं ? जिथें सिरियन शिरले तेथील स्थिति मी पाहिली आहे. ते एका तासांत सर्व उध्वस्त करून टाकतील एक घर उभें शिल्लक ठेवणार नाहीत !”

“ ते मला माहित आहे, ” याडिन म्हणाले, “ पण मला तुम्हा डेगानियन लोकांचीहि चांगली माहिती आहे ! तुमच्यापुढें त्यांचा निभाव लागणार नाही. तुम्हांला टॅक्स देणें आवश्यक आहे, पण आपल्याजवळ टॅक्स नाहीत. तेहां तुम्ही परत जा. एवढाच मार्ग आहे. ” यानंतर बेन गुरिऑनचा फोन आला कीं ते शक्य तर कांहीं करण्याची खटपट करीत आहेत, पण खात्री कशाचीच नाही. हें ऐकल्यावर आम्ही परत निघालों. परत येईतों पहांट झाली होती. आम्हांला गांवांत कुणी जाऊं देईना. पहाटे साडेचार वाजतांच बॉम्बहल्ल्याला सुरुवात झाली होती.

उजाडल्याबरोबर सिरियन फौजा पुढें सरकूं लागल्या. एक डेगानिया बुद्रुक व डेगानिया खुर्द (डेगानिया या गांवाचे दोन हिस्से आहेत. व दोन्हींच्या मध्यावर एक बाग आहे) यांच्या रोखानें चाल करून येऊं लागली. डोक्यावर विमानें उडत होती व पुढें टॅक्स होती. आम्ही हातांत बंदुका घेऊन गोळ्यांचा वर्षाव करीत होतो. पण त्यामुळें टॅकवर फारसा परिणाम होत नव्हता ! आमच्याजवळ दारूगोळा फारसा नव्हता. फक्त हातानें फेकावयाच्या बाटल्या होत्या ! साध्या बाटल्यांत दारू भरलेली होती. ती फेकली कीं बाटली फुटे व स्फोट होई. पण शत्रू अगदीं जवळ आल्याखेरीज त्याचा कांहीं उपयोग नव्हता ! एक टॅक पुढे आलें व आमच्यांतल्या एका मुलानें या बाटलीचा स्फोट करून त्यांतील अधिकारी मारले. ते टॅकच आम्ही पुढें होऊन ताब्यांत घेतलें व शत्रूकडे वळवलें. दुसरें टॅक पुढें आल्यावर त्याच्यावरहि असाच बाटलीचा मारा केला. याच टॅकमधें या तुकडीचें मुख्य सिरियन अधिकारी होते व तेंच हल्ला करण्याचा हुकूम देत होते. सुदैवानें नेम बरोबर लागून तेच दोघे मेले. सेनापति मेले हें कळल्याबरोबर बाकी सिरियन फौजांत गोंधळ उडाला. इतक्यांत आमच्या मागून दोन टॅक्स आलीं व त्यांनीं गोळ्यांचा वर्षाव शत्रूवर केला. यामुळें मात्र सिरियन सैन्य सर्वच गोंधळलें व त्यांनीं माघार घेतली. या अचानक कुमकीमुळें शत्रूचें फार नुकसान झालें. बेन गुरिऑन यांनीं

गोड फळें : ७७

धडपड करून अन्यत्र लढणारीं दोन टँक्स आमच्या मदतीसाठी धाडलीं होतीं ! यानंतर पाठलाग करून सर्व सैन्य गारद करायला हवें होंत. पण आम्ही इतकें थकलों होतों कीं हें करूं शकलों नाहीं, हें सांगण्याची मला आजहि लाज वाटतें. सिरियन सैन्य मात्र मागें हटलें होतें.

अरब व सिरियन आपले मृत सैनिक नेण्याला व जखमींना नेण्याला येतील असें आम्हांला वाटलें होतें. पण पुन्हां कुणीचे आलें नाहीं ! आम्हीच जखमींवर उपचार केले व मृतांना पुरून टाकलें.

या चकमकींत आमच्यांतील अठरा वर्षांची अतिशय सुंदर मुलगी मृत्युमुखी पडली ! ती बॉम्बनें मेली. माझी मुलगी व ती शेजारीं होत्या. बाँबच्या छकलानें तिच्या रक्ताच्या चिळकांड्या उडाल्या व 'योना'च्या (माझ्या मुलीच्या) अंगावर रक्ताचा वर्षाव झाला ! माझा एक जांवईहि या लढाईंत कार्मी आला. तो जर्मन ज्यू होता. तो दुसऱ्या महायुद्धांत ज्यू ब्रिगेडमध्ये लढला होता. त्याचे आई-वडील जर्मनींतच होते. त्याचे वडील माझे सासरे, डॉक्टर आहेत. नाझींनीं जेव्हां तेथील ज्यू पकडले तेव्हां ते पळून जाऊं शकले असते, पण त्याऐवजीं सर्वांचें होईल तें आपलें, म्हणून ते ज्यूंच्या छावणींत अडकून पडले. त्यांची वायको ख्रिश्चन आयरिश होती. माझा जांवई युद्धानंतर जर्मनींत गेला व आई-वडिलांना डेगानियामधें घेऊन आला. त्यांनीं डॉक्टरकीचा व्यवसाय सोडला व ते कोंबड्या पाळूं लागले ! पण आमच्या इथें युद्ध सुरू झाल्यावर ते पुन्हां डॉक्टर बनले व दिवसरात्र काम करूं लागले. मला ते नेहमीं म्हणत, " बराट्झ मी दोन महायुद्धें पाहिलीं, पण डेगानियाच्या मुलांच्यासारखीं शूर मुलें पाहिलीं नाहींत."

त्यांचाच मुलगा-माझा जांवई. मारला गेला, तेव्हां ते जखमी सैनिकांच्या वॉर्डमध्येच होते. त्यांना ही बातमी कशी सांगावी, हें सला कळेना. मी त्यांना म्हटलें, " डॉ. नेटर तुम्ही हैफाच्या इस्पितळांत कामाला जा."

त्यांना हे शब्द लागले !

" कां ? माझा इथें उपयोग नाहीं ? "

" असं नाहीं. " मीं म्हटलं—

" तेथें तुमची जास्त जरूरी आहे."

माझ्या बोलण्याला कांहींच अर्थ नाहीं हें मलाहि कळत होतें. पण

त्यांना तेथून दूर नेण्याला काय करावे हे मला सुचत नव्हते. तेवढ्यांत त्यांचा मुलगा स्ट्रेचरवरून आत आणला गेला. त्यांनी त्याला पाहिले नाही. त्याचा चेहरा वल्लंकेटने झाकला होता.

“डॉक्टर तुम्ही जा लवकर.” मी जवळ जवळ ओरडलों. मला वेड लागले आहे असे त्यांना वाटले असावे. पण जर्मनीतील युद्धशिक्षण त्यांच्या अंगवळणी पडले होते.

“हा हुकूम आहे का तुमचा ?” ते थंडपणे म्हणाले.

“हो, हुकूम आहे !” मी म्हटले व त्यांना जवळ जवळ ट्रकमधे टकलले.

“तुमच्या आशेन जातो आहे, बराट्झ,” ते ट्रक सुरू होतांना ओरडले, “पण माझ्या मनाविरुद्ध मी जातो आहे लक्षांत ठेवां.”

हैफामधे गेल्यावर त्यांचा मुलगा गेला हे त्यांना कळले. ते पुष्कळ वेळ कांहींच बोलले नाहीत. मग फक्त म्हणाले, “लढवय्ये-खरे-लढवय्ये डेगानियाचे लोक !” त्यांची बायको आजारी होती. पुत्रशोकामुळे ती लवकरच मृत्युमुखी पडली.

यानंतर डेगानियावर मोठा हल्ला झाला नाही. बाँब-फेक अनेकदां झाली व अनेक घरे जमीनदोस्त झाली. अशा एका बाँबहल्ल्यांत आम्ही एका मृत सैनिकाचे सामान काढण्यांत गुंतलों होतो. बाँब आमच्या घरा-शेजारीच पडला व आम्ही त्या घराच्या खाली पुरले गेलो. पण विशेष दुखापत कुणाला झाली नाही. डेगानिया ! असे अनेक हल्ले सहन करून आमचा गांव गलिलीच्या व इस्राएलाच्या रक्षणार्थ उभाच आहे.

शत्रूपासून मिळवलेले टँक हे आमचे मोठे आकर्षणच होऊन बसले आहे. बागेच्या मध्यावर त्या टँकचे धूड पडलेले आहे. एकदां ते नेण्यासाठी अधिकारी आले होते. पण आमच्या गांवच्या मुलांनी ते टँक हलवू दिले नाही. अजूनहि आमच्या गांवाला जे येतात ते तो टँक पाहिल्याशिवाय जात नाहीत ! आमच्या मुलांच्या शौर्याचे ते एक जिवंत स्मारकच बनले आहे. आता ते निम्मे मातीत पुरले गेले आहे. ते वर काढून दुरुस्त करावे, असे मलाहि कधी वाटते. पण कां कुणास ठाऊक, आहे त्या स्थितीतच मला ते आवडते.

आमचे सर्व मित्र युद्धांत कार्मी आलेले सैनिक आणि डेगानिया-मधेच आम्हांला पुरावे अशा इच्छेने मृत्यु पावलेले आमचे अनेक मित्र या सर्वांची स्मशानभूमि या बागेतच आहे. आज तिथे उत्तम फुले आहेत. आमचीं मुले येऊन या समाधीवर फुले वाहतात. यामुळे आमच्या मुलांच्यांत या हुतात्म्यांबद्दल आदर आणि प्रेम रहाते असे मला वाटते.

१९४८ च्या पाहिल्या थंडीत मी तेल अवीवला गेलों होतो. थंडी खूप पडू लागली होती. बेन गुरिऑन मला म्हणाले, “ बराड्झ, आपले सैनिक थंडीने कुडकुडत आहेत. आपल्याजवळ पुरेसे कपडे नाहीत, घोंगड्या नाहीत. कांहींना सर्दी तर कांहींना निमोनिया झाला आहे. यासाठीं लगेच कांहीं तरी केले पाहिजे.”

मी विचार करू लागलों. सर्व माणसे, स्त्रियांसुद्धां युद्धकामांत पूर्ण गुंतल्या होत्या. या वेळीं कोण काम करू शकेल ? शाळेंतल्या मुलांना काम द्यायचें मी ठरवले. रेडिओवरून मी सर्व शाळकरी मुलांना सांगितले कीं, लढणाऱ्या सैनिकांसाठीं घरोघर जाऊन गरम कपडे गोळा करण्याचें काम सर्व मुलांनीं करावें व जमलेले कपडे युद्धकचेरींत आणून द्यावेत. मुले सर्वत्र हिंडलीं. पांच दिवसांत भरपूर कपडे कचेरींत जमा झाले.

अशा तऱ्हेनें माझे कल्याण-समितीचें काम पुन्हां सुरू झालें. दुसरें महायुद्ध बंद झालें, पण नंतर आमचें खरें स्वातंत्र्ययुद्ध चालू होतें. आतां तेंहि थांबलें. आतां अठरा वर्षांवरील सर्व मुला-मुलींना आम्ही लष्करी शिक्षण देतो. यासाठीं होस्टेल व कॅटीन चालवणे हेंहि काम माझ्याकडे आहे. आमच्या देशांत अत्यंत पुढारलेल्या लोकांपासून आफ्रिकेंतील गुहेत रहाणाऱ्या लोकांपर्यंत सर्व प्रकारचे लोक आहेत. सर्व भाषा व सर्व वंशाचे लोक आहेत. यांना सर्वांना एका मुशींत ओतण्याचें काम या लष्करी शिक्षणामधून करायचें आहे. हीब्रू शिकवण्याचें व घटवण्याचें कामहि येथेंच होतें. आमच्या होस्टेल्स व क्लब्समधून संघर्ष निर्माण न होतां एकात्मता वाढवण्याचें काम होत आहे. या क्लबमुळे किती विलक्षण फरक वातावरणांत व मनःस्थितींत पडतो, हें कुणीहि अधिकारी तुम्हांला सांगेल.

ज्यांना खुर्ची माहीत नाही, सावण पाहिला नाही, अक्षरओळख नाही असेहि सैनिक या क्लबमधे येतात. तेथे मार्गदर्शन करायला स्त्री-अधिकारी

असते. त्या क्लबची ती आईच असते. एक-दोन दिवसांत मुलें आपला बुजरेपणा टाकून दाढी करायला शिकतात, न बिचकतां कपडे ऐटीत घालूं लागतात. आरडाओरडा करण्याच्या संवयी सोडून देतात.

सैनिकांसाठी सव्वाथच्या दिवशीं आम्ही घरोघर जायचीहि सोय करतो. हॉटेले व सिनेमांत पैसे उडवण्यापेक्षां घरोघर स्त्रिया त्यांना प्रेमानें जेवूं घालतात व ओळखी होतात. माझ्या एका मुलीचें लग्न असेंच जमलें ! त्यांची ओळख झाल्यावर तो भेट्टी पाठवी. त्यानंतर लग्न जमलें. त्यांच्या पहिल्या मुलाचें नांव आहे ' शाई ' ! याचा अर्थ- भेट !

◎ ◎ ◎

नवें आशादायी जीवन

११

आजचें डेगानिया पाहून पन्नास वर्षापूर्वी इथें काय परिस्थिति होती याची कल्पना येणें अशक्य आहे. आम्ही प्रथम इथें केवळ अन्नधान्य पिकवीत होतों, तेव्हां शेतकी संशोधन-केंद्रे नव्हतीं. इथें काय पिकेल याची कल्पना नव्हती. चुका करीत चांचपडत आम्ही मार्ग काढीत होतों. आमची शेती आम्ही आमच्या रक्तानें फुलविलीं आणि ती बहरून आली. आज भाजीपाला, फळें, दूधदुभते व कोंबड्या सर्व इथें भरपूर आहे !

आमच्या कल्पनेपेक्षा शेतीला वेगळें रूप आलें आहे. आमची डेअरी सर्वांत जास्त वाढली आहे. कोंबड्याहि खूप आहेत. आणि त्यांचीं अंडी उबवणें हें कारखान्यासारखें काम झालें आहे. आमचा माल या आमच्या सहकारी विक्रीसंस्थेमार्फत विकला जातो. या संस्थेच्या शाखा सर्व देशभर आहेत. दूध, अंडी, भाजीपाला, फळें सर्व या सोसायटीमार्फतच विकलें जातें. आम्हांला केवळ मागणी येते, “ इतकी हजार अंडी आमच्या ठिकाणीं पाठवा ” आम्ही आमच्या ट्रकनें माल पाठवतो.

गहूं, बाली, भाजीपाला, केळीं, द्राक्षें, ऑलिव्ह व आल्फाल्फा हीं आमचीं मुख्य पिकें आहेत. आम्हांला लागणारा सर्व माल ठेवून आम्ही बाकी विकून टाकतो. सध्यां अन्नधान्य कमी करून भाजीपाला आम्ही वाढवतो आहोंत. कारण पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून असणारें धान्य फारच कमी येतें. आम्ही जास्तीत जास्त जमीन पाण्याखालीं आणण्याचा प्रयत्न करीत आहोंत. जितकी जास्त जमीन पाण्याखालीं तितकी ती जास्त माणसें पोसूं शकेल. आज काल सर्वत्र पाण्याचे तलाव बांधून आम्ही मासेहि पाळतो.

आम्हांला आमचे मासे पुरून आज आम्ही हजारों रुपयांचे मासे निर्यात करतो. अजून आमचे प्रयोग चालूच आहेत, चालूच रहाणार.

आसपासच्या खेड्यांतील दूध व अंडी घेऊन आम्ही प्रथम कसे दिवस काढले हे आठवलें कीं, मलाच आश्चर्य वाटतें. पण मला तो काल अत्यंत प्रिय आहे. आजच्या या समृद्धीपेक्षांहि तो काल मला आवडतो. आजची पिढी काम करीत नाही असें मला सुचवायचें नाही. उलट हल्लीं ज्ञान वाढल्यानें कामें जास्त व सहज होतात. आज तर अगदीं रेटाड वाळवंटांतहि आमच्या मुलांनीं बहादुरी करून शेती पिकवली आहे. आम्ही आलों तेव्हां आम्हांला कशाचेंच ज्ञान नव्हतें. आणि भविष्याचा कांहीं निश्चित नकाशाहि आमच्या समोर नव्हता. पण विलक्षण जिद्द होती व आमच्या छोट्या गटाचे परस्पर संबंध अत्यंत जिव्हाळ्याचे होते. म्हणूनच आमची संख्या बाहेरच्या सभासदांनीं घेऊन वाढूं द्यायला आम्ही प्रथम भीत होतो. पण आज मला वाटतें कीं संख्या वाढली, नवीं माणसें, नवे विचार, नवे संस्कार, नवें ज्ञान आलें तेंच छान झालें. जर्मन निर्वासित प्रथम आले. त्यांची भाषा व रीतीरिवाज आमच्यापेक्षां किती तरी भिन्न होते. पण आम्ही त्यांना आत्मसात् केलें, त्यांनींहि आम्हांला पचवलें ! एकमेकांमधील वेगवेगळेपणा आम्ही कांहीं अंशीं कायमहि राखला व प्रेमहि खूप केलें.

आतां तर आमची संख्या खूपच वाढली आहे. या देशांतच आतां किती तरी ज्यू निर्वासित आले आहेत. देशाच्या गरजेनुसार आम्हांला नको असलेल्या दोन गोष्टी आमच्यावर लादल्या गेल्या आहेत. एक औद्योगीकरण व मजुरीचें काम. औद्योगीकरण ज्यूंना नवीन नव्हते. आम्हांला शेतकरीच मुख्य बनायचें होतें. आज डेगानियाजवळ एक तयार घरे व दारे इ. बनवण्याची फॅक्टरी झाली आहे. मजूरहि आम्हांला हंगामांत लावावे लागतात. हंगामांत अनेकांना काम द्यावेंच लागतें. देशाच्या गरजा लक्षांत घेऊन आम्हांला आमच्या आवडी-निवडी वाजूला सारून हें काम द्यावेंच लागेल. ज्यांना कायम वसाहतीचें आयुष्य नको वाटतें, त्यांनाहि आम्ही मजुरीवर भरपूर काम देतो. कारण आमच्या कल्पना कांहींहि असोत, देशाच्या गरजा त्यापेक्षां जास्त महत्त्वाच्या आहेत असें मी मानतो. पण मनांतून या गोष्टींना माझा विरोधच आहे.

आमचें जीवनमानहि आतां चढलें आहे. प्रथमतः आम्ही अत्यंत कडवे काटकसरी होतो. त्या वेळीं त्याची जरूरीहि होती. आमचा साध्या रहाणीवर विश्वास होता. या वसाहतींत अशा तऱ्हेच्या ध्येयवादाला भरपूर अवसर आहे. पण ध्येयवादी मनुष्य बहुधा जास्त सोवळाहि असतो. एकेकट होते ते एका मोठ्या हॉलमध्ये रहात व लग्न झालेल्यांना खोल्या मिळत. अगदीं जरूरीपुरतेंच फर्निचर आम्हांला मिळे. वसाहतींतील आमचे मुख्य स्थान म्हणजे जेवणाचें टेबलच होतें ! सभा तिथेंच होत. आम्ही अभ्यास, काम सर्व तेथेंच करीत होतो, तेथेंच मेजवान्या होत, रोज आम्ही नाचत होतो. सामुदायिक जीवनाचें तेंच खरें केंद्र होतें. लांकडी भिंतींच्या त्या हॉलमधील रॉकेलच्या मिणमिण्या वतींत आम्ही किती उत्कटतेचे क्षण काढले ! अन निकृष्ट होतें. कपडे सर्वांचे एकाच मापाचे होत. म्हणून त्यावर खाजगी मालकीहि नव्हती. बाहेर चराचे संडास होते. एक बायकांसाठी व एक पुरुषांसाठी न्हाणीघर होतें.

आतां तुम्ही आमच्या वसाहतींत आलांत तर उत्तम सिमेंटचीं घरे आहेत, फर्निचर आहे, पडदे आहेत. प्रत्येकाला स्वतःचा स्टोव्ह व चहा विस्किटें ठेवण्याची सुभाहि आहे. बायका तोंडाला रंग मात्र अद्याप लावीत नाहींत. किती झालें तरी त्या शेतकरी बाया आहेत. मात्र सणासुदीच्या कपड्यांत तुम्ही त्यांना पाहिलेंत तर त्या शेतकरी स्त्रिया आहेत असें ओळखूं येणार नाहीं.

अर्थात् आम्हांला यांत तक्रार करायला जागा नाहीं, फारसा गर्व करायलाहि नाहीं. कारण चार तपांच्या कष्टानंतर जेवणखाण, घरदार व वर्षाला तीस डॉलर चैन करायला इतकें मिळवणें म्हणजे कांहींच नाहीं ! आजच्या अन्य श्रीमान् देशांशीं तुलना करतां हें काय जास्त आहे ? उलट इतरांच्या भानानें हें दारिद्र्यच ! पण तरी आमच्यांतल्या कांहीं फार सोवळ्या लोकांना आम्ही बिघडलों, चैनी बनलों असें वाटतें ! डेगानिया गांव मात्र सुंदर व समृद्ध दिसतें. साहजिक आहे, जुनी दारिद्र्याची अवकळा इतक्या कष्टानंतर राहिलच कशी ?

आतां रस्ते, मोटारी व आगगाड्या यामुळेंहि फार फरक पडला आहे. प्रथम इथून तेल अवीवला जायचें म्हणजे कोण भयंकर त्रास होता !

निदान तीन दिवस लागत. आतां आमच्या छोट्या देशांत कुठेंहि कांहीं तासांत पांचतां येतें. त्यामुळें शहरी व खेडुत मंडळींच्यांत फारसा फरक राहिला नाही.

प्रथम मला याची भीति वाटे. विशेषतः मुलांच्या दृष्टीनें. पण आतां मला मुळींच भीति वाटत नाही. आमचीं मुलें आतां उपच्या युरोपीय ज्युंप्रमाणें मुळींच राहिलीं नाहीत. तीं खरी शेतकरी बनलीं आहेत. जमिनीचं प्रेम त्यांच्या रक्तांत भिनलं आहे. कांहीं थोडे अन्य ठिकाणीं वसाहती उभारतात. कांहीं लग्नामुळें इतर वसाहतींतून रहातात. कांहीं नवीन आमचे वसाहतींत येतात. पण डेगानियावरील त्यांचें प्रेम कधींच कमी होत नाही.

शैक्षणिक व सांस्कृतिक कार्यक्रमांत आम्ही कधींच मार्गें पडलों नाहीं. प्रथम पुस्तकें व्यायला पैसे नसत. आतां लेबर फेडरेशनकडून हवीं तेवढीं पुस्तकें व व्याख्याते आम्हांला मिळतात. आमची लायब्ररी अद्यावत् पुस्तकांनीं गच्च भरली आहे. कधीं वाद्यसंगीत, संगीत व उत्तम नाटकेहि होतात. आमच्याकडे आतां एक उत्तम नाट्यगृह आहे.

आमच्यांतील वृद्धापकाळामुळें ज्यांना काम करणें शक्य नसतें त्यांना कमी काम देऊन पोसण्याची जबाबदारी अर्थात् आम्ही घेतों. काम होईनासें झालें म्हणजे अर्थात्च त्यांना कमीपणा वाटतो, दुःख होतें. जो मनुष्य कुटुंबाचा कर्ता पुरुष असतो त्याला असें बसून खाणें नको वाटतें. हीं माणसें दिवसेंदिवस जास्त धार्मिक बनतात. उपास-तापास, पोथ्या-पुराणें वाचणें, भजन-पूजन यांत वेळ घालवतात. म्हातारपणीं मला वाटतें सर्वचजण जास्त धार्मिक बनतात.

स्त्रियांच्या दृष्टीनें असें सामुदायिक आयुष्य जास्त त्रासदायक आहे असें अनेक म्हणतात. यावर मला मत देणें कठीण आहे. सर्वांनाच असें संमिश्र आयुष्य सोसवेल असा दावा मी कधींच करणार नाहीं. भिरियमचें मत या बाबतींत महत्त्वाचें आहे. ती क्वचितच स्वतःचीं मते सांगते. पण याबद्दल तिला विचारलें असतां तिनं उत्तर दिलें, “ या सामुदायिक जीवनांत चार वर्षे काढल्यावर माझं निश्चित मत असं झालं आहे कीं, इतकं उत्तम जीवन जगांत दुसरें कुठं असूं शकणार नाहीं. कुटुंबांत सैपाकपाणी, मुलेंबाळें, घरकाम या बारीक गोष्टींत स्त्री इतकी बुडलेली असते कीं तिचं मन त्यातच

दबलं जातं. पण सामुदायिक वसाहतींत तसं नाहीं. ती सैपाक करीत असली तरी आपल्या छोट्या कुटुंबाचाच करते असं नाहीं. सर्व माणसं तिच्या डोळ्यांसमोर असतात. स्त्रियांनीं आपला संकुचित दृष्टिकोन सोडला व विशाल हृदय केलं तर त्या या जीवनाशीं पूर्ण एकरूप होतात. प्रत्येकीला असं आयुष्य जगून बघण्याची एक तरी संधी मिळाली पाहिजे. मग तिला असं वाटेल कीं, हें आयुष्य केवळ सोयीस्करच नाहीं, तर अन्य कोणत्याहि व्यवस्थेपेक्षां सुंदर व उदात्त आहे.

“मी क्वचितच आजारी पडतें. पण एकदां हैफा येथील इस्पितळांत मला जावं लागलं, कारण माझ्या हाताला लागलं तें पिकलं होतं. घरचं माझ्याबरोबर कुणी नव्हतं. पण डेगानियाची एक बाई तिथं मला भेटली. माझ्या उशापासून ती पांच मिनिटांहि हलली नाहीं. सख्या बहिणीनेंहि इतकं निगुतीनं माझं काम केलं नसतं. अन्य कुणी केलं तर मलाहि जड वाटलं असतं. पण डेगानियांतील स्त्रीकडून सेवा घेण्याला मलाहि मुळींच अवघड वाटलं नाहीं.

“मी एक अगदीं प्राथमिक शिक्षण झालेली साधी बाई आहे. मी जें शिकलें तें सर्व मला या सामुदायिक वसाहतीच्या जीवनांत शिकायला मिळालं. माझ्यावर जबाबदारी टाकली गेली व जबाबदारीबरोबर माझ्यांतील कार्यशक्तीहि वाढली. एकत्र जबाबदारीच्या या जीवनांत कुणी बहकेल किंवा मवालीगिरी करील ही शक्यताहि कमी असते. कारण त्याला भीति पोलीस किंवा शिक्षेची नसून सर्व आपली छीः थू करतील ही असते. अनेक वेळां अनेक विचित्र प्रश्न उभे रहातात. छोट्या छोट्या गोष्टींवरून कडाक्याचे मतभेदहि होतात. पण शेवटीं आपणां सर्वांना एकत्र रहायचं आहे, एकत्र काम करायचं आहे ही जाणीव माणसाला वठणीवर आणल्याशिवाय रहात नाहीं. अन्यत्र कुठें कुणाशीं भांडण झालं तर आपण त्याचं तोंड पहाणार नाहीं. पण इथं रोज एकत्र रहायचं व काम करायचं म्हटल्यावर त्याला सर्वांशीं जमवून घेणं भागच पडतं.”

मिरियमला व मला आमच्या या आयुष्याबद्दल कधीं एक क्षणहि पश्चात्ताप झाला नाहीं. अनेक अडचणी अर्थातच होत्या, आहेतहि पण एक क्षणहि कधीं हें सोडून द्यावें असं आम्हांला वाटलें नाहीं.

प्रत्येकाला हा मार्ग पटेल वा आवडेलच असें नाही. प्रत्येक जूनै इस्त्राएलमधेंच राहिलें पाहिजे असेंहि नाही व प्रत्येकानें शेतीच केली पाहिजे असेंहि नाही. पण शेतीतच आमचें मन खरें रमलें, फुललें. अजूनहि अनेक निर्वासितांचा प्रश्न आ वासून उभाच आहे. पण आम्ही तो या जमिनीच्या कुवतीवर सोडवूं असा आम्हांला विश्वास वाटतो. ज्यांना जमिनी-कडून पैसा हवा, चैन हवी, त्यांना ती मिळेल कीं नाही मला माहीत नाही. पण आमच्यासारखे जमिनीपासून दूर लोटलेले पुत्र जर अगतिक होऊन जमिनीच्या कुशीत आले तर त्यांना घर-दार, निवारा व प्रेम या काळ्या आईकडून मिळाल्याशिवाय रहात नाही, हें मला निश्चित माहीत आहे. आमच्या कष्टांची तिनें उपेक्षा केली नाही. आम्हांला तिनें जवळ केलें. आम्ही आलों तेव्हां इथें वाळवंटे होती, दळदळ होती, रोगराईचें राज्य होतें. भयानक हवा होती. आतां ही दरी हिरव्यागार झाडीनें, फळाफुलांनीं व मुलांमाणसांनीं बहरून गेली आहे ! आमचीं मुलेहि आतां मातीचीं मुले झालीं आहेत. आम्ही झाडें लावलीं या निश्चयानें कीं आमच्या मुला-वाळांना खायला मिळावें. पण आम्हीहि आतां उपाशी नाही. आम्ही अत्यंत सुखी, समाधानी व आनंदी आहोंत. स्वतःच्या कष्टांचीं इतकीं गोड फळे यांची देही याची डोळां क्वचितच कुणाला चाखायला मिळालीं असतील !

◎ ◎ ◎

पुस्तक ग्रंथ ... ठाणे. स्थळमत

प्रमाण ... ३.५५५ ...

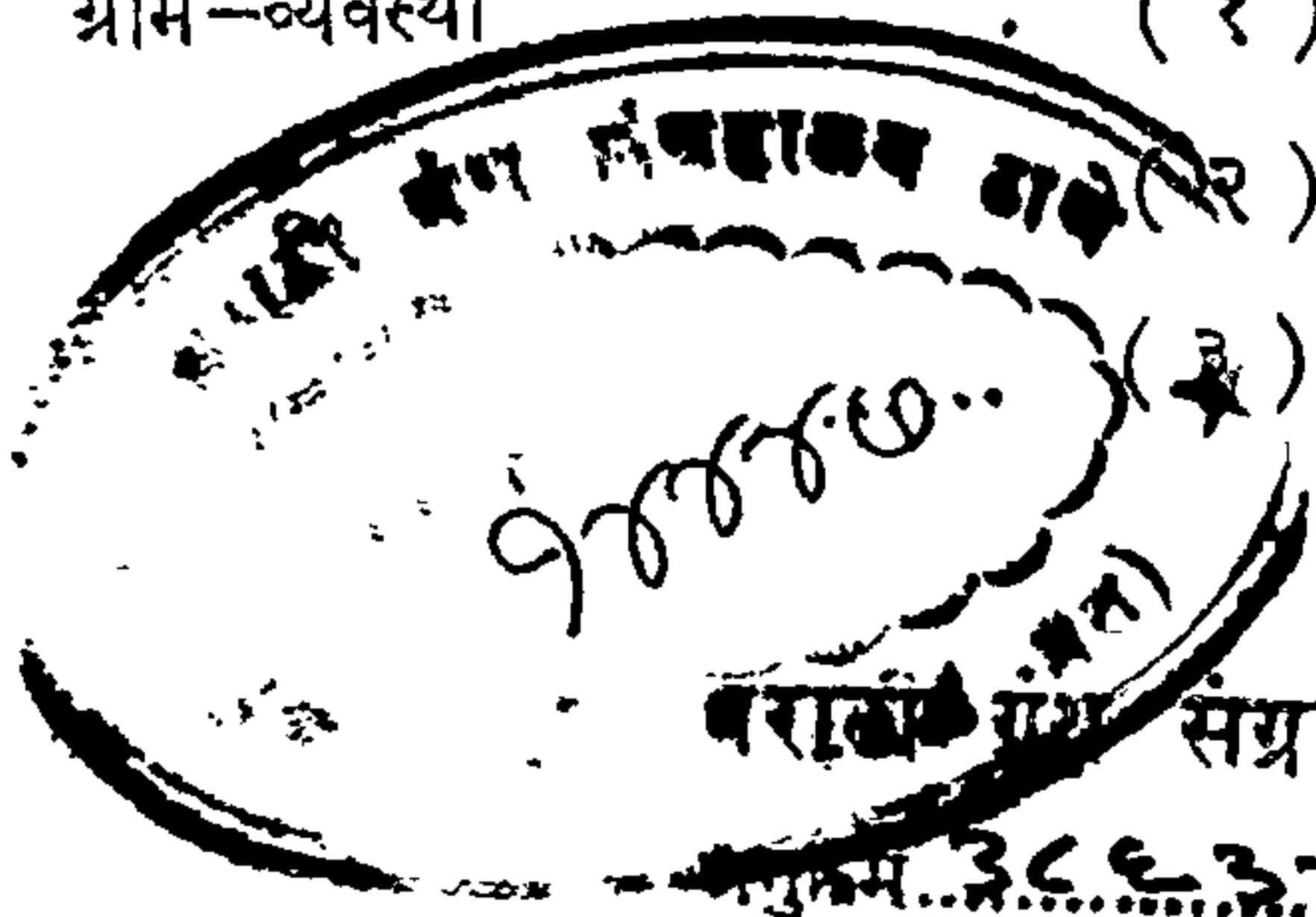
आंक ... १२३३ ...

इस्राएल : एक झलक

क्षेत्रफळ	:	७,९९२ चौरस मैल
भूविभाग	:	वराचसा प्रदेश वाळवंटाचा
पर्जन्यमान	:	४"
शेतीची जमीन	:	९,००,००० एकर
अन्न-पदार्थांची निर्यात	:	२,६५,५०,००० रुपया
एकूण लोकसंख्या	:	२०,५९,००० (इ. स. १९५८)
{ यहुदी अरब आणि डूज	:	१८,००,०००
	:	२,५९,०००
स्वातंत्र्य-दिन	:	१४ मे १९४८
शासन-व्यवस्था	:	लोकशाही
राजकीय पक्ष	:	मजूर-पक्ष, आहद्रुत-अबोदा, हिस्तंद्रूत-अबोदा, मपाम
ग्राम-व्यवस्था	:	(१) किवुत्झ

(२) मोशाव

(३) मोशाव शितूपी

वराचसा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्वल्पव

क्रमांक ३६६३५..... वि: .....

क्रमांक १२२३..... वि: .....

क्रमांक १२२३..... वि: .....